บทที่ 3
การขยายอำนาจของรัฐไทย
สู่การล่มสลายระบบจารีตของเมืองลอง พ.ศ.2442 - 2549

บทนี้ศึกษาเมืองลองในระบบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลของสยาม เป็นยุคที่เมืองลองมีความเปลี่ยนแปลงทั้งการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม จากยุคประเทศราชมี “เจ้าเมืองลอง” ในสกุลวงศ์เจ้าช้างปานมีอิสระปกครองภายในและขึ้นตรงต่อ “กษัตริย์นครลำปาง” ในราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ครั้นพ.ศ.2442 เป็นต้นมาเมืองลองได้กลายเป็นเพียง “อำเภอ” หน่วยการปกครองหนึ่งและเป็นส่วนหนึ่งของสยาม มีการสร้างระบบราชการเพื่อดึงอำนาจของ “เจ้า” ในราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนและ “เจ้า” ในสกุลวงศ์เจ้าช้างปานเข้าไว้ที่ส่วนกลาง และกลืนไพร่บ้านพลเมืองทั้งหมดให้กลายเป็นพสกนิกรของ “กษัตริย์สยาม” จึงเป็นจุดเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของ “เมืองลอง” ที่รัฐบาลสยามเข้ามาเป็นผู้กำหนดทิศทางการปกครองของบ้านเมือง และกลายเป็นรากฐานของการพัฒนารูปแบบสมัยใหม่ที่สืบเนื่องมาเป็นอำเภอลองในปัจจุบัน

3.1 การเปลี่ยนแปลงของเมืองลองในส่วนระบบการปกครอง ที่มีผลกระทบต่อโครงสร้างของเมืองแบบจารีต พ.ศ.2442 – 2456

เมื่อเกิดการปฏิรูปประเทศราชล้านนาในช่วงแรก สยามเน้นปฏิรูปด้านการเมืองการปกครองและจัดเก็บภาษีเป็นหลัก โดยเริ่มจัดการปฏิรูปภายในนครประเทศราชทั้ง 5 ก่อนและค่อยขยายตัวลงสู่หัวเมืองขึ้นต่างๆ ของนครประเทศราช ซึ่งเมืองลองได้ถูกแทรกแซงอำนาจทางการปกครองจากสยามอย่างจริงจังตั้งแต่พ.ศ.2442 เป็นต้นมา

3.1.1 การขยายอำนาจของรัฐไทย : การริบอำนาจกลุ่มผู้ปกครองเมืองลอง

เมื่อสยามขยายตัวเข้ามาสู่เมืองลอง อำนาจการจัดการปกครองบ้านเมืองตามแบบจารีตได้ล่มสลายลงและรัฐบาลสยามได้สถาปนาแบบแผนการปกครองใหม่ขึ้นแทนที่ จึงส่งผลให้กลุ่มผู้ปกครองเดิมของเมืองลองถูกเบียดขับจนหมดสิ้นอำนาจราชศักดิ์ในแทบทุกด้าน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

การปฏิรูปการปกครองของสยามในประเทศราชล้านนา

"ล้านนาประเทศ" ในฐานะประเทศราชถือว่าเป็นแว่นแคว้นต่างชาติต่างภาษา เหมือนกับนครหลวงพระบาง นครเวียงจันทน์ นครจำปาศักดิ์(ลาว) นครกัมพูชา(เขมร) หรือกลันตัน ตรังกานู เคดาห์(มาเลเซีย) ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งส่วนเดียวกับแผ่นดิน "สยามประเทศ"[1] เจ้าผู้ครองนครมีอิสระปกครองบ้านเมืองทุกประการ มีพันธะกับสยามเพียงส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นเครื่องราชบรรณาการทุก 3 ปี ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา จัดส่งสิ่งของตามเกณฑ์หรือส่งกำลังช่วยเหลือสงครามยามจำเป็น ดังนั้นเจ้าผู้ครองนครจึงเป็น "พระเจ้าแผ่นดิน" โดยมีเจ้าเมืองเล็กเจ้าเมืองน้อยจำนวนมากขึ้นอยู่ภายใต้การปกครองลดหลั่นเป็นลำดับชั้นลงไป ซึ่งเจ้าเมืองทั้งหลายต่างก็มีอิสระจัดการปกครองภายในเมืองของตนเอง มีพันธะกับเจ้าผู้ครองนคร คือ ส่งส่วยประจำปี เกณฑ์กำลังคนหรือสัตว์สิ่งของ เข้าคารวะ และเข้ากินน้ำสัจจะ

"ล้านนาประเทศ" มีการจัดระบบศักดิ์ของเมืองออกเป็นลำดับชั้น ที่แต่ละช่วงเวลามีการเลื่อนไหลอยู่เสมอ สามารถแบ่งศักดิ์ของเมืองระบบจารีตที่ชัดเจน 2 ช่วง คือ ยุคราชวงศ์มังรายและยุคราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ในยุคแรกเมืองพระนครเชียงใหม่มีฐานะเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองการปกครอง กษัตริย์จัดส่งเชื้อพระวงศ์หรือขุนนางออกไปเป็นเจ้าเมืองและมีอำนาจโยกย้าย ดังนั้นการจัดลำดับศักดิ์ของเมืองในยุคนี้จึงยึดเอาเมืองพระนครเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง พิจารณาลำดับศักดิ์ความสำคัญของเมืองจากปัจจัยหลายด้าน ทั้งความสัมพันธ์เชิงเครือญาติของกษัตริย์กับเจ้าเมือง ศักยภาพการครอบครองทรัพยากร ชัยภูมิที่ตั้ง ตลอดถึงขนาดของพื้นที่ สามารถจัดลำดับศักดิ์ของเมืองช่วงแรกได้ 4 ระดับ คือ (1)เมืองหลวง (2)เมืองหัวเมืองใหญ่ (3)เมืองหัวเมืองรอง และ(4)เมืองหัวเมืองเล็ก กรณีเมืองลองอยู่ในระดับที่ 3 และเมืองต้าอยู่ในระดับที่ 4

ยุคราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน นครเชียงใหม่ไม่ได้เป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองการปกครองของล้านนาอย่างแท้จริง อำนาจจะกระจายอยู่ที่เจ้าผู้ครองนครต่างๆ เพียงแต่นครเชียงใหม่มีสิทธิธรรมสูงเป็นที่ยอมรับจากทั้งสยาม และเจ้าผู้ครองนครที่เป็นญาติวงศ์(นครลำปาง นครลำพูน)หรือนับถือกันเสมือนญาติมิตร(นครน่าน นครแพร่) และได้สถาปนาอำนาจสิทธิธรรมขึ้นแทนที่ราชวงศ์มังราย กอปรกับหลังจาก "ฟื้นม่าน" ประกาศอิสรภาพจากการปกครองของพม่าราชวงศ์อลองพญา(พ.ศ.2295-2428) เมืองบริวารของล้านนาจำนวนมากกลายเป็นเมืองร้าง เจ้าผู้ครองนครต่างๆ จึงได้จัดตั้งฟื้นฟูขึ้นใหม่มาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ดังนั้นการจัดลำดับศักดิ์ของเมืองในช่วงที่ 2 จึงต่างจากยุคแรก ซึ่งในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เมื่อกลุ่มราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน(พ.ศ.2317) เจ้านครแพร่(พ.ศ.2314) และเจ้านครน่าน(พ.ศ.2331) ยอมเข้าสวามิภักดิ์เป็นเมืองประเทศราชของ

[1] กรมศิลปากร, **เมืองประเทศราชของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์**,(กรุงเทพฯ : บริษัทเอดิสันเพรสโพรดักส์จำกัด,2542), หน้า 1 - 134.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สยาม เพื่อสร้างพันธมิตรต่อต้านการปกครองของขุนนางพม่าที่กดขี่ล้านนามากขึ้น ขณะที่สยามก็ต้องการให้ล้านนาเป็นปราการกันชนกับพม่า เพราะอยุธยาแตกทั้ง 2 ครั้ง(พ.ศ.2112,พ.ศ.2310)พม่าได้ใช้ล้านนาเป็นฐานกำลังสำคัญ ดังนั้นในยุคนี้ล้านนากับกรุงธนบุรี(กรุงเทพฯ)จึงอยู่ในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัยด้วยมีผลประโยชน์ร่วมกัน กษัตริย์สยามมีอำนาจรับรองแต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครทั้ง 5 หัวเมือง การจัดลำดับศักดิ์ของเมืองจึงอิงกับอำนาจกษัตริย์สยาม ขณะเดียวกันเมืองเล็กเมืองน้อยที่เป็นลูกเมืองหรือหัวเมืองขึ้นของนครประเทศราช เจ้าเมืองก็อิงกับอำนาจเจ้าผู้ครองนครที่ขึ้นอยู่กับสถานะหรือตามสัมพันธ์ ดังนั้นศักดิ์ของเมืองจึงขึ้นอยู่กับศักดิ์ของเจ้าเมืองเป็นสำคัญมีการเลื่อนไหลอยู่เสมอ หากเปลี่ยนเจ้าเมืองก็เป็นการเปลี่ยนศักดิ์ของเมืองไปด้วย มีลำดับศักดิ์ดังนี้ คือ

(1) เมืองนครประเทศราชล้านนา(เมืองเอก) มี 5 หัวเมือง คือ นครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน นครน่าน และนครแพร่

(2) หัวเมืองขึ้นชั้นที่ 1 เจ้าเมืองเป็นบุตรหลานหรือญาติวงศ์ทางการสมรสของเจ้าผู้ครองนคร และสยามรับรองแต่งตั้งให้เป็น “พระยา” เจ้าเมืองขึ้น มี 8 หัวเมือง คือ (1)เมืองพะเยา (2)เมืองฝาง (3)เมืองเชียงราย (4)เมืองเชียงแสน (5)เมืองเชียงของ (6)เมืองงาว (7)เมืองตาก และ(8)เมืองปาย

(3) หัวเมืองขึ้นชั้นที่ 2 เจ้าเมืองเป็นบุตรหลาน บุตรเขย ข้ารับใช้ใกล้ชิดของเจ้าผู้ครองนคร เป็นเครือญาติเจ้าฟ้าในรัฐฉานหรือเจ้านายไทลื้อของสิบสองพันนา เจ้าผู้ครองนครแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองชั้น “พญา” โดยที่สยามไม่ได้รับรองแต่งตั้ง หรือหากสยามรับรองแต่งตั้งก็เป็นตำแหน่ง “พระ” มี 9 หัวเมือง คือ (1)เมืองสอง (2)เมืองเถิน (3)เมืองเงิน (4)เมืองเทิง (5)เมืองเชียงคำ (6)เมืองสา (7)เมืองป่าเป้า (8)เมืองแม่ฮ่องสอน และ(9)เมืองขุนยวม

(4) หัวเมืองขึ้นชั้นที่ 3 หัวเมืองระดับต่ำสุด เจ้าเมืองไม่ได้เกี่ยวข้องเป็นญาติวงศ์กับเจ้าผู้ครองนคร เจ้านายในราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนถือว่าเป็นไพร่ผู้น้อย ที่เจ้าผู้ครองนครแต่งตั้งให้มีสมศักดิ์นามศักดิ์ครองเมือง[2] เป็น “พ่อเมือง” แต่ภายในเมืองขึ้นชั้นที่ 3 นี้ ที่เป็นหัวเมืองขนาดใหญ่หรือมีการสืบสกุลวงศ์ปกครองภายในบ้านเมืองตนเองมาหลายชั่วอายุคนก็ถือว่าตนเป็น “เจ้าเมือง” และชาวเมืองก็ถือว่าเป็น “เจ้า” ดังเช่นกรณีของเมืองลอง หัวเมืองขึ้นในชั้นนี้มีจำนวนมากมายร่วมร้อยเมือง(ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข)

เมื่อสยามมีความพร้อมในการปรับเปลี่ยนการปกครอง ที่เกิดจากสังคมสยามได้ผูกเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจโลก และชาติมหาอำนาจตะวันตกขยายอิทธิพลเข้ามาล่าอาณานิคม ทั้งอังกฤษในพม่า รัฐฉาน ฝรั่งเศสในลาว กัมพูชา เวียดนาม ทำให้ชนชั้นนำรุ่นใหม่เช่นกลุ่มพระเจ้าน้องยาเธอ

---

[2] “จารีตเมืองเชียงใหม่” พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์และพระเถระชั้นผู้ใหญ่เมืองนครเชียงใหม่ร่วมกันบัญญัติขึ้นเมื่อ พ.ศ.2400 อ้างในศรีเลา เกษพรหม,**ประเพณีชีวิตคนเมือง**,พิมพ์ครั้งที่ 2,(เชียงใหม่ : โรงพิมพ์นพบุรี,2544), หน้า 99.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ในรัชกาลที่ 5 ที่ผ่านการศึกษาในประเทศตะวันตกมีโลกทัศน์ใหม่ โดยเฉพาะต้องมีเส้นขีดแบ่งขอบเขตอำนาจอธิปไตยที่แน่นอน หรือเชื่อในความสามารถของมนุษย์โดยไม่ต้องพึ่งพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งต่างกันกับโลกทัศน์ของคนล้านนาในขณะนั้นอย่างสิ้นเชิง ที่ยังมีวิถีชีวิตอยู่ในระบบผลิตเพื่อพอยังชีพ มีความเชื่อเรื่องคติจักรวาลและสิ่งเหนือธรรมชาติ ประกอบกับกลุ่มอำนาจเดิมของสยามที่ยึดถือแนวทางการปกครองแบบจารีต คัดค้านไม่ให้เข้าแทรกแซงการปกครองหัวเมืองนครประเทศราชเพื่อกันเจ้านายขุนนางไม่พอใจและก่อกบฏขึ้น[3] คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์(ช่วง บุนนาค) อดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้ถึงแก่พิราลัยพ.ศ.2425 และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล(พระองค์เจ้ายอดยิ่ง) วังหน้าทรงทิวงคตพ.ศ.2427 รัชกาลที่ 5 จึงทรงสถาปนาอำนาจปรับปรุงการปกครองได้อย่างเต็มที่ เพื่อให้สยามรอดพ้นการ “ล่าอาณานิคมชาติตะวันตก” ขณะเดียวกันก็ทำการ “ล่าอาณานิคมภายใน” กับเมืองประเทศราช

การปฏิรูปเมืองประเทศราชล้านนาแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรกสยามแทรกแซงอำนาจเจ้านครประเทศราช และช่วงที่ 2 สยามแทรกแซงอำนาจเจ้าเมืองขึ้นของนครประเทศราช

ช่วงแรกสยามได้ขยายอำนาจเข้าครอบงำล้านนาอย่างจริงจังเมื่อพ.ศ.2427 ในกลุ่มนครประเทศราชสำคัญที่ปกครองโดยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน คือ นครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน แล้วจึงค่อยขยายถึงนครแพร่(พ.ศ.2437)และนครน่าน(พ.ศ.2439) โดยตั้งเสนา 6 ตำแหน่งเพื่อกระจายอำนาจของเจ้าผู้ครองนครที่เคยมีล้นฟ้าล้นแผ่นดินให้ลดลง และส่งข้าราชการสยามขึ้นมาไว้ในล้านนาเพื่อเป็นเครื่องมือสำคัญในการแทรกแซงและควบคุม ประกอบด้วย กรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมวัง และกรมนา มีเจ้านายบุตรหลานเป็น “พระยาว่าการกรม” มีข้าราชการที่ส่งมาจากสยามเป็น “พระยาผู้ช่วยไทย” ทำหน้าที่แนะนำช่วยเหลือเจ้านายบุตรหลานในการปกครองรูปแบบใหม่ พระยาผู้ช่วยไทยจึงเป็นกลุ่มมีอำนาจที่แท้จริง ดังนั้นตำแหน่งนี้จึงสงวนไว้เฉพาะคนสยามหากยังไม่ได้ส่งคนใหม่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งก็ให้ว่างไว้ ห้ามคนล้านนาดำรงตำแหน่งแทน อีกตำแหน่งคือ “พระยารองลาว” ไม่มีความสำคัญนักแต่มีไว้เพื่อถนอมน้ำใจเจ้านายและขุนนาง พร้อมทั้งได้แต่งตั้งเจ้าตำแหน่งพิเศษเพิ่มขึ้นอีกหลายตำแหน่งเพื่อให้กระจายอำนาจจากเจ้าขันธ์ทั้ง 5 และเข้าแทรกแซงอำนาจการแต่งตั้งขุนนางเค้าสนามหลวงของเจ้าผู้ครองนคร[4]

ด้านการเก็บภาษีอากรเดิมล้านนาจัดเก็บเป็นผลผลิต เช่น ข้าว หมาก เหมี้ยง พริก ฯลฯ จึงสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ แต่เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นมาปฏิรูปการเก็บภาษีในพ.ศ.2427 ได้จัดเก็บเป็นตัวเงินและเพิ่มชนิดของการเก็บภาษีขึ้นอีกหลายอย่าง การเก็บภาษี

---

[3] วิมลพรรณ ปีตธวัชชัย, **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ**,(กรุงเทพฯ : กรุงเทพ,2547),หน้า 121.

[4] กจช.ร.5 ม.๒.๔/๒๐ สัญญาบัตรเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประทวน และเหรียญทางกระทรวงมหาดไทย ปี 123(11เม.ย.-20 มี.ค.123)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ระบบสยามมีผลกระทบต่อชาวเมืองที่ต้องถูกขูดรีดเป็นเงินจำนวนมาก จึงเกิดการต่อต้านอีก 5 ปี ต่อมาในพ.ศ.2432 ที่ฝ่ายสยามเรียกว่า “กบฏพระยาผาบ” นำโดยพญาปราบสงคราม แม่ทัพนครเชียงใหม่โดยมีเจ้านายให้การสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง แม้ว่าการ “ฟื้นสยาม” ในครั้งนี้ทำการไม่สำเร็จ แต่เหตุการณ์นี้ก็ทำให้เกิดรอยสะดุดทางอำนาจของสยามในล้านนาอยู่ชั่วระยะหนึ่ง ซึ่งสยามก็ค่อยพยายามดำเนินการต่อจนยกเลิกการปกครองแบบเมืองนครประเทศราชได้ในอีก 10 ปีต่อมา

ช่วงที่ 2 สยามแทรกแซงอำนาจถึงเจ้าเมืองขึ้นของนครประเทศราช เมื่อมีการจัดการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในพ.ศ.2442 นครประเทศราชทั้ง 5 กลายเป็นหัวเมือง (จังหวัด) ส่วนหัวเมืองขึ้นทั้งหลายที่เคยขึ้นตรงต่อเจ้าผู้ครองนครได้ถูกยุบรวมหรือแบ่งแยกกลายเป็นแขวง(อำเภอ)หรือแคว้น(ตำบล) ดังนั้นนครประเทศราชและหัวเมืองขึ้นทั้งหมดจึงกลายเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสยามไม่มีอำนาจปกครองตนเองอีกต่อไป แต่ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเนื่องจากยังมีอิทธิพลสูงภายในบ้านเมืองรัฐบาลจึงไม่สามารถปลดออกได้อย่างทันที จึงรับรองแต่งตั้งไว้ในฐานะเป็น “สัญลักษณ์” ของบ้านเมือง ส่วนเจ้านายชั้นสัญญาบัตรก็ยังคงแต่งตั้งในบางตำแหน่ง มีการสถาปนาระบบข้าราชการอันเป็นกลไกของรัฐสยามสมัยใหม่ ที่มีศูนย์กลางอำนาจรวมไว้ที่กษัตริย์สยาม มีข้าราชการหน่วยต่างๆ มีสายบังคับบัญชามาจากส่วนกลาง มีการวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับระบบราชการไว้มากมาย เช่น สถานที่ทำราชการ กำหนดเวลาทำราชการ วันหยุดราชการ แบบแผนการรายงานข้อราชการ รูปแบบการเขียนหนังสือราชการ และการตั้งตำแหน่ง ฯลฯ

ส่วนในเมืองนครลำปางกำหนดให้ 1 แขวงมีประมาณ 10 แคว้น 1 แคว้นมีประมาณ 10 หมู่บ้าน และ 1 หมู่บ้านมีประมาณ 20 หลังคาเรือนเพื่อให้สะดวกเหมาะสมในการปกครอง ซึ่งมีข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่ประจำแต่ละแขวงเรียกว่า “กรมการแขวง” แขวงหนึ่งให้มีนายแขวง (นายอำเภอ) 1 คน รองนายแขวง(ปลัดอำเภอ) 1 คนหรือตามความเหมาะสม สมุห์บัญชี 1 คน และเสมียนตามสมควร ซึ่งข้าราชการเหล่านี้โดยเฉพาะนายแขวงมีการกำหนดคุณสมบัติว่าต้องเป็นข้าราชการ “คนไทย” ที่ส่งมาจากสยามถึงแม้ว่าไม่มียศตำแหน่งหรือไม่เคยปฏิบัติหน้าที่ทางด้านการปกครองมาก่อน ดังเช่นขุนสถลโทรกรรม(เสริม เกตุถาวระ) พนักงานไปรษณีย์โทรเลขนครลำปางเป็นนายแขวงเมืองลอง[5] เพราะนายแขวงเป็นเครื่องมือสำคัญของข้าหลวงใหญ่ในการปฏิรูปการปกครองจึงเน้นคนที่จัดส่งขึ้นมาจากส่วนกลาง ส่วนข้าราชการระดับรองลงมาเพื่อถนอมน้ำใจเจ้านายเมืองนครลำปางระยะแรกจึงแต่งตั้งเป็นรองนายแขวง เช่น เจ้าน้อยศรีสองเมือง ณ ลำปาง เป็นรองนายแขวงเมืองลอง เจ้าน้อยหนู มณีอรุณ เป็นรองนายแขวงเมืองงาว[6] ส่วนข้าราชการชั้น

[5] กจช.ร.6 ม.24/1 รายงานราชการมณฑลเพชรบูรณ์ หรือ มณฑลมหาราษฎร์ (13 ก.ค. 2454 – 11ต.ค.2464)

[6] ชมนัส เทียนวิบูลย์ และคณะ, **จังหวัดลำปาง**, เอกสารอัดสำเนา,พ.ศ.2525, หน้า 205.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ผู้น้อยระดับนายแคว้น(กำนัน)และแก่บ้าน(ผู้ใหญ่บ้าน) สยามยังให้คนท้องถิ่นเป็นได้โดยกำหนดให้แคว้นหนึ่งมีนายแคว้น 1 คน มียศเป็น “พญา” มีผู้ช่วย 1 - 2 คนมียศเป็น “แสน” และมีล่าม 1 คน ส่วนแก่บ้านให้มี 1 คนต่อหมู่บ้านมียศเป็น “แสน”[7]

นครลำปางจัดแบ่งออกเป็น 6 แขวง คือ (1)แขวงนครลำปาง (2)แขวงเมืองลอง (3)แขวงวังเหนือ(แจ้ห่ม) (4)แขวงวังใต้(สบปราบ) (5)แขวงเมืองงาว และ(6)แขวงแม่อิง(พะเยา) การจัดตั้งแขวงจะยุบรวมเมืองแบบจารีตที่เคยเป็นหัวเมืองขึ้นของนครลำปาง หรือเมืองที่มีพื้นที่ใกล้เคียงเข้าไว้ด้วยกัน เน้นความสะดวกในการปกครองควบคุมเป็นหลัก เช่น เมืองวังเหนือ เมืองวังใต้ เมืองเตาะ เมืองแจ้ซ้อน เมืองปาน เมืองแจ้ห่ม เมืองมาย รวมเป็นแขวงวังเหนือ, เมืองงาว เมืองตีบ รวมเป็นแขวงเมืองงาว และเมืองพะเยา เมืองพาน รวมเป็นแขวงแม่อิง[8] ฯลฯ

แขวงเมืองลองได้รวมเมืองลองและเมืองต้าเข้าไว้ด้วยกัน ตั้งที่ว่าการแขวงที่บ้านฮ่องอ้อ(ห้วยอ้อ) เดิมเมืองลองมี 4 แคว้น คือ แคว้นฮ่องอ้อ แคว้นหัวทุ่ง แคว้นทุ่งแล้ง และแคว้นวังชิ้น เมื่อสยามปฏิรูปการปกครอง ได้จัดแบ่งบางหมู่บ้านของแคว้นฮ่องอ้อและแคว้นหัวทุ่งรวมเป็นแคว้นปากกางเพราะทั้ง 2 แคว้นมีขนาดใหญ่ และยุบเมืองต้าเป็นแคว้นเวียงต้า แขวงเมืองลองจึงจัดแบ่งใหม่ออกเป็น 6 แคว้น(เมืองลอง 68 หมู่บ้าน เมืองต้า 11 หมู่บ้าน) คือ (1)แคว้นฮ่องอ้อ (18 หมู่บ้าน) (2)แคว้นปากกาง(12 หมู่บ้าน) (3)แคว้นหัวทุ่ง(15 หมู่บ้าน) (4)แคว้นทุ่งแล้ง (11 หมู่บ้าน) (5)แคว้นวังชิ้น(12 หมู่บ้าน) และ(6)แคว้นเวียงต้า(11 หมู่บ้าน)[9]

การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ทำให้กลุ่มเจ้าเมืองขึ้นและขุนนางจำนวนมากมายได้ถูกลดบทบาทลง มีเพียงเจ้าเมืองหัวเมืองขึ้นชั้นที่ 1 ที่ยังพอรักษาสถานภาพไว้ได้บ้าง เนื่องจากมีตำแหน่ง “พระยา” ของทางสยาม เป็นเครือญาติกับเจ้าผู้ครองนคร เป็นหัวเมืองขึ้นขนาดใหญ่ อีกทั้งข้าราชการชาวสยามยังขาดแคลน และเพื่อถนอมน้ำใจเจ้านายหัวเมืองขึ้น จึงแต่งตั้งเจ้าเมืองเป็นนายแขวง คือ เจ้าเมืองพะเยา เจ้าเมืองฝาง เจ้าเมืองเชียงของ เจ้าเมืองเชียงราย และเจ้าเมืองเชียงแสน ซึ่งบุตรหลานในบางเมืองก็ได้รับราชการเป็นรองนายแขวง สมุห์บัญชี ตลอดจนนายแคว้น แก่บ้าน เช่น รองอำมาตย์เอก พระยาราชวงศ์(เจ้าน้อยคำตั๋น) น้องชาย และรองอำมาตย์เอก พระยาราชบุตร(เจ้าน้อยแก้วมุงเมือง) บุตรชายเจ้าเมืองฝาง ได้เป็นรองนายแขวงเมืองฝาง บุตรชายพระยาราชวงศ์ได้เป็นนายแคว้น[10] หรือเจ้าหนานบุษรศ บุตรเขยเจ้าเมืองเชียงของ เป็นสมุห์บัญชี

---

[7] กจช.ร.5 ม.58 / 182 รายงานต่างๆ จัดราชการเมืองนครลำปาง (20 ธ.ค. 116- 11 เม.ย. 127)

[8] หจช.ร.5 กร 5 ม.58 / 177 เรื่องผลประโยชน์เมืองนครลำปาง (31 ม.ค. 111 – 20 พ.ค.112)

[9] กจช.ร.5 ผ กบค.5-(7-11) แผนที่มณฑลพายัพแสดงแขวงป่าตัน แขวงเมืองลอง พิมพ์พ.ศ.2445

[10] สัมภาษณ์คุณแม่เสาร์แก้ว(แก้วลอดฟ้า) บุนนาค อายุ 63 ปี(เหลนพระยามหามหิทธิวงศาราชาธิบดี(เจ้าหลวงมหาวงศ์) เจ้าเมืองฝาง บุตรสะใภ้พระยามนตรีสุริยวงศ์(ชื่น บุนนาค)) เลขที่ 118/1 ม.1 ต.หนองหอย อ.เมือง จ.เชียงใหม่ วันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2550

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แขวงเมืองเชียงของ[11] ส่วนขุนนางบางคนก็ได้เป็นนายแคว้นและแก่บ้าน แต่ถึงแม้ว่าเจ้าเมืองหัวเมืองขึ้นชั้นที่ 1 ยังคงฐานะเป็นผู้ปกครองภายในแขวง(เมือง) แต่เมื่อพิจารณาถึงอำนาจหน้าที่แล้วถูกลดสถานะลงอย่างสิ้นเชิง จากเดิมเป็น “เจ้าชีวิต” ของคนภายในเมือง กลายเป็นเพียงนายอำเภอข้าราชการหรือกลไกชิ้นเล็กๆ ที่รอฟังคำสั่งมาจากส่วนกลางเท่านั้น ประกอบกับระบบการปกครองแบบราชการมีการทำงานเป็นขั้นตอนแบบแผน ที่สยามรับแบบอย่างมาจากประเทศตะวันตก ต่างจากระบบจารีตที่ปกครองโดยสืบทอดอำนาจทางสายโลหิตและความเป็นเครือญาติ เจ้าในหัวเมืองขึ้นเหล่านี้จึงปรับตัวไม่ทันกับระบบใหม่ ดังกรณีข้าหลวงบริเวณพายัพเหนือเสนอให้ปลดรองอำมาตย์เอก พระยาจิตวงศ์วรยศรังษี(เจ้าน้อยจิตวงษ์) ออกจากตำแหน่งนายแขวงเชียงของ พ.ศ.2449 เพราะไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอและไม่ได้รับความศรัทธาจากชาวเมืองเชียงของ[12] ดังนั้นในช่วงทศวรรษ 2450 เมื่อรุ่นเจ้าเมืองหัวเมืองขึ้นชั้นที่ 1 ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นนายแขวงถึงแก่อสัญกรรมหรือลาออก และสยามก็สามารถผลิตข้าราชการได้พร้อมมากขึ้น รัฐบาลจึงจัดส่งข้าราชการชาวสยามขึ้นมาเป็นนายแขวงและตำแหน่งต่างๆ ภายในแขวงแทน ยกเว้นพระยาอุดรประเทศทิศ(เจ้าหนานไชยวงศ์) เจ้าเมืองพะเยาที่ได้รับแต่งตั้งเป็นนายแขวงแม่อิง(พะเยา)ถึงแก่อสัญกรรมในพ.ศ.2448 ปีถัดมาสยามได้แต่งตั้งพระยาอุปราช(เจ้าน้อยมหาไชย) เมืองพะเยาน้องชายเป็นพระยาประเทศอุดรทิศ นายแขวงพะเยาแทน(ลาออกพ.ศ.2456)[13] เพราะได้รับการส่งเสริมจากเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปาง แต่หลังจากพ.ศ.2460 เป็นต้นมาเจ้าในหัวเมืองขึ้นกลุ่มนี้ก็ค่อยหมดบทบาทลงไปในที่สุด

ส่วนกลุ่มเจ้าเมืองหัวเมืองขึ้นชั้นที่ 2 หรือกลุ่มเจ้าเมืองหัวเมืองขึ้นขนาดใหญ่ชั้นที่ 3 ที่เป็นศูนย์กลางแขวง เจ้าเมืองไม่ได้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับสยามและสยามก็มองว่ามีฐานะเป็นเพียง “พ่อเมือง” อีกทั้งบางเมืองเจ้าเมืองก็มีเชื้อสายไทยใหญ่(เงี้ยว) เช่น เจ้าเมืองพร้าว เจ้าเมืองขุนยวม เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอน ฯลฯ จึงไม่ได้รับไว้วางใจให้เข้าทำงานระบบราชการ ยกเว้นเมืองที่มีราษฎรส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่ เช่น เมืองขุนยวม เมืองปาย เมืองแม่ฮ่องสอน เนื่องจากรักษาน้ำใจไว้รัฐบาลจะได้สะดวกในการปกครองและจัดเก็บผลประโยชน์ อีกทั้งเมืองขึ้นเหล่านี้อยู่ห่างไกลการคมนาคมติดต่อลำบาก ระยะแรกจึงให้เจ้าเมืองเข้าทำงานราชการในพื้นที่ภายหลังเมื่อเริ่มเข้ารูปจึงค่อยกันออกไป ดังข้าหลวงบริเวณเชียงใหม่ตะวันตกเสนอให้ปลด พญาเทพบำรุงรัตนาเขต(เจ้าล่างวงศ์) เจ้าเมืองขุนยวม พญาพิทักษ์สยามเขตร(ขุนโท้ะ) เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอน และพญาดำรง

---

[11] “อดีตเมืองเชียงของ” อ้างใน นิตยสารอนุรักษ์นิยมไชยนารายณ์ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๓๒,หน้า 9 และ 15.

[12] กจช.ร.5 ก.ร.5 ม.54 จัดราชการเมืองเชียงของ (6 พ.ค.124 – 9 ก.ค.125)

[13] กจช.ร.5 ม.2.4/20 สัญญาบัตรเครื่องอิศริยาภรณ์ ประทวน และเหรียญทางกระทรวงมหาดไทย ปี 123 (11 เม.ย. – 20 มี.ค.123)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ราชเสมา เจ้าเมืองปาย แล้วให้ส่งข้าราชการสยามขึ้นมาแทนในพ.ศ.2445[14] เจ้าเมืองกลุ่มนี้มีเพียงเจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนที่พญาพิศาลฮ่องสอนบุรี(ขุนหลู่)บุตรชายได้รับราชการต่อมา เพราะเป็นชุมชนไทยใหญ่ที่หนาแน่นกว่าบริเวณอื่น แต่หน้าที่การปกครองหลักอยู่ที่นายแขวงจึงมีฐานะเป็นเพียงที่ปรึกษาหรือผู้ช่วย ภายหลังก็ถูกเปลี่ยนเป็นข้าราชการสยามเข้ามาแทนที่เหมือนกับหัวเมืองอื่นๆ

เจ้าเมืองหัวเมืองขึ้นขนาดเล็กชั้นที่ 3 "เมือง" ถูกยุบเป็น "แคว้น" เนื่องจากไม่สำคัญนักและหาคนสยามจำนวนมากมาปกครองไม่ได้ จึงคงแต่งตั้งให้เจ้าเมืองเป็น "นายแคว้น" แต่ก็อาจสามารถรักษาตำแหน่งถึงแค่รุ่นลูกหรืออย่างมากเพียงรุ่นหลานเท่านั้น เพราะตำแหน่งนายแคว้นมีการคัดเลือกจากผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านต่างๆ จึงขึ้นอยู่กับผลงานและความพึงพอใจของเหล่าผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านภายในแคว้น กอปรกับหลังจากมีการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเจ้าผู้ครองนครและเจ้าเมืองหมดอำนาจการแต่งตั้งขุนนาง เหล่าขุนนางแบบจารีตของล้านนาในหัวเมืองทั้งหลายก็ค่อยๆ หมดสิ้นลงตามไปด้วยเมื่อได้ถึงแก่กรรม

เมืองลองจัดเป็นหัวเมืองขึ้นขนาดใหญ่ชั้นที่ 3 กลุ่มศักดินาเก่าของเมืองลองได้ถูกกันออกไปจากระบบราชการของสยาม เนื่องจากเชื้อสายของเจ้าเมืองลองจัดเป็น "สกุลวงศ์ท้องถิ่น" ไม่ได้เป็นเครือญาติกับราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนและไม่ได้ขึ้นตรงกับสยาม ดังนั้นรัฐบาลจึงจัดส่งพระยาฤทธิภิญโญยศ(แถม) ข้าราชการชาวสยามขึ้นมาเป็นนายแขวงเมืองลองในพ.ศ.2442 ซึ่งกลุ่มผู้ปกครองเมืองลอง คือ พญาขัณฑสีมาโลหะกิจ เจ้าเมืองลอง(พ.ศ.2435-2445) พญาวังในพญาราชสมบัติ พญาประเทศโสหัตติ พญาเมืองชื่น พ่อเมืองลองทั้ง 4[15] และขุนนางเค้าสนามแสนท้าว ได้ถูกกันให้ทำหน้าที่ในด้านทำนุบำรุงพุทธศาสนาและจารีตประเพณี ซึ่งหลายเมืองก็มีสภาพเหมือนอย่างเมืองลองที่ถูกลดสถานะลงอย่างมาก เนื่องจากหน่วยการปกครอง "อำเภอ" ตามแบบสยามนั้นจะจัดตั้งขึ้นตรงบริเวณไหนก็ได้ โดยคำนึงถึงความสะดวกในการปกครองเป็นหลัก ถึงแม้เคยมีประวัติศาสตร์เป็นเมืองโบราณ มีอำนาจการปกครองตนเองหรือเป็นเพียงกลุ่มชุมชนที่ตั้งขึ้นไม่กี่ปี เมื่อถูกกำหนดให้เป็นอำเภอทุกหน่วยก็ต้องมีสถานะความเป็น "อำเภอ" ของสยามเท่าเทียมกัน[16] ในกรณีของแขวงเมืองลองถึงแม้ไม่สามารถจัดตั้งกรมการแขวงขึ้นได้มั่นคง เพราะ

---

[14] กจช.ร.5 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(ภาค ๓ ตอน๑ มณฑลพายัพและการปราบฮ่อ)(ตัวเขียน)

[15] "พ่อเมือง" มี 2 ความหมาย คือ (1)เจ้าเมืองขนาดเล็ก และ(2)กลุ่มขุนนางระดับสูงในเค้าสนาม 4 ตำแหน่ง ประกอบด้วย ปฐมอรรคมหาเสนาธิบดี 1 ตำแหน่งและอรรคมหาเสนา 3 ตำแหน่ง ที่มีอำนาจบังคับบัญชาเสนาชั้นรองลงไปอีก 28 ตำแหน่งในกรณีเค้าสนามมี 32 ขุน หรือ 8 ตำแหน่งในเค้าสนาม 12 ขุนเป็นกรมการผู้ช่วยเจ้าผู้ครองนครและเจ้าเมือง เช่น เมืองนครเชียงใหม่พ่อเมืองทั้ง 4 คือ เจ้าพญาแสนหลวง เจ้าพญาหลวงสามล้าน เจ้าพญาหลวงจ่าบ้าน เจ้าพญาหลวงเด็ก(เหล็ก)ชาย เมืองนครน่านพ่อเมืองทั้ง 4 คือ เจ้าพญาหลวงจ่าแสนราชาไชย เจ้าพญาหลวงอามาตย์ เจ้าพญาหลวงมนตรี เจ้าพญาหลวงราชธรรมดุลย์

[16] ขอขอบพระคุณ "แม่อุ๊ยช่างทอตีนจก บ้านไผ่ล้อม เมืองลอง" ที่ได้รำพึงถึงสถานะความเป็นเมืองลองกับความเป็นอำเภอลองให้อาจารย์สรัสวดี อ๋องสกุลฟังและขอบพระคุณท่านอาจารย์สรัสวดี อ๋องสกุลที่กรุณาจุดประกายความคิดนี้ให้ผู้เขียน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

พระยาฤทธิภิญโญยศ(แถม) นายแขวงทนสภาพอากาศไม่ไหวได้เสียชีวิต แต่ความเป็นเมืองลองก็ถูกลดสถานะและจัดการปกครองเหมือนแขวงอื่นๆ เพราะแม้ไม่มีข้าราชการสยามประจำอยู่แต่ต้องขึ้นตรงกับกรมมหาดไทยเมืองนครลำปาง[17] แต่ด้วยการปลอดจากข้าราชการเข้ามาประจำการหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นบริเวณพื้นที่ลับตาของสยาม จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ เมืองลอง เมืองต้า เป็นแหล่งเตรียมการ “กบฏเงี้ยว” เพื่อต่อต้านสยาม ที่กระจายออกไปอย่างกว้างขวางและรุนแรงที่สุดในอีก 3 ปีต่อมา ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

ส่วนเมืองต้าได้ถูกยุบเป็นหน่วยแคว้น(ตำบล) ทางรัฐบาลสยามยังคงให้เจ้าเมืองเดิมเป็นผู้ปกครองต่อด้วยเป็นเพียงหน่วยการปกครองเล็กๆ ของแขวงเมืองลอง จึงแต่งตั้งแสนไชยยะ(ไชย เชื้อผามอก) เจ้าเมืองต้าคนสุดท้ายให้เป็น “พญาไชย” ทำหน้าที่เป็นนายแคว้น(กำนัน)แต่ก็ไม่สามารถสืบทอดอำนาจในกลุ่มเครือญาติได้ เพราะเดิมอำนาจตัดสินใจแต่งตั้งเจ้าเมืองต้าขึ้นอยู่กับเจ้าผู้ครองนครลำปางร่วมกับความเห็นชอบของเจ้าเมืองลอง จึงคัดเลือกบุตรหลานของเจ้าเมืองต้าเป็นสำคัญ แต่ในระบบราชการสยามอาศัยผู้ทำประโยชน์ให้กับรัฐบาลและควบคุมได้ง่าย อีกทั้งระบบกลไกการปกครองรูปแบบใหม่มีผลต่อความคิดของผู้คน ดังนั้นภายหลังนายแขวงเมืองลองและแก่บ้านได้เลือก “ขุนเวียงต้า” แก่บ้านผู้มีฐานะจากการทำไม้ขึ้นเป็นนายแคว้นแทน หรือสิบตรีวงศ์ ปัญญาฉลาด ชาวบ้านทุ่งแล้ง(เมืองลอง) เคยรับราชการทหารและเป็นหลานเขยนายฮ้อยทำไม้ชาวเชียงตุง บ้านต้าม่อน(เมืองต้า) ได้รับเลือกเป็นนายแคว้นคนต่อมา ภายหลังได้เรี่ยไรเงินชาวบ้านในแคว้นเวียงต้าช่วยรัฐบาลซื้อเครื่องบินจึงได้รับบำเหน็จความชอบเป็น “ขุนระบิน”[18] โดยเจ้าเมืองต้าได้ถูกลดบทบาทและสถานะลงอย่างมาก เนื่องจากเดิมถึงแม้ไม่มีสถานะเป็น “เจ้าชีวิต” แต่ก็มีอำนาจจัดการปกครองภายในบ้านเมืองของตนเอง เมื่อสยามขยายอิทธิพลเข้ามาปฏิรูปการปกครองกลายเป็นเพียง “กำนัน” ข้าราชการชั้นผู้น้อยทำหน้าที่เป็นหูเป็นตาและจัดเก็บผลประโยชน์ส่งให้รัฐบาล ซึ่งตามระบบราชการสยามตำแหน่งกำนันก็ไม่จำเป็นต้องมาจากเชื้อสายเจ้านายหรือขุนนาง ส่วนบุตรหลานเจ้าเมืองและขุนนางในเมืองต้าก็ไม่มีสถานภาพเป็นกลุ่มผู้ปกครองบ้านเมืองอีกต่อไป แต่กลายเป็นพสกนิกรของกษัตริย์สยามคนหนึ่งเท่านั้น

จากระบบจารีตเมืองลองมีระบบโครงสร้างการปกครองสูงขึ้นเป็นลำดับ คือ แก่บ้าน พ่อแคว้น เจ้าเมืองลอง และเจ้าผู้ครองนครลำปาง แต่เมื่อเปลี่ยนเป็นระบบราชการแบบใหม่จึงมีสายงานการบังคับบัญชาเป็นลำดับชั้นที่ขึ้นตรงกับกษัตริย์สยาม คือ

(1) รัฐบาลสยาม มีเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยบังคับบัญชาข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล

---

[17] กจช.ร. 5 กต.98.1/8 ที่ 70 / 828 พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ลงวันที่ 27 กรกฎาคม ร.ศ.121

[18] สัมภาษณ์แม่อุ้ยสังวาลย์ ยอดคำ(ธิดาขุนระบิน) อายุ 75 ปี เลขที่ 4 ม.3 บ้านม่อน ต.เวียงต้า อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ.2549

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

(2) กองมณฑลพายัพ มีข้าหลวงเทศาภิบาล(ข้าหลวงใหญ่)เป็นตำแหน่งสูงสุดบังคับบัญชาเค้าสนามหลวงในเขตมณฑล คือ เชียงใหม่ ลำปาง(เถิน) ลำพูน น่าน และแพร่

(3) เมือง(จังหวัด)นครลำปาง

เค้าสนามหลวง ประกอบด้วย มหาอำมาตย์โท พลตรีเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปาง พระมนตรีพจนกิจ ข้าหลวงประจำเมืองนครลำปาง(ผู้ว่าราชการจังหวัด) ข้าหลวงผู้ช่วย และข้าหลวงบริเวณ ด้านอำนาจหน้าที่แท้จริงเป็นของข้าหลวงประจำเมือง โดยเจ้าผู้ครองนครสูญสิ้น “ราชอำนาจ” เหลือเพียง “ราชศักดิ์” ไม่ได้มีฐานะเป็น “กษัตริย์” หรือ “เจ้ามหาชีวิต” ที่มีอำนาจปกครองบ้านเมืองโดยตรงได้อีกต่อไป การประหารชีวิต จำคุกตลอดชีพ ออกกฎหมาย ตั้งเจ้าเมืองขึ้น อนุญาตทำสัญญาป่าไม้ ตั้งจัดเก็บและอนุญาตผูกขาดภาษีอากร ฯลฯ เหล่านี้ต้องได้รับอนุญาตจากกษัตริย์สยาม และข้าหลวงประจำเมืองสามารถลบล้างพระราชอาชญาของเจ้าผู้ครองนครได้ ดังนั้นเจ้าผู้ครองนครจึงเพียงแต่ได้รับการยกย่องให้เกียรติในนามประมุขของบ้านเมือง แต่สถานะแท้จริงแล้ว กลายเป็นเพียงข้าราชการสยามที่ได้รับเงินเดือนจากรัฐบาลคนหนึ่งเท่านั้น และค่อยหมดสิ้นไปพร้อมกับเจ้านายชั้นสัญญาบัตรทั้งหลาย เมื่อรัฐบาลมีนโยบายไม่รับรองแต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครทั้ง 4 อีกหลังพ.ศ.2469 หากได้ถึงแก่พิราลัย จึงมีข้าราชการสยามที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการในจังหวัดมีอำนาจสูงสุด ส่วนตำแหน่งรองเค้าสนามหลวง(เสนา)ทั้ง 6 แรกปฏิรูปยังคงไว้เพื่อไม่ให้เจ้านายบุตรหลานที่ดำรงตำแหน่งอยู่ไม่พอใจ ภายหลังค่อยยกเลิกและจัดข้าราชการสยามเข้าดำรงตำแหน่งแทน

(4) กรมการแขวงเมืองลอง ประกอบด้วย พระยาฤทธิภิญโญยศ(แถม) นายแขวงเมืองลอง รองนายแขวง สมุหบัญชี และเสมียน ขึ้นกับกรมมหาดไทยเมืองนครลำปาง มีหน้าที่ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 หน้าที่หลักคือ จัดเก็บภาษีอากรต่างๆ ดูแลความเรียบร้อย และจัดการปกครองให้เป็นไปตามที่รัฐบาลกำหนด โดยนายแคว้นและแก่บ้านทั้งหมดขึ้นตรงกับกรมการแขวงเมืองลอง และกรมการแขวงมีอำนาจแต่งตั้งถอดถอน นายแคว้นแก่บ้านแทนเจ้าเมืองลอง[19]

(5) แคว้น ประกอบด้วยนายแคว้น ผู้ช่วยนายแคว้น และล่าม หน้าที่หลักคือจัดเก็บเงินแทนเกณฑ์และภาษีต่างๆ และเป็นคนประสานงานระหว่างกรมการแขวงกับชาวบ้านภายในแคว้น

(6) หมู่บ้าน มีแก่บ้านทำหน้าที่เหมือนนายแคว้นเพียงแต่มีเขตรับผิดชอบภายในหมู่บ้าน โดยนายแคว้น(กำนัน)และแก่บ้าน(ผู้ใหญ่บ้าน)ในอำเภอลองก่อนทศวรรษ 2520 ส่วนใหญ่ล้วนมาจากคนที่ผ่านการเป็นทหารหรือทหารผ่านศึกมาแล้ว

---

[19] กจช.ร.5 ม.58 / 182 รายงานต่างๆ จัดราชการเมืองนครลำปาง (20 ธ.ค. 116- 11 เม.ย. 127)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

การปฏิรูปการปกครองสงฆ์เมืองลอง

เดิมพระสงฆ์ในเมืองลองมีอำนาจปกครองเป็นการภายใน โดยมี “พระสังฆราชา” หรือ “มหาครูบาหลวง” มีสมณศักดิ์สูงสุดภายในเมือง ที่ได้รับการสถาปนาจากเจ้าเมืองลอง ขุนนาง และชาวเมือง มีโครงสร้างการปกครอง คือ ตุ๊เจ้า(พระสงฆ์)และพระ(สามเณร)ภายในวัดอยู่ในความปกครองของตุ๊หลวงหรือครูบาเจ้าวัด(เจ้าอาวาส)และตุ๊บาละก๋า(รองเจ้าอาวาส) ครูบาเจ้าวัดขึ้นอยู่กับครูบาเจ้าหมวดอุโบสถ และครูบาเจ้าหมวดอุโบสถขึ้นกับมหาครูบาหลวงเมือง พระสงฆ์จะมีแนวทางปฏิบัติที่หลากหลายตามที่ได้รับมาจากครูบาอาจารย์ เช่น วัดพระธาตุไหสร้อย วัดบ้านบ่อแก้ว วัดต้าม่อน วัดน้ำริน มีพระสงฆ์และศรัทธาส่วนใหญ่มาจากเชียงตุงจึงมีจารีตปฏิบัติแบบ “เงี้ยว”[20] หรือหัววัดที่มีครูบาอินทวิไชยอรัญวาสี วัดดอนมูล เป็นพระอุปัชฌาย์ก็รับแนวปฏิบัติสายครูบามหาป่าเกสรปัญโญอรัญวาสี วัดไหล่หิน เมืองลำปาง ฯลฯ ซึ่งขณะนั้นเฉพาะเมืองนครเชียงใหม่ก็มีแนวปฏิบัติกลุ่มใหญ่แบ่งออกเป็นถึง 18 นิกาย แต่พระสงฆ์ทั้งหมดก็ไม่ได้มีความขัดแย้งกันสามารถร่วมทำสังฆกรรมกันได้

เมื่อสยามทำการปฏิรูปการปกครอง ได้ขยายอิทธิพลเข้ามาปฏิรูปการปกครองฝ่ายสงฆ์ด้วย สยามมองว่าพระสงฆ์สามเณรในล้านนาไม่เคร่งครัดและมีแนวการปฏิบัติที่แตกต่างกัน จึงจะจัดให้มีรูปแบบเดียวกันกับส่วนกลาง เพื่อให้คณะสงฆ์อำนวยต่อการจัดการศึกษาที่กำลังปฏิรูป เพราะขณะนั้นวัดยังเป็นศูนย์กลางถ่ายทอดความรู้ในสังคม และเป็นกลุ่มที่เข้าถึงราษฎรได้มากที่สุด ดังนั้นในพ.ศ.2445 จึงออกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นแบบแผนเดียวกัน โดยยกเลิกจารีตสงฆ์ดั้งเดิมของล้านนาและดึงฝ่ายสงฆ์ออกจากอำนาจการปกครองของเจ้าผู้ครองนครหรือเจ้าเมืองให้ขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคมที่ส่วนกลาง มีลำดับการปกครองเหมือนการปกครองฝ่ายบ้านเมือง คือ (1)มหาเถรสมาคม (2)เจ้าคณะมณฑล (3)เจ้าคณะเมือง(จังหวัด) (4)เจ้าคณะแขวง(อำเภอ) (5)เจ้าคณะหมวด(ตำบล) และ(6)เจ้าอาวาส

ระยะแรกทำการปฏิรูปการปกครองสงฆ์ในเมืองใหญ่ก่อน และขยายเข้ามาปฏิรูปในแขวงเมืองลอง สยามได้แต่งตั้งครูบาเจ้าหมวดอุโบสถหรือพระอุปัชฌาย์ของแขวงเมืองลองรับตำแหน่งต่างๆ ในพ.ศ.2452[21] เช่น ครูบานันตา วัดพระธาตุขวยปู เป็นพระครูญาณวิลาศ เจ้าคณะแขวงเมืองลอง ครูบาอินทวิไชยอรัญวาสี วัดศรีดอนมูล เป็นพระปลัด และครูบาจันธิมา(ลูกศิษย์ครูบาอินทวิไชยอรัญวาสี) วัดพระธาตุไหสร้อย เป็นพระใบฎีกา ฯลฯ แรกปฏิรูปหน่วยการปกครองสงฆ์ที่ยัง

---

[20] “เงี้ยว” ในที่นี้ไม่ได้ใช้เรียกในเชิงดูถูก แต่ใช้เพื่อสื่อความหมายที่ชาวเมืองลอง เมืองต้าใช้เรียกรวมหมายถึง ไทยใหญ่ ไทยเขิน ไทยลื้อ ไทยเหนือ และในวิทยานิพนธ์เล่มนี้หากปรากฏใช้คำว่า “เงี้ยว” จะหมายถึงกลุ่มคนที่กล่าวมาข้างต้น

[21] ภูเดช แสนสา(อ่าน),จารึกท้ายคัมภีร์ปาทคาถา จารพ.ศ.2452 โดยพระใบฎีกาจันธิมา วัดพระธาตุไหสร้อยเมืองลอง *“...จันธิมาพระใบฎีกาภิกขุ ปางเมื่อเพิ่นตั้งทุพระเปนนั้นเปนนี้แลเจ้าเฮย จุลสกราชได้ 1271 ตัว ปลีกัดเร้า”*

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เป็นแบบดั้งเดิมกับหน่วยการปกครองบ้านเมืองที่จัดแบ่งขึ้นใหม่มีความเหลื่อมล้ำกัน เช่น เจ้าคณะหมวดอุโบสถวัดพระธาตุไฮสร้อยอยู่แคว้นหัวทุ่งแต่อุโบสถอยู่แคว้นปากกาง[22] ฯลฯ และเจ้าคณะแขวงเมืองลอง 2 รูปแรกไม่ได้เป็นคนเมืองลอง สันนิษฐานว่าเพราะการแต่งตั้งมาจากภายนอกไม่ได้คัดเลือกเป็นการภายในเหมือนอดีต จึงคัดเลือกพระสงฆ์ผู้เป็นที่รู้จักและส่วนกลางเห็นว่าจะเป็นเครื่องมือในการปฏิรูปได้ ดังครูบานันตา พระสงฆ์นครน่านเข้ามาศึกษาที่วัดนาตุ้ม โดยมีปฐมอรรคมหาเสนาบดี เค้าสนามหลวงนครน่านเป็นผู้อุปถัมภ์(พ่อออก)[23] ในพ.ศ.2446 ได้เป็นผู้นำบูรณะพระธาตุขวยปู สร้างวิหารและก่อกำแพงวัด มีเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปาง เจ้านาย พ่อเมืองลองทั้ง 4 แสนท้าวเป็นผู้อุปถัมภ์ พร้อมศรัทธาจากหัวเมืองต่างๆ เข้าร่วมทำบุญจึงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง[24] อีก 6 ปีต่อมาจึงได้รับการแต่งตั้งจากสยามเป็นพระครูญาณวิลาศ เจ้าคณะแขวงเมืองลองรูปที่ 1 (พ.ศ.2452-2470) ส่วนครูบาอินทวิไชยอรัญวาสี มหาครูบาหลวงเมืองลองรูปสุดท้าย เนื่องจากยังเป็นที่เคารพของคนในพื้นที่และเพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งจึงแต่งตั้งเป็น “พระปลัด” มีหน้าที่ตัดสินคดีความพระสงฆ์สามเณรในแขวงเมืองลอง และครูบาอภิไชย(คำน้อย คำฝั้น)จากนครน่านเข้ามาเรียนและเป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุศรีดอนคำ ต่อมาได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูจันทรังสี เจ้าคณะอำเภอเมืองลองรูปที่ 2 (พ.ศ.2470-2487)

หลังจากนี้เจ้าคณะอำเภอจึงเป็นคนเมืองลอง คือ พระครูเกษมรัตนคุณ(ครูบาแก้ว) เจ้าคณะอำเภอลองรูปที่ 3 (พ.ศ.2487-2546) และพระครูบัณฑิตฑิตานุกูล(ครูบาหาญ) เจ้าคณะอำเภอลองรูปปัจจุบัน เนื่องจากช่วงนี้การปฏิรูปองค์กรสงฆ์ลงตัวเป็นแบบแผนเดียวกันทั้งหมด ประกอบกับระบบการศึกษาของพระสงฆ์ได้เปลี่ยนไป พระสงฆ์สามเณรจากที่อื่นไม่ได้เข้ามาศึกษาในอำเภอลองที่เป็นเพียงอำเภอเล็กๆ อยู่ห่างไกล “ตัวเมือง” แม้แต่พระสงฆ์สามเณรในอำเภอลองเอง ก็ออกไปศึกษาในโรงเรียนพระที่ตั้งในตัวจังหวัดต่างๆ ดังนั้นจึงเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ในท้องที่ได้รับสมณศักดิ์ทำการปกครองภายในท้องถิ่นมากขึ้น ซึ่งภายหลังกลุ่มพระสงฆ์เหล่านี้จะเป็นแกนนำสร้างและรื้อฟื้นความเป็นตัวตนของเมืองลองขึ้นมาอีกครั้งในช่วงทศวรรษ 2490

เมื่อมีการปฏิรูปทำให้จารีตต่างๆ ของพระสงฆ์เมืองลองที่เคยสืบทอดมายาวนานบางอย่างถูกกลืนหายไป เช่น ยกเลิกตั้งฉายาสามเณร ใช้อัฐบริขารตามอย่างส่วนกลางจากเดิมมีหลายอย่าง (พัด ลูกประคำ ไม้เท้า ว่อม(หมวก) ฯลฯ) ปัจจุบันเหลือเพียงใช้เป็นเครื่องบวช(จองอ้อย)หรือใส่ลูกประคำตอนบวชใหม่ การคัดลอกจารคัมภีร์ใบลานก็ลดความนิยมลงฉบับล่าสุดที่พบขณะนี้

---

[22] ภูเดช แสนสา(อ่าน),จารึกท้ายคัมภีร์มหาวิบากอย่างน้อย จารโดยพระถิตธัมโม อักษรธรรมล้านนา วัดพระธาตุไฮสร้อย เมืองลอง

[23] ภูเดช แสนสา,(อ่าน),จารึกท้ายคัมภีร์โกสลปัญหา จารพ.ศ.2439โดยเจ้าพญาหลวงราชนันทวรธิปติปัญญามงคล(ขนานหลวงกาวิชา)

[24] ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), จารึกแผ่นหินชนวน จารโดยครูบานันตา พ.ศ.2446 อักษรธรรมล้านนา วัดพระธาตุขวยปู เมืองลอง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ในอำเภอลอง คือ พ.ศ.2510 ประกอบกับมีการปริวรรตพิมพ์คัมภีร์ธรรมเป็นภาษาไทย อักษรธรรมล้านนาจึงได้หายไปจากการเรียนการสอนภายในวัดของอำเภอลองในช่วงทศวรรษ 2520 การเรียนการสอนงานช่างและศาสตร์แขนงต่างๆ ภายในวัดก็หมดลงตามไปด้วย พระสงฆ์สามเณรจึงถูกจำกัดให้ทำหน้าที่เพียงศึกษาพระธรรมวินัย และอบรมสั่งสอนศีลธรรมจริยธรรมให้แก่ชาวบ้าน โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมามีการนิยมบรรพชาอุปสมบทภาคฤดูร้อนมากขึ้น ทำให้จารีต "อยู่ก๋ำ" ของพระเณรบวชใหม่เริ่มหายไปกลายเป็นอบรมการปฏิบัติตนแบบส่วนกลางแทน แต่ทว่าแนวจารีตปฏิบัติหลายอย่างก็ไม่ได้ถูกกลืนเสียทั้งหมด บางอย่างยังสืบทอดกันถึงปัจจุบัน เช่น ศาสนพิธี ตั้งธรรมหลวง ขึ้นพระธาตุ เทศน์ธรรมระบำ(ทำนอง) สวดเบิก สวดมนต์แบบล้านนา ฯลฯ หรือครูบาอินทวิไชยอรัญวาสีและลูกศิษย์หัววัดต่างๆ ยังถือวัตรปฏิบัติ "เข้าก๋ำรุกขมูล" แบบจารีตที่ดอยแก้วเป็นประจำทุกปีตราบจนมรณภาพ(ประมาณพ.ศ.2473) ปัจจุบันพระครูวิจิตรนวการโกศล(ครูบาสมจิต) วัดสะแล่งก็ยังคงสืบทอดแนวปฏิบัติสายอรัญวาสี

กล่าวได้ว่าการปฏิรูปการปกครองสงฆ์ในแขวงเมืองลอง สามารถปฏิรูปสำเร็จเฉพาะในด้านโครงสร้างให้เป็นแบบเดียวกับส่วนกลาง แต่ในส่วนรายละเอียดไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ทั้งหมด เนื่องจากเมืองลองมีจารีตประเพณีพุทธศาสนาสืบเนื่องมายาวนาน ได้หยั่งรากฝังลึกอยู่ในจิตใจและวิถีชีวิตของผู้คน จึงเป็นการยากที่จะเปลี่ยน "จารีต" ที่เคยปฏิบัติมาอย่างสม่ำเสมอให้เป็นรูปแบบเดียวกัน แต่ปัจจัยสำคัญอยู่ที่คนภายในท้องถิ่นเองที่จะปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปเท่านั้น

ผลจากการปฏิรูปโครงสร้างองค์กรสงฆ์แบบจารีตของล้านนาได้หมดไป สยามได้ใช้บรรทัดฐานจากกรุงเทพฯ เข้ามาเป็นกรอบชี้วัด หากไม่เหมือนส่วนกลางผู้มีอำนาจบัญญัติก็ถือว่าผิด ดังพระราชบัญญัติระบุว่า *"...ตั้งแต่วันที่ใช้พระราชบัญญัตินี้ในที่ใด ให้ยกเลิกบรรดากฎหมายแบบแผนประเพณีที่ขัดขวางต่อพระราชบัญญัตินี้ มิให้ใช้ในที่นั้นสืบไป..."*[25]

ระยะแรกจึงทำให้พระสงฆ์ในล้านนาแตกเป็น 2 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มพระสงฆ์ที่ได้รับแต่งตั้งสมณศักดิ์จากกรุงเทพฯ เช่น เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะแขวง ฯลฯ กลุ่มนี้จะพยายามปรับตัวและยอมรับอำนาจสยามเพื่อเป็นตัวแทนดูแลให้เป็นไปตามระเบียบใหม่ กับกลุ่มพระสงฆ์ที่ไม่ได้รับสมณศักดิ์จะยังคงปฏิบัติตามจารีตที่สืบทอดมา พระสงฆ์กลุ่มหลังจึงถูกมองว่ากระด้างกระเดื่องและตั้งตนเป็นผู้นำต่อต้านสยาม โดยเฉพาะเรื่องเป็นพระอุปัชฌาย์เถื่อนบางรูปได้ถูกนำตัวไปสอบสวนถึงกรุงเทพฯ พระสงฆ์ยุคนี้ที่ต้องอธิกรณ์ เช่น ครูบาธนัญไชย แขวงเมืองเถิน นครลำปาง ครูบาคันธา(ศิษย์ครูบากัญจนอรัญวาสีมหาเถร) วัดเหมืองหม้อ นครแพร่ ครูบาศรีวิไชย(พ.ศ.2421-

---

[25] ไข่มุก อุทยาวลี, **"การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ ในระยะครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25"** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,2537,หน้า 72.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2481) วัดบ้านปาง นครลำพูน หรือครูบาอภิไชย(ศิษย์ครูบาศรีวิไชย) ที่ตอนหลังถูกจับสึกขาถึง 3 ครั้งแต่ยังถือศีลแปดเป็นที่นับถือของชาวเมืองจึงยกย่องว่า “ครูบาผ้าขาวปี” ในแขวงเมืองลองก็เกิดกรณีครูบาหัววัดไผ่ล้อมถูกใส่ร้ายจนต้องอธิกรณ์และบีบให้ลาสิกขา แต่ยังถือศีลแปดอยู่วัดแม่ลองเป็นที่ศรัทธาของชาวเมืองลองจึงยกย่องว่า “ครูบาผ้าขาวป้อ” ซึ่งภายหลังจาก “ครูบา” รุ่นนี้มรณภาพก็ไม่ปรากฏมีพระสงฆ์ล้านนาต่อต้านอำนาจของสยามอีก ครูบากลุ่มนี้จึงถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์การต่อต้านปฏิรูปการปกครองสยาม ของชาวล้านนารวมถึงชาวเมืองลองในระลอกสุดท้าย

ด้านการคลังและภาษีอากร

การปกครองแบบใหม่ มีลักษณะรวบอำนาจและดึงดูดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเข้าสู่สยาม มีการแทรกซึมวางโครงสร้างไว้อย่างมั่นคงจนทำให้ทั้ง “นครประเทศราช” “เมืองขึ้น” รวมถึงเมืองลองที่เป็นเมืองขนาดเล็กไร้อำนาจการต่อรองต้องตกอยู่ในภาวะจำยอม ผลประโยชน์ทั้งหลายที่เจ้าเมืองและกลุ่มผู้ปกครองเมืองลองเคยได้รับในอดีตต้องหมดไปโดยปริยาย เช่น ค่าไม้ขอนสัก เก็บค่าขุดเหล็ก เก็บค่าตอไม้ เก็บค่าล่องสินค้าผ่านเมือง และผลประโยชน์บางอย่างจากเมืองต้า ฯลฯ อีกทั้งไม่ได้รับเงินเดือนเหมือนเจ้าผู้ครองนครลำปางและเจ้านายบุตรหลาน เพราะเจ้าเมืองลองและขุนนางเค้าสนามถูกกันออกจากระบบราชการ

(1) ค่าตอไม้ เดิมเป็นผลประโยชน์โดยตรงของเจ้านายนครลำปางและเมืองลอง ถือว่าป่าไม้ในนครประเทศราชและหัวเมืองขึ้นเป็นของเจ้าผู้ครองนครทั้งหมด สามารถสืบทอดเป็นมรดกให้เจ้านายบุตรหลานได้ ภายหลังสยามค่อยเข้าแทรกแซงอำนาจและแบ่งผลประโยชน์ โดยเฉพาะหลังจัดตั้งกรมป่าไม้ในพ.ศ.2439 ต้องแบ่งค่าตอไม้ระหว่างเจ้านายนครลำปางกับสยามคนละครึ่งและกำหนดให้เมื่อเจ้านายผู้ใดสิ้นชีพจะไม่สามารถรับค่าตอไม้สืบทอดเป็นมรดกได้ พร้อมทั้งพยายามให้เจ้าผู้ครองนครมอบป่าไม้ให้เป็นของสยาม ในที่สุดรายได้ในส่วนค่าตอไม้ทั้งหมดจึงตกเป็นของรัฐบาล เจ้าผู้ครองนครลำปางต้องขอรับอนุญาตสัมปทานทำป่าไม้เป็นช่วงปีตามรัฐบาลอนุญาต โดยรัฐบาลมีสิทธิ์อนุญาตให้ทำป่าไม้ที่เคยเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าผู้ครองนครทั้งหมด เมื่อป่าไม้เป็นของรัฐบาลเจ้าเมืองลองแสนท้าวจึงไม่สามารถตัดฟันชักลากไม้ล่องขายเองได้ และหมดรายได้ค่าตอไม้ไปโดยปริยาย แต่เนื่องจากเจ้าเมืองลองและแสนท้าวมีช้างและล้อเกวียนในครอบครองอยู่แล้ว จึงขอรับเป็นลูกช่วงชักลากไม้ออกจากป่าในแขวงเมืองลองจากเจ้าผู้ครองนครลำปางอีกชั้นหนึ่ง และเจ้าเมืองแสนท้าวในส่วนเค้าสนามเมืองลอง ก็ได้รับส่วนค่าเหนื่อยในการเป็นเจ้าหน้าที่เก็บอากรค่าตอไม้ เพราะเป็นตัวแทนจัดเก็บส่งให้นครลำปางแต่ไม่ได้ส่วนแบ่งค่าตอไม้เป็นรายต้นดังเช่นอดีต

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

(2) เสียเงินแทนเกณฑ์ ตั้งแต่พ.ศ.2442 เป็นต้นมามีพระราชบัญญัติกำหนดให้ไพร่ชายอายุตั้งแต่ 18-60 ปีเสียเงินแทนเกณฑ์คนละ 4 บาทต่อปี หรือที่เรียกภายในเมืองลองว่า "เงินค่าหัว" รัฐบาลต้องการในรูปของเงินมากกว่าในรูปของแรงงานเพื่อดึงรายได้เข้าสู่ส่วนกลาง ขณะที่แรงงานเกณฑ์ได้ประโยชน์เฉพาะในท้องที่รัฐบาลไม่ได้ผลประโยชน์ด้วยเลย ดังพ.ศ.2446 มีการคำนวณว่าเขตแขวงในนครลำปางหากจัดเก็บเงินแทนเกณฑ์รัฐบาลจะได้ผลประโยชน์เพิ่มขึ้นเกือบ 9 เท่า[26] โดยไพร่ที่ถูกเก็บเงินแทนเกณฑ์เดิมก็คือสามัญชนทั่วไปที่ไม่ได้เป็นทาส และไม่ได้รับแต่งตั้งจากเจ้าผู้ครองนครหรือเจ้าเมืองเป็นขุนนาง ไพร่มีความสำคัญมากของการปกครองในระบบจารีตเพราะจำนวนไพร่จะแสดงถึงฐานะและอำนาจบารมีของผู้ปกครอง เจ้านายแต่ละองค์ในนครประเทศราชจึงมีไพร่ขึ้นสังกัดอยู่ ส่วนไพร่ในเมืองลอง เมืองต้า ก็ขึ้นสังกัดตรงกับเจ้าเมือง โดยเจ้าผู้ครองนครจะเป็นเจ้าของไพร่ในนครประเทศราชและหัวเมืองขึ้นทั้งหมด ซึ่งไพร่ในเมืองลองเดิมมีความเป็นอิสระสูงเพราะนานๆ ครั้งเจ้าเมืองจึงจะเกณฑ์ทำงาน แต่เมื่อจัดเก็บเงินแทนเกณฑ์ไพร่ถือเป็นพสกนิกรของกษัตริย์สยาม เจ้าผู้ครองนคร(กษัตริย์ล้านนา)รวมถึงเจ้าเมืองลองและขุนนางก็ไม่สามารถเกณฑ์ใช้ไพร่หรือชาวเมืองได้อีกต่อไป และเจ้าเมืองลองก็ไม่มีสิทธิ์รับเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ เพราะเงินแทนเกณฑ์ทั้งหมดจำนวน 6 ส่วนต้องแบ่งให้สยาม 2 ส่วน เป็นเงินบำรุงเมืองนครลำปาง 3 ส่วน และเจ้าผู้ครองนครลำปาง 1 ส่วน ดังนั้นเจ้าเมืองลองและขุนนางนอกจากจะไม่ได้รับเงินยังต้องเสียเงินแทนเกณฑ์ เพราะยกเว้นให้เฉพาะข้าราชการได้รับตราตั้งตามแบบระบบราชการสยาม บุตรหลานเจ้าผู้ครองนครลำปาง พระสงฆ์สามเณร และคนทุพพลภาพเลี้ยงตัวเองไม่ได้

ส่วนทาสเป็นเชลยซึ่งได้มาจากการทำสงคราม เมื่อได้รับชัยชนะเจ้าผู้ครองนครลำปางก็ประทานเชลยศึกให้เพื่อเป็นบำเหน็จความดีความชอบแก่เจ้าเมืองลอง แม่ทัพ ขุนนางที่ร่วมทำศึกเชลยบางส่วนจึงถูกแบ่งไว้ใช้งานในโฮงหลวงเจ้าเมือง เรือนแม่ทัพ และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เรียกว่า "ข้าปลายหอกงาช้าง" และมีบุตรหลานสืบต่อมาเป็น "ข้าหอคนโฮง" ถือเป็นมรดกอย่างหนึ่งของผู้ครอบครองสามารถซื้อขายได้ โดยความสัมพันธ์ของเจ้าของกับทาสในล้านนาจะอยู่ในลักษณะของการอุปถัมภ์เลี้ยงดูเสมือนสมาชิกครอบครัวมากกว่ากดขี่ข่มเหงเพื่อกันทาสหลบหนี แต่พ.ศ. 2442 เป็นต้นมาทาสก็ต้องเสียเงิน 4 บาทด้วยโดยให้ผู้เป็นเจ้าของทาสเสียเงินแทน[27] เมื่อมีทาสมากก็ต้องเสียเงินแทนเกณฑ์มากขึ้นเท่านั้น เจ้าของทาสจึงรู้สึกว่าทาสเริ่มกลายเป็นภาระ ทำให้ทาสในล้านนาและเมืองลองค่อยๆ หมดลงไปในที่สุด ซึ่งระยะแรกก็สร้างความลำบากให้กับทาส เพราะเดิมได้รับการดูแลอุปถัมภ์จากเจ้าของ แต่เมื่อเลิกทาสหากเจ้าของทาสไม่สามารถแบ่งทรัพย์สิน

---

[26] กจช.ร.5 มร5 ม.41/11 เงินส่วยในมณฑลพายัพ (11 มี.ค. 120 – 16 ต.ค.125)

[27] พรรณนิภา อพิญชพงศ์, **"เจ้า ไพร่ กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา ระหว่างพ.ศ.๒๔๒๗ – ๒๔๗๖"**, วิทยานิพนธ์สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,พ.ศ.2532,หน้า 78.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ที่ดินหรือที่นาให้ทาสไปตั้งตัวได้ทั่วถึง ก็ต้องปรับตัวหาเลี้ยงตนเองครอบครัวและหาเงินมาเสียภาษีต่างๆ ให้รัฐบาล ดังนั้นการเลิกทาสจึงเป็นการเพิ่มรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังสยามอีกทางหนึ่ง

(3) ส่วย เดิมไพร่ในเมืองลองที่ไม่ได้เป็นข้าวัด(ข้าพระธาตุ) ข้าผีเมือง หรือข้าทาสจะต้องส่งส่วยเหล็ก ส่วนกะเหรี่ยงหมู่บ้านต่างๆ ก็จะส่งส่วยผ้าตุ้ม(ผ้าห่ม)ให้เจ้าเมืองลอง แล้วเจ้าเมืองลองจะจัดส่งส่วยจำนวนหนึ่งขึ้นถวายเจ้าผู้ครองนครลำปาง ส่วนที่เหลือจะจัดแบ่งกันในเจ้าเมืองกับขุนนางพ่อแคว้นแก่บ้าน เมื่อสยามเปลี่ยนระบบประเทศราชล้านนาเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล จึงยกเลิกราชประเพณีส่งเครื่องราชบรรณาการ และต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง เพื่อไม่ให้เป็นสัญลักษณ์ของนครประเทศราชที่มีอำนาจปกครองตนเองอีกต่อไป ทำให้ระบบส่งส่วยระหว่างเจ้าเมืองกับเจ้าผู้ครองนครที่เป็นจารีตปฏิบัติมาช้านานถูกยกเลิกตามไปด้วย เจ้าเมืองลองแสนท้าวจึงหมดผลประโยชน์ในรูปส่วยที่เคยรับจากภายในเมืองลองและเมืองต้าไปอีกอย่างหนึ่ง

(4) เก็บภาษีอากร เดิมไม่ได้เก็บระบบเดียวกันทุกเมืองในล้านนา แต่จะคำนึงถึงความเหมาะสม ความพร้อมของพื้นที่และผู้คนเป็นหลัก บางเมืองที่เป็นเมืองส่งส่วยหรือเมืองหน้าด่านจึงไม่ต้องเสียภาษี บางเมืองที่อยู่ห่างไกลก็เสียภาษีเป็นผลผลิต หรือหากเป็นศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจภายในนครประเทศราชก็เก็บเป็นเงิน ในกรณีเมืองนครลำปางมีหัวเมืองขึ้นและหมู่บ้านที่ส่งส่วยให้เจ้าผู้ครองนคร เช่น เมืองลอง เมืองต้า ส่งส่วยเหล็ก, เมืองแจ้ซ้อน เมืองปาน เมืองสาด ส่งส่วยเมี่ยง, เมืองเตาะ บ้านทุ่ง บ้านสาด ส่งส่วยเสื่อ, เมืองเมาะ เมืองจาง หมู่บ้านลุ่มน้ำแม่จาง ส่งส่วยเจ้า(ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง) เมี่ยง, กะเหรี่ยงและคนดอย(ชาวเขา)ทุกหมู่บ้านในนครลำปางและหัวเมืองขึ้นส่งส่วยผ้าห่ม ชาวเมืองและกลุ่มคนเหล่านี้จึงไม่ต้องเสียภาษี[28] แต่ใน พ.ศ.2442 เป็นต้นมาสยามได้ยกเลิกระบบส่งส่วย ทั้งนครประเทศราชทั้ง 5 และหัวเมืองขึ้นทุกเมืองต้องเสียภาษีจำนวนหลายอย่างและเก็บเป็นเงินแบบเดียวกันทั้งหมด

ดังนั้นเมืองลอง เมืองต้า ที่กลายเป็นแขวงเมืองลองจึงต้องเสียภาษีทุกถ้วนทั่วตัวคนแม้แต่ตัวเจ้าเมืองลองเอง โดยเฉพาะเสียค่านา(ภาษีที่นา)ที่ไม่มีการยกเว้นแม้แต่ที่นาของเจ้าผู้ครองนคร นาพระธาตุ(นาวัด) หรือนาผีเมือง มีการเก็บต่อพื้นที่แทนเก็บตามจำนวนพันธุ์ข้าวหรือผลผลิตที่ได้ในแบบจารีต คือ ไร่ละ 32 อัฐ(1 บาท) งานละ 8 อัฐ(12.5 สตางค์) หากไม่ทำเก็บไร่ละ 16 อัฐ(50 สตางค์) และค่าเผาตอฟาง 1 โสพส(0.78 สตางค์) ส่วนผู้ที่ทำข้าวไร่ก็เก็บตามระบบเสียค่าไร่ คือจำนวนพันธุ์ข้าว 1 สัด(20 ลิตร)เก็บ 16 อัฐ แต่หัวเมืองทั้งหลายในล้านนามักประสบปัญหาฝนแล้งจำนวนผลผลิตแต่ละปีจึงไม่คงที่ เมื่อเก็บภาษีตามขนาดพื้นที่นาบางปีเก็บผลผลิตไม่ได้หรือได้น้อยจึงสร้างความเดือดร้อนทุกข์ยากให้กับชาวบ้าน ที่นอกจากไม่มีข้าวกินยังต้องหาเงินมาเสียภาษีค่าที่

[28] กจช.ร. 5 ม.58/177 เรื่องผลประโยชน์เมืองนครลำปาง (31 ม.ค. 111 – 20 พ.ค.112)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

นา และหากไม่มีเงินเสียค่านาก็ถูกยึดเป็นของหลวงห้ามไม่ให้ใครเข้าไปทำจนกว่าจะมีเงินมาชำระ[29] ดังนั้นนาที่เป็นของส่วนกลางจึงมักถูกยึดเป็นของรัฐบาล เช่น นาผีเมืองของเมืองต้า เดิมไว้ปลูกข้าวใช้ประกอบพิธีเลี้ยงผีเมืองและเลี้ยงผู้เข้าร่วมพิธีไม่มีเงินเสียจึงถูกยึดเป็นของหลวง[30]

ด้วยเหตุนี้เฉพาะภาษีที่นาอย่างเดียวก็สร้างความเดือดร้อนให้ชาวบ้านอย่างมาก แต่ระบบภาษีแบบใหม่ยังเก็บเพิ่มชนิดของภาษีอากรอีกหลายอย่าง เช่น ภาษีซื้อขายทองคำและเงิน ภาษีค่าแรงช้าง ภาษีไม้ขอนสักและไม้กระยาเลย ภาษีปืน ภาษีแร่ธาตุ(เหล็ก พลอย ฯลฯ) ภาษีที่ดิน ภาษีสุกร ภาษีของป่า(หวาย ไม้ไผ่ ไม้รวก เจาะน้ำมันจากไม้ ฯลฯ) ภาษีพืชสวน(ขนุน มะปราง นุ่น ยาสูบ ฯลฯ) ภาษีพืชไร่ไม้ล้มลุก(ฝ้าย เมี่ยง ฯลฯ) และอากรเตาสุรา[31] ฯลฯ แต่ทว่าการเก็บภาษีเป็นเงินและเพิ่มขึ้นมากมายหลายชนิด ประการสำคัญคือเพื่อสะดวกในการดึงดูดผลประโยชน์และเพิ่มพูนรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังสยาม ดังกงสุลฝรั่งเศสได้รับฟังจากคนในล้านนาว่า

> *"...แม้ภาษีชนิดต่างๆ ได้เรียกเก็บจากชาวเมืองก็ไม่มีอะไรเป็นประโยชน์แก่เมืองเลย เงินถูกไหลลงท่อส่งไปยังกรุงเทพฯ หมด การปกครองแบบใหม่จะเริ่มใช้มากกว่า ๒ ปีแล้วก็ตาม ก็ยังไม่มีการกระทำใดๆ ในรูปงานสาธารณะประโยชน์เลย เงินในพื้นบ้านก็มีน้อยลงยากจนลงทุกปี..."*[32]

ในขณะนั้นเงินตราก็หายากยังใช้ไม่แพร่หลายในล้านนา เพราะนิยมใช้ผลผลิตแลกเปลี่ยนกันเป็นหลัก เหตุนี้การเก็บภาษีเป็นตัวเงินได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านและสร้างความไม่พอใจให้กับเจ้านายขุนนางล้านนาที่โดนบีบรัดการดำรงชีวิตด้วยระบบเงินตรา จึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิด "กบฏเงี้ยว" ต่อต้านการปกครองรูปแบบใหม่ของสยามในเวลาอีก 3 ปีต่อมา

ด้านสังคม

สังคมเมืองลองได้เปลี่ยนเป็นยุคใหม่ มีเงื่อนไขสำคัญคือการสถาปนาระบบราชการแบบใหม่โดยรวมศูนย์อำนาจไว้ที่กษัตริย์สยาม พร้อมกับยกเลิกเจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส ที่เป็นโครงสร้างเดิมของเมืองลองยุคจารีต ในนครประเทศราชทั้ง 5 สยามได้ลิดรอนอำนาจอย่างค่อยเป็น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

---

[29] กจช.ร.5 ม.58/65 การปกครองเมืองนครลำปาง 20 ม.ค. 118

[30] สัมภาษณ์พ่อหนานทอง กันทะเขียว อายุ 68 ปี เลขที่ 57/3 ม. 3 บ้านต้าม่อน ต.เวียงต้า อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ.2550

[31] กจช.ร.5 ม.ร.5 นก43/319 จำนวนภาษีอากรเก่าเมืองนครลำปาง

[32] ประชุม อัมพุนันท์,**เที่ยวไปในอดีตเมื่อเงี้ยวปล้นเมืองแพร่และเมืองนครลำปาง**,(กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,2527),หน้า 138.

ค่อยไป แต่กรณีหัวเมืองขึ้นอย่างเมืองลองเป็นลักษณะ “ริบอำนาจ” แทนการ “ลิดรอนอำนาจ” กลุ่มผู้ปกครองเมืองลองโดยเฉพาะเค้าสนามได้ถูกกันออกจากระบบราชการของสยาม จึงเท่ากับเป็นการถอดออกจากตำแหน่งทั้งโครงสร้าง แล้วให้มีกลุ่มข้าราชการสยามทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองแทน กลุ่มผู้ปกครองเมืองลองจึงถูกลดสถานะลงอย่างฉับพลัน ประกอบกับ “ไพร่” หรือ “ชาวเมือง” กลายเป็นพสกนิกรของกษัตริย์สยามไม่ได้เป็นไพร่ของเจ้าเมืองลองอีกต่อไป ซึ่งก็แสดงถึงสถานะการเป็น “เจ้าชีวิต” ความมีอำนาจราชศักดิ์ของเจ้าเมืองลองได้ล่มสลายลงไปในชั่วพริบตาอีกด้วย

สถานภาพทางสังคมที่เจ้าเมืองลองและขุนนางคงมีอยู่ คือในด้านทำนุบำรุงพุทธศาสนาและจารีตประเพณีของบ้านเมือง จึงเป็นพื้นที่แห่งเดียวที่เหลือไว้ให้กลุ่มอำนาจเก่า ดังปรากฏเจ้าเมืองลองและขุนนางยังเป็นผู้นำประกอบพิธีการของบ้านเมือง เพราะในระยะแรกกรมการแขวงชาวสยามมีอำนาจหน้าที่หลักในด้านการปกครองและจัดเก็บภาษี จึงไม่ปรากฏเข้าร่วมหรือเป็นผู้นำในด้านนี้เลย เพิ่งปรากฏหลักฐานกรมการแขวงเมืองลองเข้าร่วมในพ.ศ.2464[33] ส่วนชาวเมืองก็ยังคงมีความเคารพกลุ่มผู้ปกครองเดิมอยู่ ดังพญาราชสมบัติ พ่อเมืองลองคนสุดท้ายที่มีชีวิตอยู่ถึงช่วงทศวรรษ 2470 เล่าสืบมาว่าวันปีใหม่ชาวเมืองยังไปรดน้ำดำหัวจนน้ำมะกรูดส้มป่อยไหลนองเต็มใต้ถุนเรือน หรือแสนท้าวหมื่นทั้งหลายที่ยังมีชีวิตอยู่ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านก็ไปรดน้ำดำหัวเช่นกัน ซึ่งได้กลายเป็นธรรมเนียมที่ชาวบ้านต้องรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่บ้านและกำนันที่ปฏิบัติมาถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะประเพณีการเลี้ยงผีเมืองลองที่คนทุกชนชั้นในเมืองลองจะต้องเข้าร่วม ยังเป็นพื้นที่แสดงบุญบารมีของเจ้าผู้ครองนครลำปางและเจ้าเมืองลอง ดังปรากฏลำดับพิธีกรรมว่า

> *“วันออก 2 ค่ำเดือน 3 เจ้าหลวงพร้อมกับเจ้านายเมืองละกอนจะมาพักที่คุ้มวังถ้ำกลางน้ำ(บ้านนาตุ้ม ม.2) เจ้าเมืองลองแสนท้าวก็มาเข้าเฝ้าอยู่โตย แสนช่างม่วนเป็นหัวหน้าช่างม่วนแห่คนตรีปี่ซอที่คุ้ม และหมื่นกลางโฮงเป็นหัวหน้าช่างม่วนตีฆ้องตีกลองแห่ที่โฮงไชยผีพ่อเฒ่าหลวงแห่หมดทั้งคืน ถึงเมื่อเช้าออก 3 ค่ำเดือน 3 ก็แหนแห่กั๋นขึ้นไปเลี้ยงผีบ่อแฮ่ตังวันตกบ้าน”*[34]

นอกจากนี้ยังปรากฏว่าเจ้าผู้ครองนครลำปาง ได้สร้างความชอบธรรมของการเป็นผู้ปกครองโดยการมอบเครื่องเทียมยศให้กับผีเมืองใช้เมื่อประกอบพิธีกรรมผ่านที่นั่ง(ร่างทรง) เช่น ง้าวคอเงิน ง้าวคอตอง ง้าวสั้น ดาบหลูบเงิน หอก บูยาเงิน(กล้องยาสูบ) ขันเงินกลีบบัว และ

---

[33] ภูเดช แสนสา(อ่าน), **จารึกแผ่นไม้สร้างกุฏิวัดพระธาตุไฮสร้อย พ.ศ.2464** อักษรธรรมล้านนา วัดพระธาตุไฮสร้อย เมืองลอง

[34] สัมภาษณ์พ่อหลักตั๋น อินต๊ะคำ อายุ 92 ปี(อดีตผู้ใหญ่บ้านนาตุ้ม ม.8(ม.2) พ.ศ.2497-2517) เลขที่ 2/1 บ้านนาตุ้ม ม.2 ต.บ่อเหล็กลอง อ.ลอง วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2549 “ฟังสืบมาจากแม่(แม่อุ้ยน้อย อินต๊ะคำ)ลูกสะใภ้แสนอินต๊ะ บ้านนาตุ้ม”

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

น้ำต้น ด้วยความสำคัญต่อสถานะของกลุ่มผู้ปกครองยุคจารีตและเป็นพื้นที่แห่งเดียวที่เหลือไว้ให้มีอำนาจเต็มที่ ดังนั้นแม้หลังปฏิรูปการปกครองและยกเลิกการส่งส่วยในพ.ศ.2442 เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปาง คงมาเป็นองค์ประธานเลี้ยงผีเมืองลองทุกปี และภายหลังยังโปรดมอบหมายให้เจ้าน้อยศรีสองเมือง ณ ลำปาง(พ.ศ.2425-2497) เป็นองค์ประธานเลี้ยงผีเมืองแทนตั้งแต่พ.ศ.2449 จนถึงแก่อสัญกรรมในพ.ศ.2497 ด้วยเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในแขวงเมืองลอง เป็นเจ้านายเมืองนครลำปาง และได้สมรสกับบุตรหลานของกลุ่มผู้ปกครองเมืองลอง[35]

ผีเมืองของเมืองลองส่วนหนึ่งก็คืออดีตเจ้าเมืองที่สิ้นชีวิตไป หรือก็คือเป็นผีบรรพบุรุษของเจ้าเมืองลองจึงมีปริมณฑลจำกัดที่สัมพันธ์กับอำนาจของเจ้าเมือง เมืองลองจึงไม่ได้ใช้ผีเมืองเป็นเครื่องมือต่อรองการปฏิรูปการปกครองของสยาม แต่กรณีนครเชียงใหม่แม้มีรูปแบบผีเมืองเหมือนเมืองลองที่บรรพบุรุษของราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนได้รับสถาปนาเป็นผีเมืองนครเชียงใหม่[36] แต่ผีเมืองนครเชียงใหม่ก็มีอิทธิพลสูงตามราชศักดิ์เจ้าผู้ครองนคร ดังนั้นนครเชียงใหม่จึงใช้ผีเมืองเป็นเครื่องมือต่อรองการปฏิรูปของสยามทั้งด้านการปกครองและเก็บภาษี จึงทำให้ถูกสั่งยกเลิกเลี้ยงผีเมืองนครเชียงใหม่ ในส่วนของเมืองลองด้วยสถานะเป็นหัวเมืองขึ้นขนาดเล็กมีอำนาจการต่อรองน้อย จึงมีเพียงแสดงความไม่ยอมรับผ่านที่นั่งผีเมืองบางอย่าง เช่น เรียกข้าราชการสยามว่า “ผู้น้อย” เพราะถือว่ามีฐานันดรศักดิ์ต่ำกว่า “เจ้า” ในนครลำปางและเมืองลอง แต่ด้วยไม่ได้นำมาใช้ต่อรองอำนาจกับสยามโดยตรง ทางสยามจึงไม่ได้เข้ามาก้าวก่ายประเพณีเลี้ยงผีเมืองลอง ทำให้ยังคงรักษาโครงสร้างตำแหน่งหน้าที่ของแสนท้าวที่ทำหน้าที่เลี้ยงผีเมือง หรือทายาทข้าผีเมืองยังเป็นผู้ทำนาผีเมืองลองสืบมาจนถึงปัจจุบัน

3.1.2 ผลกระทบของการจัดการปกครอง : “กบฏเงี้ยว” การต่อต้าน “ฟื้นสยาม” ของเมืองลอง เมืองต้า พ.ศ.2445

ที่ผ่านมาเรื่องราว “กบฏเงี้ยว” ส่วนใหญ่มีการรับรู้รายละเอียดเฉพาะของเมืองแพร่ ทั้งที่เมืองลองเป็นจุดเริ่มต้น เป็นปมเงื่อนไขสำคัญของเรื่องราว และได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ครั้งนี้ไม่น้อยไปกว่าเมืองแพร่ ด้วยการสถาปนาโครงสร้างการปกครองรูปแบบใหม่ เพื่อรวมอำนาจไว้แห่งเดียวที่กษัตริย์สยาม หรือที่เรียกว่าการปกครองระบอบ “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” จึงเบียดขับกลุ่มผู้ปกครองเมืองลองระบบจารีตออกไป โดยเฉพาะผลประโยชน์จำนวนมากของกลุ่มผู้ปกครอง

---

[35] “เจ้าน้อยศรีสองเมือง(ศรีเมือง) ณ ลำปาง เป็นหลานปู่เจ้านรนันทไชยชวลิต เจ้าผู้ครองนครลำปางกับเจ้าหญิงฟองแก้ว หลานตาเจ้าขนานไชยวงศา(ราชบุตรพระเจ้าหอคำดวงทิพย์)กับเจ้านางบัวทิพย์(เมืองนครเชียงตุง) และหลานลุงเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต สมรสกับแม่เจ้าจันทน์คำ ธิดาเจ้าน้อยขัติยะกับแม่นายเฮือนคำ หลานเจ้าน้อยไชยสาร(แสนไชยะปราบเมือง)กับแม่นายอุสาห์ บ้านนาตุ้ม”

[36] ภูเดช แสนสา(ปริวรรต),**ตำนานเชียงใหม่** จารโดยพระไชยวุฒิ ฉบับวัดอัมพาราม บ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เมืองลองกับพ่อค้าเงี้ยวที่เคยติดต่อค้าขายกันมาเป็นเวลาอันยาวนานได้ถูกแทรกแซง ซึ่งไม่เพียงแต่เมืองลองเท่านั้นที่ไม่พอใจ เจ้าผู้ครองนครและเจ้าเมืองต่างๆ ในล้านนาก็มีปฏิกิริยาต่อต้าน โดยเฉพาะนครเชียงใหม่ที่เป็นนครประเทศราชขนาดใหญ่ ได้รับผลกระทบจากการปฏิรูปการปกครองและปฏิรูปภาษีก่อนและมากกว่าเมืองอื่น อีกทั้งการเก็บภาษีต่างๆ เป็นเงินขณะที่ชาวบ้านยังมีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระบบผลิตพอยังชีพและบางครั้งก็ยังต้องถูกเกณฑ์เหมือนเดิม แต่อดีตได้เสียภาษีเป็นผลผลิตที่มีอยู่แล้วภายในท้องถิ่นและเก็บจำนวนน้อยมาก เช่น เมืองฝางปลูกข้าวได้ 100 กระบุงจัดเก็บหางข้าว 2 กระบุง[37] แต่เมื่อสยามเข้ามาได้เปลี่ยนจากผลผลิตเป็นเงินและเพิ่มชนิดที่ต้องเสียมากขึ้น เพื่อดึงดูดผลประโยชน์เข้าสู่ส่วนกลางได้ง่ายในรูปของเงิน เฉพาะค่าภาษีนาเพิ่มรายได้ให้กับสยามสูงขึ้นถึงเกือบสิบเท่า[38] ส่วนเจ้านายในล้านนากลับถูกลิดรอนอำนาจและผลประโยชน์ทุกๆ ด้านจึงเกิดความไม่พอใจ สะท้อนจากพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้านครเชียงใหม่ตรัสว่า *"...เมืองเชียงใหม่เหลือแต่กระดูก ชิ้นเขาเอาไปกินเสี้ยง..."* เจ้าผู้ครองนครลำปาง *"ความต้องการเกลือ ทำให้ต้องยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ"* หรือเจ้าผู้ครองนครลำพูน *"เป็นพันธมิตรกับไทยไม่ได้เป็นเมืองขึ้น แต่เนื่องจากกษัตริย์มีอำนาจมากจึงยอมสวามิภักดิ์"*[39]

ประกอบกับหัวเมืองต่างๆ เกิดภาวะ "กลั้นข้าว" หรืออดอยากเนื่องจากฝนแล้งต่อเนื่องมาหลายปีเก็บเกี่ยวผลผลิตแทบไม่ได้ จากอดีตหากชาวบ้านขาดแคลนข้าวก็จะได้รับการอุปถัมภ์จากผู้ปกครอง ดังเจ้าเมืองลองให้ชาวบ้านยืมข้าวไปบริโภค หรือชาวเมืองสะเอียบส่งส่วยข้าวสารให้เจ้าเมืองสาๆ ส่งให้นครน่าน เมื่อขาดแคลนข้าวเจ้าผู้ครองนครน่านก็จัดส่งข้าวโพดมาให้[40] เมื่อเก็บภาษีเป็นเงินกลายเป็นการเรียกเก็บผลประโยชน์ฝ่ายเดียวจากชาวบ้าน เมื่อเก็บเกี่ยวขายผลผลิตไม่ได้ก็ไม่มีเงินเสียภาษี ดังในเมืองนครน่านชาวบ้านต้องพากันขายทรัพย์สิน วัวควาย ที่ดิน เพื่อนำเงินมาเสียภาษี บางรายทนการบีบบังคับไม่ไหวก็หนีเข้าป่าหรือข้ามไปอยู่ฝั่งลาว[41] โดยเฉพาะเมืองลองเมืองต้าที่ตามจารีตจะไม่เก็บภาษีทุกชนิด แต่เมื่อสยามเข้ามาปฏิรูปการปกครองเก็บภาษีเป็นเงินและมีชนิดสิ่งของที่ต้องเสียหลายอย่าง ชาวบ้านจึงรู้สึกว่าเป็นภาระหนักยิ่งกว่าสมัยเจ้าเมืองหรือเจ้าผู้ครองนครเกณฑ์ ดังปรากฏในคำบรรยายความทุกข์ยากที่ชาวเมืองได้รับจากการเสียภาษีว่า

---

[37] กจช.ร.5 ม.2.12 ก/41 ใบบอกเมืองต่างๆ ฝาง เชียงแสน แถน เชียงราย เชียงใหม่ (พ.ค.107 – 9 ส.ค.109)

[38] สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, หน้า 216 และ 457.

[39] องค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูนและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, เอกสารประกอบการสัมมนา **"๒๐๐ ปีการฟื้นฟูและการพัฒนาเมืองลำพูน(๒๓๔๘-๒๕๔๘)"**,เอกสารอัดสำเนา, 2545.

[40] สายัณห์ ข้ามหนึ่ง(บรรณาธิการ), **แม่น้ำยม ป่าสักทอง..วิถีชีวิตของคนสะเอียบ**,(ม.ป.ท. : วนิดา เพลส, 2549), หน้า 14.

[41] โครงการศึกษาชนชาติไท มหาวิทยาลัยพายัพร่วมกับประชาคมเมืองน่าน, **สืบสานอดีตอันเรืองรองของเมืองน่าน : ข้อมูลและมุมมองใหม่ทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์**, สัมมนาระหว่าง 18-21 ธ.ค.2540 จ.น่าน,หน้า 70.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

"...ความทุกข์ใจ มีไปหลายชั้น กลั้นเข้าเท่าอั้น พอดี ข้อ ๑ นั้นเทอะ อาชญาภาสีบ่มีจำมี หนีบเตงใจ้ๆ จักซื้อเข้ากิน ยังหาบ่ได้ ซ้ำเสียชอมไป เปล่าว้าง ตนเก็บกันหนี ทึงวันบ่ย้าง เกือบจักเกิ่งบ้าน เมืองตอน พร่องเถ้าแก่ค้าว หัวพอขาวผอน บ้านเกิดเมืองนอน บ่แหนมอยู่ได้ อันเงินแถบตรา แทงค่าบาทใต้ ใช่เก็บเอาไป ง่ายและ เก็บได้เหมือนหิน แร่ก้อนในแภะ นั้นพร่องอั้น ยังแตวน จักเก็บจ่ายซื้อ วันสองสามแสน เม้าเงินคำแดง บ่กลัวได้หื้อ นี้พวกชุมเรา ถงเบาเหมือนหมื้อ ฮิได้เท่าฮือ บ่ค้าง เก็บใส่ถงหนัง ทังวันบ่ย้าง เพื่อรับบ่ายจ้าง เอามา..."[42]

ความไม่พอใจจะทำการ "ฟื้นสยาม" ของเจ้าผู้ครองนคร เจ้านาย เจ้าเมือง ขุนนาง และชาวเมืองได้เกิดข่าวลือถึงสยามมาตั้งแต่ช่วงเดือนสิงหาคมพ.ศ.2443[43] และเริ่มเกิดปฏิกิริยาต่อต้านขึ้นไปทั่ว ทั้งเมืองนครเชียงใหม่ เจ้าอุปราช(เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์)พยายามเรียกร้องอำนาจการศาลกลับคืน ให้ลดอำนาจข้าหลวงประจำเมือง และกำชับไม่ให้ทุกคนอำนวยความสะดวกใดๆ แก่ข้าหลวงใหญ่เป็นอันขาด เมืองนครลำปาง เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตไม่ค่อยยอมให้ความร่วมมือกับข้าหลวง ชาวเมืองนครลำปางและนครลำพูนขัดขืนการเกณฑ์ พญาเชื่อนขัณฑ์ เจ้าเมืองพร้าว พร้อมชาวเมืองร่วม 600 คนขัดขืนการเกณฑ์และเข้าทำร้ายนายแขวงแม่งัด(พร้าว)[44] เจ้าพิริยเทพวงศ์ เจ้าผู้ครองนครแพร่(พ.ศ.2432-2445) นำเงินคลังไปใช้ในกิจการป่าไม้ที่อดีตไม่ได้แบ่งว่าเงินส่วนตัวหรือเงินหลวง เมื่อสยามส่งพระยาศรีสหเทพ ข้าหลวงพิเศษ(พ.ศ.2442-2443)ขึ้นมาปฏิรูปการเก็บภาษีได้กักตัวเจ้าพิริยเทพวงศ์ไว้เกือบ 24 ชั่วโมงเพื่อให้ญาติหาเงินมาไถ่ตัวจนครบ ซึ่งเป็นการหลบหลู่เกียรติยศของเจ้านายนครแพร่อย่างมาก[45] และพระทุติยรัฐบุรินทร์(เจ้าน้อยมหาเทพ) เจ้าเมืองสองหลานเจ้าพิริยเทพวงศ์ไม่พอใจที่ข้าราชการสยามขึ้นมาเป็นนายแขวงยมเหนือ(สอง)แทน

เมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่พอใจตั้งแต่เจ้าผู้ครองนครจนถึงชาวเมือง จึงเกิดการต่อต้านอย่างรุนแรงที่สุดที่ทางฝ่ายสยามเรียกว่า "กบฏเงี้ยว" จุดเริ่มต้นหรือแหล่งซ่องสุมกำลังคือบ้านบ่อแก้ว หมู่บ้านปลายเขตแดนที่ตั้งอยู่อีกฝากหนึ่งของเชิงเขาเมืองลองซึ่งติดกับนครแพร่ เดิมบริเวณนี้เป็นแหล่งทำไม้และเป็นซอกเขาเส้นทางเดินของพ่อค้าสัตว์ต่าง ทั้งเงี้ยว ฮ่อ(จีนยูนนาน) แขก คนเมืองที่สัญจรผ่านไปมาระหว่างนครแพร่ เมืองลอง นครลำปาง แต่ด้วยบริเวณนี้มีพลอยไพลินภายหลังเงี้ยวจากนครเชียงตุงที่ได้เข้ามาทำป่าไม้และติดต่อค้าขายในเมืองลองพบและเข้ามาขุด จาก"ปางไม้"

---

[42] ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), **พับสาค่าวกลั้นข้าวอยากน้ำ** นายน้อย อี่นางนวล บ้านนาตุ้ม เมืองลอง อักษรธรรมล้านนา

[43] กจช.ร.5 ม.58/129 ไปรเวตเรื่องพม่าเงี้ยวลาวจีนจะคิดการประทุษฐ์ร้ายต่อเมืองเชียงใหม่ ร.ศ.119

[44] สรัสวดี ประยูรเสถียร, **การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ(พ.ศ.2436-2476)**, หน้า 195 และ 230.

[45] สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, หน้า 397.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

“ปางขุดแก้ว(พลอย)” หรือที่พักของคนเดินทาง จึงกลายเป็นชุมชนตั้งถิ่นฐานถาวรเรียกชื่อว่า “บ้านบ่อแก้ว” มีการสร้างวัดเงี้ยวขึ้นประจำหมู่บ้าน ในช่วงก่อนเกิดเหตุการณ์มีบ้านเรือนตั้งอยู่ประมาณ 80 หลังคาเรือน ส่วนใหญ่เป็นชาวนครเชียงตุง(ไทยเขิน ไทยใหญ่ ไทยเหนือ ไทยลื้อ) มีพม่า ขมุ ต่องสู้ และคนเมืองบางส่วนที่เข้ามาทำป่าไม้ เหตุการณ์ครั้งนี้นำโดยนายฮ้อยสล่าโป่จาย เฮ็ดแมนเมืองลอง(บ้านบ่อแก้ว) นายฮ้อยพะก่าหม่อง(เขยหม่องกุณะ บ้านป่าผึ้ง แขวงสูงเม่น) และนายฮ้อยจองแข่(บ้านบ่อแก้ว) ทั้งสามคนนอกจากเคยได้รับการอุปถัมภ์ช่วยเหลือจากเจ้าพิริยเทพวงศ์[46] ยังมีความคุ้นเคยและได้รับการอุปถัมภ์จากกลุ่มผู้ปกครองและชาวเมืองลอง เมืองต้าเป็นอย่างดี เพราะมีชาวนครเชียงตุงส่วนหนึ่งถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในเมืองลองตั้งแต่พ.ศ.2347 ภายหลังมีการทำป่าไม้ส่วนใหญ่ทั้งเมืองลอง เมืองต้าแรงงานก็มาจากนครเชียงตุง(เมืองต้าพ.ศ.2425 มีเงี้ยว 50 หลังคา) มีการติดต่อค้าขายระหว่างกันโดยเฉพาะสินค้าเหล็กที่เจ้าเมืองลองผูกขาดอยู่ รวมถึงวัดวาอารามและถาวรวัตถุต่างๆ ล้วนได้รับการสร้างและอุปถัมภ์จากนายฮ้อยไม้ ดังมีคำยกย่องบรรดาศักดิ์ทางพุทธศาสนาจากพระสงฆ์และมหาชนนำหน้าชื่อว่า “พะก่า(พญาตะก่า)” “จอง” หรือเรียกช่างว่า “สล่า” และมีการสมรสระหว่างกันมาเป็นเวลายาวนานจึงมีความผูกพันอย่างแนบแน่น[47] เงี้ยวในจิตสำนึกของคนเมืองลอง เมืองต้าขณะนั้นจึงไม่ใช่ “คนอื่น” แต่เป็นญาติพี่น้อง สะท้อนจากชาวเมืองจนถึงชนชั้นผู้ปกครองนิยมโพกศีรษะแต่งตัวแบบเงี้ยว หรือนุ่งโสร่งแบบพม่าที่ถือเป็นเรื่องปกติสามัญ ซึ่งเงี้ยวที่เข้ามาช่วงนี้ เมื่อได้สมรสหรือตั้งถิ่นฐานในเมืองลองก็ยังผูกพันกับบ้านเกิดเมืองนอนเดิม ดังเมื่อแรกเข้ามาเมืองลองก็สร้างบ้านเรือนริมหนองบวกคำเหมือนที่หนองคำ นครเชียงตุง หรือสั่งเสียบุตรหลานว่าหากสิ้นชีวิตก็ให้เอาเฝ่า(เถ้ากระดูก)ไปลอยที่หนองตุง นครเชียงตุง[48]

ความเป็น “ญาติมิตร” กรณีระหว่างเงี้ยวกับคนเมืองลอง เมืองต้า ก็เหมือนกับหัวเมืองทั้งหลายในล้านนา จึงทำให้เหตุการณ์ขยายวงกว้างได้อย่างรวดเร็วถึงนครแพร่ เมืองสอง เมืองสะเอียบ เมืองเชียงม่วน เมืองเชียงของ เมืองงาว เมืองพะเยา เมืองเชียงคำ เมืองเชียงแสน ฯลฯ โดยการต่อต้านสยามในครั้งนี้ ก็ได้รับความร่วมมือจากเจ้าเมืองลอง เจ้าเมืองต้า และขุนนางเกณฑ์เสบียงอาหารส่งให้ อีกทั้งคนในแขวงเมืองลอง(เมืองลอง เมืองต้า)บางส่วนก็เข้าช่วยเงี้ยวรบด้วย เนื่องจากพญาขัณฑสีมาโลหะกิจ เจ้าเมืองลอง แสนไชยยะ เจ้าเมืองต้า และขุนนางมีความหมองใจกับสยามอยู่ก่อนแล้ว คือ (1)สยามไม่ยอมรับไมตรีเมื่อเมืองลองขอเป็นเมืองประเทศราชเมื่อ 10 ปีก่อน (2)สยามไม่รับรองแต่งตั้งให้พญาขัณฑสีมาโลหะกิจเมื่อครั้งยังเป็นแสนหลวงขัติยะขึ้นเป็นเจ้า

---

[46] พระธรรมรัตนากร, **ประชุมพงศาวดารตอนเงี้ยวปล้นเมืองแพร่ พ.ศ.๒๔๔๕**,(ม.ป.ท. : ซี.พี.การพิมพ์, 2536), หน้า 25.

[47] ปัจจุบันบุตรหลานชาวเชียงตุงในเมืองลองใช้นามสกุล และจ๋อย ซอมอย อุ้ยปานฯลฯ เมืองต้าใช้นามสกุล ฮ้อยป้อ เครือคำเฮียงฯลฯ

[48] สัมภาษณ์พ่อน้อยแหลง ซอมอย(หลานนายฮ้อยไม้ชาวนครเชียงตุงที่เข้ามาทำไม้ในเมืองลองและอุปถัมภ์ศาสนสถานหัววัดต่างๆ) อายุ 79 ปี เลขที่ 10 ม.8 บ้านห้วยอ้อ ต.ห้วยอ้อ อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2551

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เมืองลอง แต่เมื่อปฏิรูปการปกครองพ.ศ.2442 ยังทำการริบอำนาจราชศักดิ์เจ้าเมืองลองขุนนางแทบทุกด้าน และ(3)ต้องสูญเสียผลประโยชน์ต่างๆ ของเจ้าเมืองลอง เจ้าเมืองต้ากับกลุ่มเงี้ยว โดยเฉพาะการทำป่าไม้ การค้าเหล็ก และขุดพลอยไพลิน ประกอบกับชาวเมืองลอง เมืองต้า มีความเดือดร้อนจากการเสียภาษี จึงพากันเข้าร้องขอให้เจ้าเมืองและขุนนางเค้าสนามช่วยเหลือ บางครอบครัวก็จะหนีจากบ้านเมือง ซึ่งเหตุการณ์นี้คล้ายกับเมื่อ 17 ปีก่อนที่ถูกบีบคั้นเก็บภาษีหลังคาเรือนจนเกิดเรื่องราวใหญ่โต(ดังกล่าวในบทที่ 2) เพียงแต่ครั้งนี้ถูกบีบคั้นมากกว่าเดิมที่ต้องเสียเป็นเงินและมีจำนวนหลายชนิดที่ต้องเสียภาษี อีกทั้งนาผีเมือง(นาหลวง)ของเมืองต้าก็ถูกยึดเป็นของรัฐบาลเพราะไม่มีเงินเสียค่าภาษีนาที่ส่งผลกระทบต่อประเพณีการเลี้ยงผีเมืองต้า ที่กล่าวมาข้างต้นจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เจ้าเมืองลอง เจ้าเมืองต้า ขุนนาง ตลอดถึงชาวเมืองได้สนับสนุนการ "ฟื้นสยาม" แต่เอกสารราชการสยามกลับบันทึกว่า *"เงี้ยวตีเมืองลองแตกและยึดเมืองลองได้เป็นเมืองแรก" "มีเงี้ยวตรึงกำลังอยู่เมืองลอง 60 คน" "คนในเมืองลองกลัวอยู่ในอำนาจเงี้ยวทั้งสิ้น"*[49] สาเหตุที่เลือกแขวงเมืองลองเป็นแหล่งเตรียมการเนื่องจาก

(1) แขวงเมืองลองปลอดจากข้าราชการสยาม

(2) เมืองลองมีวัตถุดิบ เช่น แร่ตะกั่ว ที่บ่อจืน บ้านศรีดอนชัย เงี้ยวขุดขึ้นทำลูกกระสุนปืน[50] ส่วนดินปืนจากขี้ค้างคาวมีมากตามถ้ำแถบนี้อีกทั้งต่างเมืองก็รับรู้ว่ามีคุณภาพดี[51] โดยเฉพาะบ่อเหล็กลองและบ่อเหล็กต้า มีเงี้ยวกับชาวเมืองขุดขึ้นมาผลิตอาวุธเตรียมการมาตั้งแต่วันเลี้ยงผีบ่อเหล็กประมาณ 5-6 เดือน[52] ซึ่งในวันนี้เจ้าผู้ครองนครลำปาง เจ้านาย เจ้าเมืองลอง เจ้าเมืองต้า และแสนท้าวจะต้องมาเป็นประธานและร่วมในพิธี การขุดจึงอยู่ในกำกับของเหล่าเจ้านายและขุนนาง

(3) เป็นแหล่งที่เหมาะสม เพราะนครลำปางและเมืองลองเป็นเมืองที่อยู่กึ่งกลางล้านนาสามารถกระจายไปยังเมืองรายรอบได้สะดวก ที่ขณะนั้นทุกหัวเมืองในล้านนายังไม่มีกองกำลังสยามมาประจำการ และบ้านบ่อแก้วเป็นเส้นทางสัญจรและจุดศูนย์รวมของคนหลากหลายเชื้อชาติที่เข้ามาแสวงโชค มีสภาพภูมิประเทศเป็นซอกเขาเข้าหลบซ่อนและโจมตีศัตรูได้ง่าย อีกทั้งใกล้กับนครแพร่ที่เป็นเมืองนครประเทศราชขนาดเล็กและมีอาณาเขตติดกับหัวเมืองสยาม หากทำการที่นครแพร่สำเร็จก็เหมือนปิดทางเข้าช่วยเหลือข้าราชการสยามที่อยู่หัวเมืองภายใน ดังสล่าโป่จายตั้ง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

---

[49] กจช.ร. 5 กต.98.1/8 ที่ 70 / 828 พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ลงวันที่ 27 กรกฎาคม ร.ศ.121

[50] สัมภาษณ์พ่อหนานคำมูล ธิมูล อายุ 60 ปี เลขที่ 4 ม.1 บ้านศรีดอนไชย ต.ทุ่งแล้ง อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2549

[51] สมถวิล เทพยศ,**ประวัติและผลงานศรีวิไจย(โข้)**,(แพร่: โรงพิมพ์ไทยอุตสาหกรรม, ม.ป.ป.), หน้า 80.

[52] พระครูวิจิตรนวการ โกศล(ครูบาสมจิต) วัดสะแล่ง, **ประเพณีการเลี้ยงผีบ่อเหล็กลอง**,เอกสารอัดสำเนา, หน้า 9.

สกัดกองทัพสยามไม่ให้ขึ้นมาทางเขาพลึง เรื่องนี้สยามก็รับรู้จึงกล่าวว่าเมืองนครลำปาง เมืองลอง เมืองต้าเป็น "รังผู้ร้าย"[53] และรับรู้ว่าเจ้าผู้ครองนคร เจ้านาย ขุนนางและเจ้าเมืองต่างๆ ร่วมมือกัน[54]

เป็นที่น่าสังเกตว่าก่อนวันเกิดเหตุการณ์ "กบฏเงี้ยว" 2 วัน ทหารตำรวจนครลำปางเข้าปราบกลุ่มคน(เงี้ยว คนเมือง ขมุที่เคยออกปล้นผู้สัญจรไปมาและหลบหนีมาซ่องสุมอยู่ที่บ้านบ่อแก้วไม่ได้ยังทิ้งปืน กระสุน และเสบียงอาหารจำนวนมากไว้ให้[55] ต่อมาเช้าวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2445 เงี้ยวที่เป็นคนกลุ่มใหญ่ของบ้านบ่อแก้วก็เป็นผู้นำกองกำลังกว่า 500 คนเข้าทำลายสถานที่ราชการในนครแพร่อันเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจสยามและฆ่าเฉพาะ "คนไทย" ที่ขึ้นมาทำราชการ ซึ่งได้รับความร่วมมือจากเจ้าพิริยเทพวงศ์ เจ้านาย ขุนนางราษฎรนครแพร่ เมืองสอง ที่มีหลักฐานว่าได้มีการเตรียมการกันไว้ก่อน และมีการติดต่อปรึกษากันของเจ้าพิริยเทพวงศ์กับพระเจ้าสุริยพงศ์ผริตเดช พระเจ้านครน่าน เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปาง[56]

สาเหตุที่เลือกคนบ้านบ่อแก้วเป็นผู้ทำการ นอกจากเป็นกลุ่มคนในบังคับอังกฤษหรือฝรั่งเศสอยู่นอกกฎหมายสยาม เงี้ยวยังมีความชำนาญการใช้และผลิตอาวุธปืน ดังช่างทำปืนนครลำปางและเมืองลองในยุคนี้ล้วนแต่เรียนวิธีการผลิตปืนมาจากเงี้ยวนครเชียงตุง[57] ประกอบกับคนเหล่านี้มีความแค้นเคืองสยามอยู่แล้ว เพราะรัฐบาลสั่งปิดบ่อพลอยมาตั้งแต่ 3 ปีก่อน(5 มี.ค. 2442) โดยให้เหตุผลว่าได้ค่าใบอนุญาตหรือค่าตอบแทนน้อยและไม่ให้เป็นแหล่งซ่องสุมของคนร้าย ทำให้กลุ่มคนบ้านบ่อแก้ว 200 กว่าคนไม่มีแหล่งทำกิน[58] และพ.ศ.2442 เป็นต้นมา สยามมีการปักหลักหรือขีดเส้นเขตแดนแต่ละหน่วยการปกครองให้ชัดเจนรวมถึงแขวงเมืองลอง จากระบบจารีตไม่มีเส้นเขตแดนคงที่ การเดินทางติดต่อไปมาระหว่างคนล้านนากับผู้คนที่อยู่ในบ้านเมืองรายรอบถือเป็นเรื่องปกติ เมื่อมีการขีดเส้นเขตแดนแบบใหม่ถึงแม้เป็นเส้นสมมติ แต่ก็เสมือนเป็นกำแพงใหญ่มหึมาขวางกั้นไว้แบ่งเป็น "คนใน" กับ "คนนอก" อย่างชัดเจน "เงี้ยว" รวมถึงคนกลุ่มต่างๆ ที่เคยสัญจรไปมาในดินแดนแถบนี้จึงกลายเป็น "คนอื่น" และ "คนนอก" สำหรับสยาม ซึ่งคำพูดของสล่าโป่จาย เฮ็ดแมนเมืองลอง สะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในเมืองลองและหัวเมืองต่างๆ ในล้านนาได้เป็นอย่างดีเมื่อสยามขยายอิทธิพลขึ้นมาปฏิรูปการปกครอง

---

[53] กจช.กรมศิลปากร พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จฯพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(ภาคที่ ๓ การปราบเงี้ยว)(เอกสารตัวเขียน)

[54] กจช.ร. 5 กต.98.1/8 ที่ 53 / 1042 พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ลงวันที่ 19 สิงหาคม ร.ศ.121

[55] ประชุม อัมพุนันท์,**เที่ยวไปในอดีตเมื่อเงี้ยวปล้นเมืองแพร่และเมืองนครลำปาง**, หน้า 72.

[56] พระธรรมรัตนากร, **ประชุมพงศาวดารตอนเงี้ยวปล้นเมืองแพร่ พ.ศ.๒๔๔๕**, หน้า 14 – 15 และ 24.

[57] กจช.ร.6 รายงานราชการมณฑลเพชรบูรณ์หรือมณฑลมหาราษฎร์ (13 ก.ค.2454 – 11 ต.ค.2464)

[58] กจช.ร.5 ม.85/8 ประกาศปิดบ่อพลอย เมืองลอง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

"...เมื่อแรกๆ เรามาถึงที่นี่ พบว่าเราอยู่โดยสงบสุขเหมือนคนอื่นๆ แต่ใน ๓ - ๔ ปีหลังนี้เราได้ถูกกดขี่โดยชาวสยามผู้ไม่ต้องการให้เราอยู่ในประเทศนี้ ข่มเหงเราดังนี้ เมื่อเราต้องการหนังสือเดินทางก็ขอการค้ำประกันและจะไม่ยอมให้เงี้ยวค้ำประกัน ถ้าเราขอร้องคนลาวคนลาวก็ไม่กล้าค้ำประกันเพราะผู้ใหญ่บ้านจะตำหนิการกระทำเช่นนั้น เราซื้อที่บ้านหรือนาไม่ได้เพราะผู้ใหญ่บ้านขัดขวาง สร้างวัดก็ไม่ได้เพราะไม่ยอมให้ไม้ฟรี เราถูกปฏิบัติเหมือนผู้ร้ายเพราะว่ามีคนชั่ว ๒-๓ คนอยู่ในหมู่พวกเรา ที่เหมือนกันทุกชุมชน ด้วยเหตุผลเหล่านี้เรามีความไม่พอใจมาก และขณะนี้เมื่อข้าหลวงลำปางส่งคนมาจับเรา ทุกคนเห็นพ้องกันว่าไม่ทนต่อไปอีกแล้วดังนั้นเราจึงป้องกันตัวเอง ภายหลังที่ตีคนลำปางยับไปแล้วเราก็โจมตีแพร่ เพราะว่าเราได้ยินว่าตำรวจจากนั่นจะส่งมาช่วยตำรวจลำปาง เราไม่ใช่ผู้ร้าย ไม่ต้องการทำอันตรายแก่บ้านเมือง แต่เราจะไม่ยอมให้ชาวสยามกลับมาอีก..."[59]

การต่อต้านสยามครั้งนี้มีผู้เข้าร่วมทั้ง"เงี้ยว"(ไทยใหญ่ ไทยเขิน ไทยลื้อ(ยอง) ไทยเหนือ) ไทยวน(คนเมือง) พม่า ขมุ ต่องสู้ กะเหรี่ยง ลาว รวมถึงพระสงฆ์สามเณรหรือแม้แต่คนสยามเอง เช่น พระไชยสงคราม(จอน)บุตรเขยเจ้าพิริยเทพวงศ์ได้เกณฑ์ข้าวทุกหลังคาเรือนให้เงี้ยว[60] แต่ภายหลังเมื่อสยามปราบปรามและลงโทษผู้ต่อต้านอย่างรุนแรง ยึดคุ้มหลวง นำชายาราชบุตรธิดานัดดาของเจ้าพิริยเทพวงศ์ลงไปไว้กรุงเทพฯ ถอดราชศักดิ์เจ้านายนครแพร่ และจัดส่งข้าราชการสยามขึ้นมาปกครองแทนทั้งหมด แม้ราชทินนามเดิม "พระยาพิริยวิไชย" ของเจ้าพิริยเทพวงศ์ รัชกาลที่ 5 ก็ทรงถือว่าเป็นนามอัปมงคลจะไม่มีการนำมาตั้งอีกต่อไป[61] การปราบปรามอย่างรุนแรงของสยามจึงทำให้ท่าทีของกลุ่มเจ้านายหัวเมืองอื่นๆ เปลี่ยนไป เพราะเห็นแล้วว่าไม่สามารถเป็นอิสระจากสยามได้อย่างแน่นอน จึงหันมาช่วยเหลือในการปราบปรามเงี้ยวอย่างเต็มที่ รวมถึงเจ้าผู้ครองนครลำปางที่เกณฑ์เจ้านายบุตรหลานและออกค่าใช้จ่ายส่วนตัวมากถึง 30,195 รูปีเพื่อใช้ปราบปราม

ฝ่ายเจ้าเมืองลอง พ่อเมือง แสนท้าวก็ส่งบุตรหลานเข้าช่วยปราบปรามเงี้ยวในครั้งนี้[62] แต่ขณะที่เกิดเหตุช่วงแรกเจ้าเมืองลองและขุนนางอยู่ภายในเมืองให้การสนับสนุนโดยไม่ขัดขวาง ที่อาจมาจากเจ้าเมืองลองถือว่าตนไม่มีอำนาจในการเกณฑ์ไพร่เหมือนอดีต และเงี้ยวเหล่านี้ก็คือคนที่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

---

[59] ประชุม อัมพุนันท์, **เที่ยวไปในอดีตเมื่อเงี้ยวปล้นเมืองแพร่และเมืองนครลำปาง**, หน้า 96.

[60] เรื่องเดียวกัน, หน้า 94 และ 143.

[61] กจช.ร.5 ม ๒.๔/ ๒๔ สัญญาบัตรแลประทวน เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เหรียญต่างๆ ทางกระทรวงมหาดไทย ปีศก ๑๒๘

[62] สัมภาษณ์พ่อหนานอินจันทร์ ไชยขันแก้ว(หลานพญาขัณฑสีมาโลหะกิจ เจ้าเมืองลอง) อายุ 90 ปี เลขที่ 49 ม.4 บ้านใหม่ ต.บ้านปิน อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2550.

เคยให้การอุปถัมภ์ติดต่อค้าขาย รวมถึงเป็นกำลังสำคัญที่ช่วยทำนุบำรุงพุทธศาสนา และเป็นญาติของผู้คนในเมืองลอง จนเมื่อสยามปราบปรามและลงโทษอย่างรุนแรงที่นครแพร่ เจ้าเมืองลองและขุนนางจึงจำเป็นต้องเกณฑ์บุตรหลานเข้าช่วย แต่ก็ยังถูกเพ่งเล็งจากทางสยามเป็นเหตุให้สยามใช้กลุ่ม “เงี้ยว”[63] 12 คนจากนครแพร่เข้ามาทางบ้านปินได้ลอบสังหารพญาขัณฑสีมาโลหะกิจ เจ้าเมืองลอง พร้อมขุนนางเค้าสนามที่คุ้มบ้านแม่ลานเหนือ ซึ่งการฆาตกรรมครั้งนี้มีจุดน่าสังเกต คือ

(1) สยามคิดกำจัดเฉพาะบุคคลที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการรวมล้านนาเข้ากับสยาม เพราะขณะที่แม่เจ้าบุญมา ภรรยาเจ้าเมืองลองที่นอนป่วยเป็นโรคฝีดาษอยู่ในห้อง และธิดาทั้ง 5 คนที่อาศัยภายในคุ้มกลับไม่ถูกทำร้าย แต่สามเณรปัญญาเถิง วัดแม่ลานเหนือ บุตรชายคนเดียวผู้มีสิทธิธรรมขึ้นเป็นเจ้าเมืองลองคนต่อไปเกือบถูกสังหารในครั้งนั้น

(2) เหตุการณ์นี้(30 ตุลาคม 2445)ห่างจากวันเริ่มต้น “กบฏเงี้ยว” กว่า 3 เดือน แต่ห่างจากวันที่สยามทำการสอบสวนตัดสินชำระคดี “นักโทษกบฏ” ไม่นาน

(3) เรื่องเจ้าเมืองลองและขุนนางเค้าสนามถูกฆ่าได้ถูกปิดเป็นเงื่อนงำ ไม่มีการกล่าวถึงในเอกสารรายงานทั้งจากนครลำปางหรือข้าราชการสยามเลยทั้งที่เป็นเรื่องใหญ่ รวมถึงภรรยาบุตรธิดาของเจ้าเมืองลองที่อยู่ร่วมในเหตุการณ์ก็ปิดเงียบไม่ยอมพูดถึงเหตุการณ์ในครั้งนั้น นอกจากเพียงบอกเล่าให้ชาวบ้านชาวเมืองรับรู้ว่า “เงี้ยวฆ่า” แต่ในขณะที่บ้านหนานอ่อน ราษฎรเมืองลองถูกเงี้ยวที่ทางสยามติดตามจับเข้ามาปล้นกลับมีรายงานถึงกรุงเทพฯ[64]

การลอบสังหารพญาขัณฑสีมาโลหะกิจ เจ้าเมืองลอง พร้อมกับขุนนางเค้าสนามครั้งนี้สันนิษฐานว่าเพื่อเป็นการกำจัดผู้ต่อต้านโดยทางลับ ไม่ให้เป็นผู้นำปลุกระดมคน และให้เห็นเป็นตัวอย่างแก่เจ้านายขุนนางในเมืองลอง เมืองต้าที่คิดจะต่อต้านสยามอีก เพราะศพของพญาขัณฑสีมาโลหะกิจถูกฝังไว้หน้าวัดแม่ลานเหนือถึง 3 ปี ก่อนขุดขึ้นมาประกอบพิธีส่งสะการ(เผา)ในพ.ศ. 2448 ได้ทำพิธีปลงศพอย่างเร่งรีบเพียง 3 วัน 3 คืนโดยการอุปถัมภ์ของเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปาง[65] ขณะอดีตเจ้าเมืองลองในรุ่นบิดา(พญาไชยชนะชุมภู)และรุ่นปู่(พญาเววาทภาษิต)ได้ทำพิธีปลงศพอย่างสมเกียรติ โดยเฉพาะพญาเววาทภาษิต(เจ้าพญาเฒ่า)ได้ใส่ปราสาทไว้ถึง 1 ปี (พ.ศ.2399)เพื่อให้ชาวเมืองได้เคารพศพและทำบุญ ส่วนแสนไชยยะ เจ้าเมืองต้าที่มีตำแหน่งทางสยามเป็นนายแคว้นเวียงต้าไม่ถูกหมายเอาชีวิต เนื่องจากมีอำนาจน้อยที่จะทำการต่อต้านสยาม

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

---

[63] “เงี้ยว” ในความหมายนี้จึงอาจเป็นเงี้ยวจริงๆ หรืออาจไม่ใช่เงี้ยวก็ได้ เพียงแต่รับรู้จากคำบอกเล่าของภรรยาและบุตรธิดาของพญาขัณฑสีมาโลหะกิจ เจ้าเมืองลอง ผู้อยู่ร่วมในเหตุการณ์ว่าเป็น “เงี้ยว”

[64] กจช.กรมศิลปากร พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จฯพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(ภาคที่ ๓ การปราบเงี้ยว)(เอกสารตัวเขียน)

[65] สัมภาษณ์พ่อหนานสุวรรณ พลเสริม อายุ 84 ปี เลขที่ 123 ม.14 บ้านแม่ลานพัฒนา ต.ห้วยอ้อ อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 20 เมษายน พ.ศ.2550

หน่วยที่ปกครองไม่ใช่จุดเกิดเหตุการณ์หรือแสดงตนต่อต้านอย่างชัดเจน แต่ภายหลังก็ถูกปลดออกจากตำแหน่ง และนายแขวงเมืองลองได้แต่งตั้งผู้ที่ไม่ใช่บุตรหลานเจ้าเมืองต้าเป็นนายแคว้นแทน

ประการหนึ่งที่ปิดเงียบในครั้งนี้เพื่อจำกัดจุดเกิดเหตุไว้เฉพาะนครแพร่ และเพื่อให้เห็นเป็นเยี่ยงอย่างแก่หัวเมืองทั้งหลายในล้านนาที่คิดจะ “ฟื้นสยาม” ซึ่งความเป็นจริงแล้วเมืองลองที่เป็นจุดเริ่มต้น แหล่งซ่องสุม และถูกตีแตกเป็นเมืองแรกตามการรับรู้ของฝ่ายสยาม ควรถูกตีตราว่าเป็น “เมืองกบฏ” แต่ด้วยมีสถานะเป็นเพียงหัวเมืองขึ้นเล็กๆ มีสกุลวงศ์ “เจ้า” สืบทอดภายในท้องถิ่นไม่มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติกับเจ้าผู้ครองนคร จึงไม่มีพลังมากพอที่จะทำให้เจ้าผู้ครองนครทั้ง 5 มีความเกรงกลัว แต่กลับจะทำให้เกิดความบาดหมางกับเจ้านายในราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนมากกว่า โดยเฉพาะนครลำปางที่เมืองลองขึ้นอยู่จนอาจเกิดการ “ฟื้นสยาม” ครั้งต่อๆ ไปอีก ดังนั้นนครแพร่จึงเป็นเมืองที่ถูกเลือกด้วยมีปัจจัยที่เอื้ออำนวยหลายประการ คือ

(1) เป็นแหล่งเกิดเหตุมีเจ้านายแสดงตัวให้การสนับสนุนอย่างชัดเจน

(2) ต้นสกุลวงศ์เจ้านายนครแพร่เป็นคนภายในท้องถิ่น ไม่ได้เป็นญาติวงศ์กับราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ราชวงศ์มังราย(เชียงตุง) หรือสกุลวงศ์เจ้านครน่าน และเหล่าเจ้านายนครแพร่ก็ไม่ปรากฏมีการเสกสมรสกับเจ้านายเมืองในข้างต้น แม้แต่กับเจ้านายนครน่านที่อยู่ใกล้ชิดติดกันก็เพิ่งมีในชั้นหลัง จึงมีอำนาจการต่อรองน้อยไม่กระทบกระเทือนต่อจิตใจของเจ้านายเมืองอื่นๆ[66]

(3) ปัจจัยประการสำคัญคือนครแพร่เคยมีฐานะเป็นนครประเทศราช ถึงแม้จะมีราชศักดิ์และขนาดเล็กที่สุดในบรรดานครประเทศราชทั้ง 5 แต่ก็ทรงพลังอย่างสูงที่จะเป็นตัวอย่างให้แก่เมืองอื่นๆ ในลักษณะ “เชือดไก่ให้ลิงดู”

ส่วนที่เกี่ยวพันกับเจ้านายนครน่านทางการสมรสที่มีในชั้นหลังนั้น สยามก็พยายามถนอมน้ำใจ ดังพระยาราชบุตร(เจ้าน้อยยอดฟ้า ณ น่าน)หนึ่งในเจ้าขันธ์ทั้ง 5 นครแพร่ เป็นราชบุตรพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช บุตรเขยเจ้าพิริยเทพวงศ์ เมื่อพลโทเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แม่ทัพนำกองกำลังสยามขึ้นมาปราบ “กบฏ” ก็มีหนังสือถึงพระเจ้านครน่านปรึกษาเรื่องพระยาราชบุตร ภายหลังที่ถูกถอดยศศักดิ์ ริบทรัพย์ ชดใช้ค่าเสียหายต่างๆ และให้ย้ายออกจากนครแพร่ พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชก็ขอรับกลับไปอยู่นครน่านพร้อมกับชายา อีกทั้งสยามยังได้แต่งตั้งเป็น “เจ้าราชดนัย” ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ไม่เคยมีการแต่งตั้งมาก่อน จากข้างต้นจึงสะดวกที่จะให้นครประเทศราชอื่นๆ ในล้านนาเห็นว่าหากยังคิดต่อต้านจะมีสภาพเฉกเช่นนครแพร่ ดังนั้นรัชกาลที่ 5 จึงทรงเลือกประณาม

---

[66] ชัยพงษ์ สำเนียง, **“พลวัตการสร้างและการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ พ.ศ.2445-2549”** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2551, หน้า 182. “ดูลำดับการสืบสันตติวงศ์ของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน นครน่าน และนครแพร่ ที่ภาคผนวก ก”

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ว่า *"...เมืองแพร่เปนเมืองที่เลวทรามยิ่งกว่าเมืองอื่น..."*[67] ตีตราว่า "กบฏเงี้ยวเมืองแพร่" "กบฏอ้ายน้อยเทพวงศ์" แต่ถ้าหากมองจากสายตาคนพื้นถิ่นต้องถือว่า เงี้ยวเป็นวีรบุรุษ และ เจ้าพิริยเทพวงศ์เป็น "วีรกษัตริย์นครแพร่" ที่ไม่ต่างจากชาวลาวมองว่าเจ้าอนุวงศ์เป็น "วีรกษัตริย์ประเทศลาว"

ด้วยเหตุนี้ หากเรื่องเจ้าเมืองลองและขุนนางเค้าสนามถูกฆาตกรรมได้ยกขึ้นมาไต่สวน ถึงแม้จะหลีกเลี่ยงไม่ให้สาวถึงผู้ทรงอำนาจสั่งการ แต่ในส่วนที่เกี่ยวพันกับ "กบฏเงี้ยว" ย่อมไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เนื่องจากเจ้าเมืองลองแสนท้าวมีส่วนรู้เห็นให้การสนับสนุนมาตั้งแต่ต้น ทั้งเป็นแหล่งเตรียมการ สนับสนุนอาวุธเสบียงอาหาร และมีกำลังคนบางส่วนเข้าช่วยเงี้ยวรบ กอปรกับแขวงเมืองลองก็อยู่ในเขต(จังหวัด)นครลำปาง อีกทั้งกลุ่มผู้ปกครองระหว่างเมืองต่างๆ ก็รับรู้ร่วมมือกัน ย่อมพัวพันส่งผลกระทบกระเทือนไปทั่วทั้งเจ้าผู้ครองนคร เจ้านาย และเจ้าเมืองในกลุ่มของราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน แต่เนื่องจากราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนสามารถสร้างสิทธิธรรมและเครือข่ายความสัมพันธ์เชิงเครือญาติระหว่างเมืองได้อย่างกว้างขวางมีอำนาจการต่อรองกับสยามสูง เรื่องนี้จึงไม่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงทั้งฝ่ายสยามและล้านนาเพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้นกว่าเดิม แต่สยามเลือกใช้วิธีจัดตั้งกองกำลังเพื่อแสดงแสนยานุภาพขึ้นเหนือดินแดนเหล่านี้แทน

หลังปราบปรามสำเร็จ ได้จัดตั้งกรมบัญชาการทหารบกมณฑลพายัพที่นครเชียงใหม่ จัดตั้งกองทหารประจำการขึ้นที่นครลำปางและหัวเมืองต่างๆ ซึ่งทหารเกือบทั้งหมดเป็น "คนไทย" มีการปรับปรุงทหารให้เข้มแข็งและเตรียมพร้อมอยู่เสมอ เพื่อปรามเจ้าผู้ครองนครและเจ้าเมืองในล้านนา ทำให้กลุ่มผู้ปกครองทั้งหลายหันมาให้การสนับสนุนการปฏิรูปของสยามในทุกด้าน ขณะที่แขวงเมืองลองก็มีการจัดตั้งกรมการแขวงขึ้นอีกครั้งในปีพ.ศ.2446 แม้ว่าขณะนั้นข้าราชการยังขาดแคลนแต่ก็ยังจัดส่งข้าราชการสยามมาประจำการแขวงเมืองลองถึง 10 คน ซึ่งน้อยกว่าแขวงนครลำปางที่เป็นศูนย์กลางเพียง 2 คน ขณะที่แขวงอื่นๆ มีข้าราชการแขวงเพียง 6 - 7 คน และรัชกาลที่ 5 ทรงจัดส่งข้าราชการสยามขึ้นมาเป็นนายแขวงพร้อมกับพระราชทานราชทินนามเป็นชื่อเฉพาะเมืองลองว่า "รองอำมาตย์เอก หลวงจรูญลองรัฐบุรี"(หรั่ง วิชัยขัทคะ,พ.ศ.2446-2456) ที่ไม่เคยปรากฏพระราชทานราชทินนามนายแขวงเป็นชื่อเมืองให้แก่แขวงอื่นใดในล้านนา ซึ่งสะท้อนถึงสยามพยายามสร้างนายแขวงให้แทนที่เจ้าเมืองลองที่ได้สังหารไป มีการจัดตั้งสถานีตำรวจและจัดส่งตำรวจจำนวน 49 นายมาประจำการในแขวงเมืองลองสามจุด คือ บ้านห้วยอ้อ บ้านผาลาย(แคว้นเวียงต้า)และบ้านวังชิ้น(แคว้นวังชิ้น) สังเกตว่ามีการจัดตั้งตรึงกำลังในแขวงเมืองลองไว้อย่างเข้มแข็ง อีกทั้งห้ามพระสงฆ์และผู้คนเข้าไปตั้งถิ่นฐานที่บ้านบ่อแก้ว และจัดส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าตรวจเป็นระยะๆ เพื่อควบคุมไม่ให้เป็นแหล่งซ่องสุมของ "กบฏ" ผู้คิดจะ "ฟื้นสยาม" อีกต่อไป

---

[67] กจช.ร. 5 กต.98.1/8 ที่ 74 / 866 พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ลงวันที่ 29 กรกฎาคม ร.ศ.121

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ส่วนกลุ่มอำนาจเก่าผู้ปกครองเมืองลองก็หันมาให้ความร่วมมือกับสยามเป็นอย่างดี ดังภายหลังบุตรหลานของพญาวังใน ปฐมเสนาบดี หนึ่งใน 4 ของพ่อเมืองลองก็เข้าร่วมกับสยามจับเงี้ยว[68] ทางฝ่ายกลุ่มบุตรหลานพญาขัณฑสีมาโลหะกิจ(เจ้าหนานคันธิยะ โลหะ) เจ้าเมืองลอง โดยเฉพาะพ่อเฒ่าหนานปัญญาเถิง โลหะ บุตรชายคนเดียว ผู้มีสิทธิธรรมสายตรงขึ้นเป็นเจ้าเมืองลองคนต่อไปก็ปิดตัวเงียบ โดยให้เหตุผลกับคนทั่วไปว่า “กลัวเงี้ยว” จะมาติดตามฆ่า แต่ความเป็นจริงแล้วก็คือ “กลัวอำนาจมืด” ที่กำลังแผ่เข้าครอบงำ เพราะต้องลี้ภัยอยู่ในพระพุทธศาสนาบรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นพระสงฆ์อยู่ระยะเวลาร่วมหลายปี[69] ดังนั้นจึงเป็นการยุติบทบาทของกลุ่มผู้ปกครองเมืองลอง และปิดฉากลงอย่างแท้จริงเมื่อพญาราชสมบัติ เสนาบดีหรือพ่อเมืองลองคนสุดท้ายได้สิ้นชีวิตในพ.ศ.2476

3.2 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม พ.ศ.2457 – 2503

เมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟตัดผ่านแขวงเมืองลอง ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายด้าน โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจที่เริ่มเปลี่ยนไปเป็นระบบทุนนิยม

3.2.1 การขยายตัวของเมืองและเริ่มเปลี่ยนวิถีการผลิต : เมื่อทางรถไฟตัดผ่านพ.ศ.2457

สภาพเศรษฐกิจเมืองลองก่อนเส้นทางรถไฟตัดผ่าน(ช่วงก่อน พ.ศ.2457)

สภาพเศรษฐกิจเมืองลองเดิมอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ ผลิตเพื่อไว้อุปโภคบริโภคภายในครัวเรือน เมื่อเหลือจากนั้นจึงนำไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตที่ตนขาดแคลนหรือไม่สามารถผลิตเองได้ เพราะสภาพภูมิประเทศแอ่งลองเป็นป่าไม้และภูเขามีที่ราบในการเพาะปลูกเพียงประมาณ 166,726 ไร่ หรือ 10.23% ของพื้นที่ทั้งหมด ด้วยเหตุนี้จึงใช้วิธีเพาะปลูกพืชอื่นแทนข้าวหรือใช้วิธีทำข้าวไร่ โดยแต่ละชุมชนจะมีผลผลิตต่างกัน เช่น กลุ่มกะเหรี่ยงถนัดปลูกข้าวไร่จึงนำมาแลกกับชุมชนคนไต[70]ที่ผลิตเครื่องปั้นดินเผาหรือเครื่องมือเหล็ก ฯลฯ นอกจากนี้ความ

---

[68] สัมภาษณ์แม่อุ้ยแก้ว ฝั้นมงคล อายุ 80 ปี(หลานสะใภ้พญาวังใน) เลขที่ 53 ม. 10 บ้านดอนมูล ต.ห้วยอ้อ อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ.2550

[69] สัมภาษณ์พระอธิการจันทร์คำ ญาณคุตฺโต(ไชยขันแก้ว,หลานพญาขัณสีมาโลหะกิจ) อายุ 81 ปี เจ้าอาวาสวัดแม่ลานใต้ ต.ห้วยอ้อ อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ.2549 “ขณะเกิดเหตุหนานปัญญาเถิงเป็นสามเณรอายุประมาณ 15 ปี ได้กลับบ้านและถูกฟันที่หลังแต่วิ่งหนีกลับวัดได้ทัน ซึ่งตลอดชีวิตจะพยายามไม่ถอดเสื้อให้ใครเห็นรอยแผลเป็นเพราะไม่อยากพูดถึงเหตุการณ์ในครั้งนั้น”

[70] คนเมืองลอง เมืองต้า เรียกตนเองว่า “คนไต” ที่มาจากคำว่า “ไตยวน(ไทยวน)” มาจนถึงปัจจุบัน ไม่ได้เรียกตัวเองว่า “คนเมือง”

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แตกต่างทางทรัพยากรธรรมชาติที่แต่ละหมู่บ้านครอบครองอยู่ ทำให้หมู่บ้านต่างๆ มีความชำนาญเฉพาะด้านในขณะที่หมู่บ้านอื่นไม่สามารถผลิตได้หรือผลิตได้น้อยกว่า เช่น บ้านนาตุ้ม บ้านแม่ลอง มีบ่อเหล็กจึงผลิตเครื่องมือจากเหล็ก บ้านปิน บ้านนาหม้อ มีดินเหนียวคุณภาพดีจึงเป็นหมู่บ้านผลิตเครื่องปั้นดินเผา บ้านนาหมาโก้งผลิตสีเสียด หมู่บ้านต่างๆ ริมแม่น้ำยมผลิต ปลาแห้ง ปลาร้า ส่วนในเมืองต้า บ้านน้ำดิบทำเครื่องมือจากเหล็ก และบ้านต้าแป้นผลิตเครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ ซึ่งการค้าโดยระบบเงินตราในเมืองลอง เมืองต้า สันนิษฐานว่าเข้ามาพร้อมกับการค้าไม้ขอนสักของชาวพม่าและคนบังคับในอังกฤษประมาณหลังพ.ศ.2383 เป็นต้นมา ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการค้าแบบระบบทุนนิยม โดยใช้เงินรูปี(แถบ)ที่ออกโดยรัฐบาลอังกฤษเมืองมัทราส อินเดีย อย่างไรก็ตามการใช้เงินตราเพื่อซื้อขายในเมืองลอง เมืองต้ามีน้อยมาก เพราะแรงงานยังอยู่ในระบบไพร่ยังไม่มีแรงงานอิสระ การค้าโดยใช้เงินตราจึงเป็นเพียงจุดเริ่มต้นเท่านั้น แม้หลังเส้นทางรถไฟตัดผ่านช่วงทศวรรษ 2460 ในแขวงเมืองลองบางส่วนก็ยังนิยมใช้ระบบการแลกเปลี่ยนสิ่งของ

การค้าขายภายในเมืองลองเมื่อติดต่อกับหัวเมืองทางเหนือจะใช้เส้นทางบก ที่นิยมมี 3 เส้นทาง คือ ตอนใต้ผ่านกิ่วดอยหลังหมู่บ้านปันเจนเข้าสู่สบปราบ ตอนกลางผ่านกิ่วระสี เมืองจางแม่ทะ และตอนเหนือผ่านกิ่วสังฆราชา เมืองเมาะ ส่วนติดต่อกับหัวเมืองทางตอนใต้ เช่น เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัยใช้เส้นทางน้ำยมเป็นหลัก การค้าเส้นทางน้ำยมมีความสำคัญมาก เพราะต้องนำเหล็ก ของป่า แลกเปลี่ยนสินค้าที่ไม่สามารถผลิตได้ภายในเมือง เช่น เกลือ ปลาทู น้ำมันก๊าด กับเมืองทางตอนใต้ที่มีทางออกสู่ทะเล เมืองลองมีท่าเรือสำคัญอยู่ที่ท่าเรือปากกาง บ้านปากกาง เป็นท่าเรือพักสินค้าต่างๆ ทั้งที่นำขึ้นมาจากหัวเมืองทางใต้และบางครั้งก็มีสินค้าที่ล่องมาจากเมืองสอง เมืองแพร่อีกด้วย และมีท่าเรือย่อยตามหมู่บ้านต่างๆ ที่ติดแม่น้ำยม เช่น ท่าเรือวังเคียน ท่าเรือปงท่าช้าง ท่าเรือวังต๊ะครัว(บ้านไฮสร้อย) ท่าเรือทุ่งแล้ง ท่าเรือหาดคอก ท่าเรือวังชิ้น และท่าเรือหาดรั่ว ฯลฯ โดยมีศูนย์กลางตลาดอยู่บ้านห้วยอ้อ แต่สินค้าต้องขึ้นที่ท่าเรือปากกางเพราะแม่น้ำยมไม่ไหลผ่านตลาดห้วยอ้อ แล้วจึงใช้ล้อเกวียนบรรทุกสินค้าไปอีกทอดหนึ่ง หรือใช้เรือเล็กบรรทุกขึ้นไปทางห้วยแม่กางที่ท่าเรือผาสิงห์(ใต้วัดร่องบอน) สาขาแม่น้ำยมที่ไหลผ่านตลาดห้วยอ้อ แต่เส้นทางนี้นิยมใช้เฉพาะฤดูน้ำหลากเพราะหน้าแล้งลำห้วยแม่กางจะตื้นเขิน[71]

ตลาดศูนย์กลางบ้านห้วยอ้อซึ่งเป็นตลาดกลางเมืองเรียกว่า “กาดหมั้ว” จะติดตลาดทุกวัน เป็นตลาดที่ชาวบ้านจะนำสิ่งของที่ผลิตในหมู่บ้านต่างๆ มาแลกเปลี่ยนกัน เช่น ผัก ผลไม้ ปลา ปลาแห้ง ปลาร้า สีเสียด ผ้าทอ เครื่องมือเหล็ก และเครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ บางครั้งชาวบ้านก็นิยมหาบเอาปลาแห้งไปแลกเปลี่ยนกับหอมกระเทียมแถบแม่ทะ เมืองเมาะ เมืองจาง ชาวบ้านแถบแม่ทะ

[71] สัมภาษณ์แม่อุ้ยเขียว ช่างเหล็ก อายุ 71 ปี บ้านปากกาง ต.ปากกาง และแม่แก้วลอม ฝั้นมงคล อายุ 77 ปี เลขที่ 27 ม.1 บ้านร่องบอน ต.ปากกาง อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2549

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เมืองเมาะ เมืองจางก็หาบหอมกระเทียมมาแลกข้าวที่เมืองลอง หรือนำเครื่องมือเหล็กล่องแม่น้ำยมไปแลกข้าวที่เมืองสวรรคโลก ส่วนการค้ากับพ่อค้าทางเมืองแพร่นั้นมีน้อยเพราะเมืองแพร่ไม่ได้ค้าขายทางแม่น้ำยมเป็นหลักแต่ใช้เส้นทางท่าอิฐ ท่าโพธิ์ ลงแม่น้ำน่าน[72] หรือไม่ก็ใช้เส้นทางบกเมืองสอง - เมืองสะเอียบ - เมืองเชียงม่วน – เมืองเชียงคำ เพราะเส้นทางระหว่างเมืองแพร่กับเมืองต้าและเมืองลองมีภูเขาสลับซับซ้อนลำบากกว่าเส้นทางข้างต้น ดังในช่วงพ.ศ.2477 ทางจากเมืองต้าไปเมืองแพร่เป็นหลุมโคลนบางแห่งลึกถึงเข่า

ส่วนเส้นทางการค้าทางไกลระหว่างเมืองโดยพ่อค้าวัวต่าง ม้าต่าง หรือล่อต่าง ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าเงี้ยวที่มาจากนครเชียงตุง ที่ต้องการเหล็กและทองคำภายในเมืองลองและเมืองต้า มีเส้นทางหลัก 2 เส้นทาง คือ

นครแพร่ - เมืองมาน(สูงเม่น) - บ้านบ่อแก้ว(เมืองลอง) - บ้านห้วยอ้อ - กิ่วระสี – เมืองจาง (แม่ทะ) - นครลำปาง

นครลำปาง - เมืองเมาะ - ห้วยวังครก - กิ่วสังฆราชา - บ้านแม่ลาน - นครแพร่ หรือ เมืองเมาะ - ผาคอ - บ้านห้วยอ้อ - บ้านปิน- เมืองต้า - นครแพร่ หรือ เมืองต้า - เมืองสอง - นครน่าน

และเส้นทางรองคือ จากบ้านห้วยอ้อ - บ้านนาหมาโก้ง - บ้านนาตุ้ม - บ้านแม่ป้าก - บ้านวังชิ้น - บ้านปันเจน - กิ่วดอยแปเมือง - สบปราบ - นครลำปาง หรือแยกทางสรอย - เมืองเถิน

นครเชียงใหม่จะเป็นศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญที่สุดในล้านนา และนครลำปางเป็นศูนย์กลางรองลงมา[73] ซึ่งนอกจากพ่อค้านครเชียงตุงที่นำเครื่องทองเหลือง เช่น ฆ้อง ฉาบ ทัพพี ไหมเงินไหมคำ ฯลฯ ก็มีพ่อค้าจากนครเชียงใหม่ ลำพูน ลำปางนำเครื่องทองเหลืองหรือพ่อค้าเมืองน่านนำเกลือเข้ามาแลกข้าว เหล็ก และทองคำถึงเมืองลองเช่นกัน ส่วนพ่อค้าวัวต่างในเมืองลองจะนิยมค้าขายระยะทางสั้นเพียงบริเวณเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน เพราะยังผูกติดกับระบบไพร่และต้องทำนาเลี้ยงสมาชิกในครอบครัว เศรษฐกิจของเมืองลอง เมืองต้าก่อนเส้นทางรถไฟตัดผ่านจึงยังอยู่ในระบบผลิตเพื่อยังชีพ เงินตรามีใช้บ้างแต่ไม่นิยมแพร่หลายส่วนใหญ่จำกัดในกลุ่มเจ้านายขุนนาง ซึ่งระบบเงินตราเริ่มตื่นตัวขึ้นพร้อมระบบทุนนิยมที่เข้ามากับเส้นทางรถไฟ

การขยายตัวของเศรษฐกิจและเริ่มเปลี่ยนวิถีการผลิต : เมื่อทางรถไฟตัดผ่าน พ.ศ.2457

การสร้างรถไฟสายเหนือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างมากในเมืองลองที่นำมาสู่การขยายตัวของเมือง ความหลากหลายของอาชีพ และวิถีการผลิตที่เริ่มเปลี่ยนจากผลิตเพื่อ

---

[72] ชัยพงษ์ สำเนียง,**พลวัตการสร้างและการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ พ.ศ.2445-2549**, หน้า 129.

[73] สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, หน้า 519.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

อุปโภคบริโภคเป็นหลักมาเป็นผลิตเพื่อขายมากขึ้น ทางรถไฟเริ่มสร้างหลังจากเกิดการต่อต้านสยามของล้านนา(กบฏเงี้ยว)และสร้างถึงแขวงเมืองลองในพ.ศ.2457 มีทั้งหมด 6 สถานี คือ สถานีบ้านปิน เป็นสถานีหลัก สถานีแก่งหลวงและสถานีผาคอ เป็นสถานีรอง สถานีห้วยแม่ต้า สถานีห้วยแม่ลาน และสถานีผาคัน เป็นสถานีย่อย ซึ่งสถานีรถไฟบ้านปินเปิดใช้เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ.2457[74] มีการสร้างทางล้อเกวียนเชื่อมต่อกับสถานีรถไฟต่างๆ และช่วง 2 ปีก่อนที่เส้นทางรถไฟจะถึงเมืองนครลำปางในพ.ศ.2459 แขวงเมืองลองจึงเป็นศูนย์กลางการเดินทางทางรถไฟของหัวเมืองที่อยู่ทางตอนเหนือขึ้นไป ดังสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเสด็จตรวจคณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือในปีพ.ศ.2457 มาถึงเพียงสถานีบ้านปินเพราะเส้นทางรถไฟถึงเพียงจุดนี้ มีเจ้าคณะเมืองนครลำปางมาร่วมรับเสด็จกับพระครูญาณวิลาศ(ครูบานันตา) เจ้าคณะแขวงเมืองลอง โดยเจ้าคณะแขวงต่างๆ ของนครเชียงใหม่ นครลำพูน และนครลำปาง ก็มาขึ้นรถไฟที่สถานีบ้านปินตามไปเฝ้าที่ประทับแรมเมืองแพร่[75]

เมื่อเปิดทางเดินรถไฟถึงสถานีบ้านปินถัดมาในปีพ.ศ.2458 แขวงเมืองลองจึงเริ่มทำการค้าทางรถไฟ เพราะขนส่งสินค้ากับกรุงเทพฯ และหัวเมืองทางใต้ได้สะดวก ปริมาณมาก รวดเร็ว และราคาถูกกว่าขนส่งทางเรือและสัตว์ต่าง ดังนั้นเมื่อรถไฟมาถึงแขวงเมืองลองการค้าทางไกลโดยสัตว์ต่างก็สิ้นสุดลง และมีกลุ่มพ่อค้าชาวจีนและคนไทย(ภาคกลาง)อพยพเข้ามาค้าขายในแขวงเมืองลองมากขึ้น และค่อยๆ มีบทบาททางการค้าแทนที่พ่อค้าชาวพม่าชาวเงี้ยวซึ่งทำอยู่ก่อน เนื่องจากทางรถไฟทำให้ชาวจีนค้าขายได้สะดวกสามารถติดต่อกับพ่อค้าคนจีนที่กรุงเทพฯ ได้โดยตรง เช่น กลุ่มตระกูลแซ่จิว(จิตรประสงค์,จิตต์ประเสริฐ,จารุรัช) จะมีเครือข่ายส่งสินค้าเป็นจุดตามรายทางรถไฟ คือ แขวงเมืองลอง(บ้านปิน,ห้วยอ้อ) เมืองนครลำปาง(สบตุ๋ย) และเมืองนครเชียงใหม่(สันป่าข่อย) โดยมีจุดส่งสินค้าใหญ่อยู่ที่กรุงเทพฯ[76] ชาวจีนกลุ่มหลักในแขวงเมืองลองคือชาวจีนแต้จิ๋วที่ทำการค้าขาย รองลงมาคือชาวจีนไหหลำในตระกูลแซ่ย่าง วุรุน โล่นิมิต ตระกูลแซ่ด่าน(ด่านเจริญ,ด่านวนชัย,ศิลปอวยชัย) เชาวรัตน์ และภุมมะภูติ จะทำโรงเลื่อยไม้ ส่วนชาวจีนแคะมีจำนวนน้อยไม่มีบทบาททางการค้ามากนักในแขวงเมืองลอง หลายเมืองในเมืองขนาดใหญ่ เช่น นครเชียงใหม่ นครลำปาง พบว่าพอชาวจีนมีบทบาททางการค้ามากขึ้นก็ซื้อกิจการพ่อค้าพม่า พ่อค้าเงี้ยว หรืออินเดีย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

---

[74] สถานีรถไฟผาคอเปิดใช้เมื่อ วันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2458 สถานีรถไฟลำปางเปิดใช้เมื่อ วันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2459 และสถานีรถไฟเชียงใหม่เปิดใช้เมื่อ วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2464

[75] องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, **สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ.๒๔๕๗**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,2504), หน้า 39 - 42.

[76] สัมภาษณ์พระปลัดอนิวัฒน์ สิริวณฺโณ(บุตรนายกิมเลี้ยง แซ่จิว(จิตรประสงค์) เมืองโผเล้ง ประเทศจีน) วัดสะแล่ง อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2551

ในช่วงประมาณพ.ศ.2475[77] แต่ในเมืองลองเนื่องจากมีขนาดเล็กและกิจการไม่ใหญ่โตนักส่วนใหญ่เป็นนายฮ้อยทำป่าไม้ที่สะสมทุนให้รุ่นลูกรุ่นหลานเปิดร้านค้า เช่น ร้านทอง ร้านเครื่องใช้ ฯลฯ ดังนั้นจึงพบว่าแทนที่จะมีการซื้อกิจการเหมือนเมืองขนาดใหญ่ แต่จะใช้วิธีการสมรสกันระหว่างตระกูลพ่อค้าชาวจีนกับตระกูลพ่อค้าชาวพม่าหรือพ่อค้าเงี้ยวแทน เช่น ตระกูลจันทรสุรินทร์ ฯลฯ ซึ่งก็เป็นการเชื่อมประสานเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าของเมืองลองยุคเก่าเข้ากับยุคใหม่

สินค้าในแขวงเมืองลอง(อาจมีบางส่วนมาจากแถบแม่ทะ แม่เมาะ และเถิน)ตั้งแต่พ.ศ. 2459 มีข้าวเปลือกเป็นสินค้าหลัก ชาวนาได้เปลี่ยนจากเพาะปลูกเพื่อใช้บริโภคมาปลูกเพื่อการค้ามากขึ้นดังปรากฏการเพิ่มขึ้นของจำนวนข้าวที่ส่งออกมากขึ้นอย่างรวดเร็วทุกปี เช่น สถานีบ้านปินในพ.ศ.2459 ส่งออก 51 ตัน พ.ศ.2460 ส่งออก 527 ตัน และพ.ศ.2461 ส่งออกเพิ่มขึ้นเป็น 1,080 ตัน ฯลฯ แต่ทว่าปริมาณการส่งออกก็ไม่ได้เพิ่มขึ้นทุกปี บางปีก็ลดลงตามผลผลิตที่ขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศและวัวควายเป็นโรคห่า ดังพ.ศ.2463 ส่งออกลดลงเหลือเพียง 12 ตัน[78] โดยพ่อค้าชาวจีนจะเข้าไปซื้อตามหมู่บ้านและตั้งจุดรับซื้อที่สถานีรถไฟบ้านปิน ซึ่งชาวนาตามหมู่บ้านต่างๆ ก็จะนิยมหาบหรือใส่ล้อเกวียนมาขายให้ที่สถานีรถไฟเพราะได้ราคาดีกว่าขายภายในหมู่บ้านเล็กน้อย คือ 1 ต๋าง(30 ลิตร)ราคาประมาณ 10 สตางค์[79] แล้วพ่อค้าจีนคนกลางจะนำไปขายต่อให้พ่อค้าจีนที่กรุงเทพฯ ซึ่งพ่อค้าและข้าราชการพยายามกระตุ้นการค้าขายข้าว เพื่อตอบสนองการเจริญเติบโตของการค้า และชาวบ้านก็ตื่นตัวเห็นว่าเป็นช่องทางที่สามารถหาเงินได้ดี จึงพากันขายข้าวเปลือกจนเกิดสภาวะการขาดแคลนดังรายงานราชการจังหวัดลำปางพ.ศ.2464 ว่า

> *"...ที่อำเภอเมืองลองได้ขายเข้าให้พวกพ่อค้าหรือเป็นการตกแลกกันมาแต่ปีกลายนี้ ให้พ่อค้าพวกจีนบรรทุกรถไฟไปขายกรุงเทพฯ อยู่เสมอ และการตกลงแลกทราบว่าคิดค่าป่วยการกันแรงๆ เกือบ 2 - 3 เท่า น่าเกรงว่าราษฎรจะไม่มีเข้าเพียงพอรับประทานได้ตลอดปี ทั้งจะไม่มีเข้าพันธุ์ต่อไปด้วย..."*[80]

---

[77] สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, หน้า 539.

[78] พูนพร พูลทาจักร, **"การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ.2464 – 2484"**, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530 ,หน้า 189.

[79] สัมภาษณ์พ่อหลักตั๋น อินต๊ะคำ อายุ 92 ปี เลขที่ 2/1 ม.2 บ้านนาตุ้ม ต.บ่อเหล็กลอง อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2549

[80] กจช.ร.6 กส.1.2/13 มณฑลราษฎร์ส่งรายงานตรวจการแผนกเกษตรจังหวัดแพร่และที่เมืองลอง จ.ลำปาง ของหลวงประสิทธิภูมิการ พ.ศ.2464

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ในตอนหลังชาวบ้านจึงค่อยลดการขายข้าวลง และหันมาผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักเหมือนเดิม ต่อมาในพ.ศ.2464 มีการตั้งโรงเลื่อยจำนวน 2 แห่งริมทางรถไฟ คือ โรงเลื่อยเจริญผล ที่ริมสถานีรถไฟบ้านปินของพ่อเลี้ยงแสวง เชาวรัตน์ นายทุนลำปาง และโรงเลื่อยริมสถานีรถไฟผาคอ ของโกด้าย แซ่ด่าน นายทุนคนจีนไหหลำ จึงมีวิธีการส่งออกมาเป็นไม้แผ่นที่แปรรูปส่งขายทางรถไฟ ซึ่งได้กลายเป็นสินค้าส่งออกอันดับหนึ่งของแขวงเมืองลองแทนข้าวเปลือก ดังปรากฏการส่งออกที่สถานีบ้านปินพ.ศ.2464 ส่งออก 2,384 ตัน พ.ศ.2467 ส่งออก 2,973 ตัน พ.ศ.2468 ส่งออก 3,105 ตัน พ.ศ.2470 ส่งออก 3,437 ตัน และพ.ศ.2477 ส่งออก 3,949 ตัน[81] ส่วนสถานีรองและสถานีย่อย คือ สถานีแก่งหลวง สถานีผาคอ และสถานีห้วยแม่ต้าก็มีการส่งออกไม้แปรรูปเช่นกัน ซึ่งกิจการไม้แปรรูปของอำเภอเมืองลองขยายตัวอย่างมากดังสถานีบ้านปินในช่วงพ.ศ.2464 - 2474 ส่งออกไม้แปรรูปทางรถไฟมากกว่าสถานีรถไฟเชียงใหม่ เด่นชัย ท่าเสา และอุตรดิตถ์[82]

ขณะเดียวกันการล่องแพซุงไปขายที่แขวงเมืองสวรรคโลกตามแม่น้ำยมก็ยังนิยมอยู่ โดยเจ้าวงศ์เกษม ณ ลำปาง(หลานเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต) ผู้รับสัมปทานทำป่าไม้ในแขวงเมืองลอง หลวงโยนการวิจิตร(หม่องปันโหย่ อุปโยคิน) คนสนิทของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่(เจ้าแก้วนวรัฐ) รับสัมปทานป่าไม้ห้วยแม่ต้า และมีทายาทกลุ่มศักดินาเก่าเมืองลอง เมืองต้า รับช่วงชักลากไม้ออกจากป่า แต่ย่นระยะเวลาโดยขากลับใช้วิธีขึ้นรถไฟที่สวรรคโลกมาลงที่สถานีบ้านปิน ส่วนชาวบ้านมีอาชีพใหม่เกิดขึ้น เช่น อาชีพเลี้ยงหมู ทำไร่อ้อยส่งโรงงานน้ำตาลที่อำเภอเกาะคา ทำไร่ยาสูบส่งโรงบ่มบ้านปินและโรงบ่มบ้านนาตุ้ม[83] รับจ้างขุดหรือขายแร่พลวง แร่วุลแฟลม รับจ้างเป็นคนงานระเบิดศิลา ลูกจ้างโรงเลื่อย ลูกจ้างโรงบ่ม(เพาะกล้ายาสูบ,อบยา) ฯลฯ ด้านการหาของป่าก็ยังมีอยู่โดยเฉพาะแถบตำบลวังชิ้นลงไป ดังปรากฏส่งออกของป่าสถานีรถไฟบ้านปินในพ.ศ. 2476 ส่งเปลือกไม้ 30 ตัน ของป่า 10 ตัน หรือพ.ศ.2477 ส่งออกเปลือกไม้ 30 ตัน[84] ฯลฯ โดยพ่อค้าชาวจีนและไทย จะเป็นกลุ่มที่ควบคุมระบบเศรษฐกิจทั้งหมดในอำเภอเมืองลองหลังเส้นทางรถไฟตัดผ่าน ดังพ.ศ.2475 มีร้านค้าคนจีนในตลาดห้วยอ้อไม่ต่ำกว่า 10 ร้านจำหน่ายสินค้าหลักคือน้ำมันก๊าดเนื่องจากยังไม่มีไฟฟ้าใช้ น้ำมันก๊าดจึงมีความจำเป็นมากสำหรับชาวบ้าน[85] ซึ่งพ่อค้าชาว

---

[81] พูนพร พูลทาจักร, **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ.2464 – 2484**, หน้า 216 - 219.

[82] ปลายอ้อ ชนะนนท์, **"พ่อค้ากับการพัฒนาการระบบทุนนิยมในภาคเหนือ พ.ศ.2464 - 2523"**, วิทยานิพนธ์ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย,2529, หน้า 3.

[83] เมื่อกิจการโรงบ่มยาสูบที่ตัวจังหวัดแพร่และอำเภอสองเติบโต ช่วงทศวรรษ 2480 จึงได้ขยายเข้ามาตั้งโรงบ่มในอำเภอลอง 2 จุด

[84] พูนพร พูลทาจักร, **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ**, หน้า 213 - 215.

[85] กจช.ร.7-ร.8.2/1,652 เรื่องนางนวลกล่าวโทษนายอำเภอลอง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

จีนและพ่อค้าไทยจะใช้วิธีการให้กู้ยืมข้าวเปลือก คือให้ชาวบ้านยืม 4 กระบุงต้องใช้คืน 6 กระบุง มีการขูดรีดชาวบ้านโดยใช้กระบุงตวงตอนให้ยืมขนาดเล็กกว่าปกติเกือบเท่าตัว หรือถ้าหากยืมข้าวสารจากโรงสี 1 กระสอบราคา 8 - 9 บาท เมื่อใช้คืนต้องนำข้าวเปลือกถึง 28 - 30 สัดหรือประมาณเกือบเกวียนที่ขณะนั้นราคาเกวียนละ 70 กว่าบาท ซึ่งชาวบ้านเดือดร้อนมากเพราะเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิต พ่อค้าจีนและไทยจะเข้าไปเอาข้าวถึงที่นาจนบางรายไม่เหลือข้าวใส่ยุ้งฉางต้องกู้ยืมข้าวต่อไปอีก เกิดความเดือดร้อนมากจนชาวบ้านในตำบลหัวทุ่งจำนวน 282 รายพากันลงชื่อส่งถึงรัฐบาล ขอให้ช่วยเหลือจัดส่งสัดตวงมาตรฐานมาไว้ที่ว่าการอำเภอเมืองลอง และขอเลื่อนระยะเวลาเสียเงินรัชชูปการออกไปและขอลดลงจาก 4 บาทให้เหลือ 2 - 3 บาท[86]

กิจการรถไฟนอกจากทำให้ชาวบ้านเริ่มเข้าสู่ระบบทุนนิยม และนำเงินบาทเข้ามาใช้แทนที่เงินรูปี ยังทำให้เกิดชนชั้นนำกลุ่มใหม่ขึ้นในแขวงเมืองลอง โดยพ่อค้าชาวจีนและไทยที่เข้ามาลงทุนและตั้งถิ่นฐานในแขวงเมืองลอง มีการสั่งสมทุนทางเศรษฐกิจโดยเป็นพ่อค้าคนกลางที่ในระยะแรกจะเป็นพ่อค้าคนกลางค้าข้าวเปลือก และต่อมามีทุนจึงได้ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมขั้นต้น เช่น โรงเลื่อย โรงสีข้าว โรงปลาทู โรงต้มเหล้า โรงบ่มใบยาสูบ ฯลฯ มีการประสานผลประโยชน์กับกลุ่มนายทุนเดิมคือพ่อค้าชาวพม่าเงี้ยวทางการสมรส และต่อมาจะกลายเป็นชนชั้นกลางในแขวงเมืองลอง และมีทายาทเป็นนักการเมืองถึงระดับจังหวัด(ลำปาง,แพร่)และระดับชาติ แต่การที่มีคนกลุ่มใหม่เข้ามา ระยะแรกจึงไม่ได้มีความสำนึกร่วมทางประวัติศาสตร์กับคนในพื้นที่ ดังเกิดกรณีมีนายทุนจำนวนหนึ่งฟ้องร้องเอาที่ธรณีสงฆ์ของวัดพระธาตุศรีดอนคำ (เจ้าเมืองลำปางกัลปนาไว้เมื่อพ.ศ.2169) ที่ทางวัดได้ให้เช่าอาศัยและตั้งร้านค้าในช่วงพ.ศ.2506 จนเป็นเรื่องราวใหญ่โตและยืดเยื้ออยู่กว่าสิบปี จนกระทั่งทางวัดพระธาตุศรีดอนคำได้นำพับสาตำนานพระธาตุศรีดอนคำมาใช้อ้างเป็นหลักฐานในชั้นศาล ศาลจึงตัดสินให้ทางวัดพระธาตุศรีดอนคำชนะการฟ้องร้องคดีในพ.ศ.2517 ซึ่งกลายเป็นเหตุการณ์ที่ยังอยู่ในความทรงจำของเหล่าพระสงฆ์และผู้เฒ่าผู้แก่ในอำเภอลองมาจนปัจจุบัน

แต่การขยายตัวด้านเศรษฐกิจในอำเภอลอง ขยายตัวมากเฉพาะในส่วนตำบลบ้านปินบริเวณใกล้สถานีรถไฟและตำบลห้วยอ้อที่เป็นตลาดศูนย์กลางเท่านั้น ตำบลรอบนอกอื่นๆ ยังอยู่ในระบบผลิตเพื่อยังชีพเป็นส่วนใหญ่ ดังช่วงพ.ศ.2500 ยังปลูกฝ้ายใช้ถึง 100 ครอบครัว ปั้นหม้อ ทอผ้า ตัดเย็บเสื้อผ้าใส่เอง ยอมสีจากธรรมชาติ[87] ส่วนกลุ่มเชื้อสายเจ้าเมืองลองและขุนนางก็ไม่ได้เข้าสู่ระบบการค้าโดยตรง ส่วนใหญ่อาศัยมีมรดกคือช้างใช้รับช่วงชักลากไม้ออกจากป่าหรืออาศัย

---

[86] กจช.ร.7-ร.8 / 1,322 เรื่องนายทราย ประดิษฐ์พุ่ม

[87] สัมภาษณ์แม่เรียว เชียงปั๋น อายุ 72 ปี เลขที่ 2, แม่มอย ทองดิ๊บ อายุ 80 ปี เลขที่ 26, แม่แดง กลอนกัณฐ์ อายุ 61 ปี เลขที่ 37 หมู่ 10 บ้านแสนทอง ต.เวียงต้า อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ.2549

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ผืนที่นาและวัวควายที่มีจำนวนมากแบ่งให้ชาวบ้านได้เช่าทำที่เรียกว่า “นาผ่า” เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตก็ได้รับผลประโยชน์เป็นข้าวเปลือกหลังจากนั้นจึงนำไปขายอีกทอดหนึ่ง[88] สามารถรักษาสถานะได้ระดับหนึ่งภายในชุมชน ที่ทายาทรุ่นต่อมายังเป็นผู้นำชุมชนหรือเข้ารับราชการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เสมียนตีตราไม้ เจ้าฝาย(แก่ฝาย) ครู ทหาร และตำรวจ ฯลฯ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นชนชั้นนำอีกกลุ่มหนึ่งภายในอำเภอลอง

เหล็กจากต่างประเทศเข้ามาแทนที่เหล็กลอง

เหล็กมีความสำคัญมากในยุคจารีตเพราะใช้ผลิตทั้งอาวุธ เครื่องมือเครื่องใช้ และสร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ เหล็กจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนหมู่บ้านพัฒนาขึ้นเป็นเมืองหรืออาณาจักร และผู้ผูกขาดก็ได้รับการยอมรับเป็นผู้นำ ดังกรณีปู่เจ้าลาวจก บนดอยปู่เจ้า(ดอยตุง) ผู้ครอบครองเครื่องมือเหล็กจำนวนมากภายหลังได้เป็น “ลวจักราช” ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์ลาวแคว้นโยนก[89] ที่สร้างฐานอำนาจมาถึงพญามังราย(พ.ศ.1807 - 1860) กษัตริย์ราชวงศ์ลาวลำดับ 25 ที่ต่อมาได้เป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์มังรายผู้รวบรวมเมืองน้อยใหญ่ขึ้นเป็นอาณาจักรล้านนา

บ่อเหล็กในล้านนาที่มีการขุดขึ้นมาใช้มีหลายแห่ง เช่น บ่อเหล็กเมืองฮอด บ่อเหล็กเมืองแจ๋ม บ่อเหล็กเมืองเชียงแสน บ่อเหล็กเมืองอวน บ่อเหล็กเมืองต้า และบ่อเหล็กเมืองลอง ซึ่งแร่เหล็กเมืองลองยุคจารีตถือว่าเป็นเหล็กที่มีคุณภาพดี และสันนิษฐานว่านำไปใช้อย่างกว้างขวางในล้านนาดังมีคำเปรียบว่า *“เหล็กดีเหล็กเมืองลอง ตองดีตองพะเยา”* กล่าวกันว่าบ่อเหล็กเมืองลองเป็นบ่อเหล็กที่ใช้ทำศาสตราวุธหรือที่เรียกว่า “ดาบสรีกัญไชย” ของกษัตริย์ล้านนา[90] ประกอบกับภายในเมืองลองมีการสืบทอดช่างเหล็กเป็นตระกูลมาหลายชั่วอายุคน เช่น ตระกูลช่างเหล็ก ตระกูลฟูเหล็ก ฯลฯ อาวุธที่ผลิตขึ้นในเมืองลองจึงถือกันว่าเป็นอาวุธชั้นหนึ่ง มีคุณสมบัติสนิมไม่กินเนื้อเหล็ก มีความคมหากเอาเส้นผมวางบนคมแล้วเป่าเส้นผมจะขาดออกจากกันทันที[91] โดยเฉพาะเหล็กลองน้ำหนึ่งที่เรียกว่า “เหล็กปิว” มีความเหนียวหากตีเป็นดาบที่บางจะสามารถหักทบงอหรือขดม้วนได้ ถ้าตีหนาสามารถตัดดาบเหล็กลองที่น้ำต่ำกว่าหรือดาบจากเหล็กบ่ออื่นได้

---

[88] สัมภาษณ์แม่อุ้ยแก้ว ฝั้นมงคล อายุ 80 ปี(หลานสะใภ้พญาวังใน),(อ้างแล้ว) และสัมภาษณ์แม่อุ๊ยตอน แสนสา อายุ 75 ปี(ภรรยาพ่อน้อยวงค์ แสนสา เสมียนตีตราไม้อำเภอลอง หลานสะใภ้เจ้าแก้วเมืองมูล(แสนมิ่งเมืองมูลบุตรแสนไชยะปราบเมือง)),(อ้างแล้ว).

[89] คณะกรรมการค้นคว้าวิจัยประวัติพระธาตุดอยตุง, **ประวัติพระธาตุดอยตุง History of Phra That Doi Tung**,(กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, 2536), หน้า 106.

[90] พระปลัดอนิวัตติ์ สิริวัณโณ, **ประวัติตำบลหัวทุ่ง อำเภอลอง จังหวัดแพร่**,เอกสารอัดสำเนา,หน้า 16.

[91] ทรงชัย เจตะบุตร,ศักดิ์ รัตนชัย และคณะ, **ของดีนครลำปาง**,(ม.ป.ท. : ม.ป.พ.,2512),หน้า 109.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

นอกจากนี้ยังแฝงความเชื่อผีเมือง(พ่อเฒ่าหลวง)เข้าไปด้วย เช่น เชื่อว่าก้อนแร่เหล็กลองที่เรียกว่า “ตับเหล็ก” หากพกพาจะอยู่ยงคงกระพัน อาวุธที่ทำจากแร่เหล็กลองหากถูกบาดจะทำให้เลือดไหลไม่หยุด มีไว้ในบ้านเรือนโจรขโมยจะไม่ขึ้นเรือนและผีกลัว ฯลฯ ซึ่งคนภายนอกก็ยอมรับว่าอาวุธหรือเหล็กลองมีคุณภาพและเป็นเหล็กศักดิ์สิทธิ์ ดังปรากฏในวรรณกรรมของพญาพรหมโวหาร กวีราชสำนักนครลำปางว่า *“...ชาติเหล็กปิวดำ บ่จัดเลือกเนื้อ ปืนเก่าเกื้อโบราณ... (เหล็กน้ำหนึ่งไม่รู้เลือกที่จะฟัน ก็ไม่ต่างกับปืนเก่าแก่คร่ำคร่า)”*[92] *“...จักขัดขวาง บ่เมือสู่ห้อง กลัวเหล็กเมืองลอง ว้องคัด...”*[93] หรือศรีวิไชย(โข้) กวีเชื้อสายเจ้านายเมืองแพร่ กล่าวในค่าวฉลองคุ้มหลวงของเจ้าพิริยเทพวงศ์ เมื่อพ.ศ.2435 ว่า *“...มีเจ็ดสิบสอง เหล็กลองกล่มเกลี้ยง จดจันเจียงแซ่ไว้ ..ห้าสิบสอง เหล็กลองไหลดั้น ข่ามคงกะพัน มากนัก.. ถ้วนเจ็ดสิบสอง เหล็กลองแข็งนักต่ำหนักมิ่งแก้ว มงคล...”*[94] แร่เหล็กเมืองลองจึงถูกขุดขึ้นใช้อย่างแพร่หลายไม่ใช่ใช้เฉพาะภายในเมืองลองเท่านั้น ดังช่างตีเหล็กทั้ง 3 กลุ่มหลักของเมืองนครลำปางที่สืบทอดมาหลายรุ่น คือ กลุ่มในเวียง(บ้านกาดเมฆ) กลุ่มเกาะคา(บ้านสองแคว) และกลุ่มห้างฉัตร(บ้านขามแดง)ก็มาขุดแร่เหล็กในเมืองลอง[95] หรือช่างตีเหล็กเมืองแพร่ที่แม้ไม่เข้ามาขุดเป็นประจำ เพราะอยู่ในเขตอำนาจของเจ้าผู้ครองนครลำปาง[96] แต่ก็ปรากฏนำไปใช้ในงานก่อสร้างสำคัญและแฝงเรื่องอำนาจบารมีเช่น สร้างคุ้มหลวงเจ้าพิริยเทพวงศ์ แต่ต่อมาเหล็กลองได้กลับลดความนิยมลงโดยมีเหล็กจากประเทศตะวันตกเข้ามาแทนที่

เดิมอาวุธและเครื่องมือที่ทำจากเหล็กมีพ่อค้าสัตว์ต่างจากยูนนาน รัฐฉาน หรือพม่านำเข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนในล้านนาเป็นเวลานานแล้ว[97] แต่ก็ไม่ได้มีผลทำให้ความต้องการเหล็กลองลดลงเพราะผู้คนยังอยู่ในระบบผลิตเพื่อยังชีพ ดังยังพบว่าในช่วงก่อนทศวรรษ 2460 ชาวบ้านยังขุดเหล็กลองขึ้นมาทำเครื่องมือเครื่องใช้นำไปแลกข้าวแถบสวรรคโลก สุโขทัย ดังนั้นภายในท้องถิ่น

---

[92] อุดม รุ่งเรืองศรี,**กำสรวลพระยาพรหม(คร่าวสี่บทและคำจ่มของพระยาพรหมโวหาร)**,เอกสารอัดสำเนาครั้งที่ 2 ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,2524,หน้า 9.

[93] สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับคณะทายาทสกุล “ณ เชียงใหม่”,**คร่าวสี่บท ฉบับสอบทานและคำจ่มของพระญาพรหมโวหาร**,เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2544,หน้า 28.

[94] สมถวิล เทพยศ,**ประวัติและผลงานศรีวิไชย(โข้)**, หน้า 44 - 45.

[95] ทรงชัย เจตะบุตร, ศักดิ์ รัตนชัยและคณะ, **ของดีนครลำปาง**, หน้า 109.

[96] สัมภาษณ์ จ.ส.อ.ดำรง รอดทุกข์ อายุ 50 ปี(ตระกูลช่างตีเหล็กเมืองแพร่) เลขที่ 95 ม.5 บ้านร่องฟอง ต.ร่องฟอง อ.เมืองแพร่ จ.แพร่ วันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ.2550

[97] ชัยวัฒน์ ศุภดิลกลักษณ์, **“พ่อค้ากับการพัฒนาการเศรษฐกิจ : ลำปาง พ.ศ.2549-2512”**, วิทยานิพนธ์สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541, หน้า 31.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

จึงขุดเหล็กผลิตเป็นเครื่องมือขึ้นใช้เอง ขณะเดียวกันก็นำมาค้าขายแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าสัตว์ต่างเหล่านี้ด้วย โดยเฉพาะพ่อค้าสัตว์ต่างนครเชียงตุงก็นิยมเข้ามาแลกเปลี่ยนเอาก้อนแร่เหล็กของเมืองลองกลับไปผลิตเช่นกัน แต่เหล็กที่เข้ามามีบทบาทแทนเหล็กลองสันนิษฐานว่าคือเหล็กแท่งจากประเทศตะวันตก ซึ่งเริ่มเข้ามาในปลายพุทธศตวรรษที่ 24 พร้อมกับกลุ่มประเทศตะวันตกเข้ามาทำป่าไม้ในล้านนา เมื่อการค้าไม้ที่ล่องขายทางแม่น้ำปิง วัง ยม และน่านขยายตัวพ่อค้าจากหัวเมืองในล้านนาก็เริ่มค้าขายแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าในแถบอุตรดิตถ์ สวรรคโลก และตากมากขึ้น โดยพ่อค้าจีนที่เป็นคนในบังคับอังกฤษหรือฝรั่งเศสจะเป็นพ่อค้าคนกลางซื้อของจากกรุงเทพฯ เช่น เกลือ น้ำมันก๊าด เสื้อผ้า รวมถึงเครื่องมือเหล็ก และเหล็กแท่ง เพื่อแลกกับของป่าจากพ่อค้าล้านนา[98] เครื่องมือเหล็กสำเร็จรูปที่เข้ามาขายจึงมีราคาถูก และสะดวกกว่าต้องขุดก้อนแร่เหล็กขึ้นมาผลิตเอง ประกอบกับหลังพ.ศ.2442 เป็นต้นมาเมืองลองได้ถูกยกเลิกการส่งส่วยเหล็กและช่างหรือพ่อค้าต้องเสียภาษีเหล็ก จึงทำให้ภูมิปัญญาการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จากเหล็กที่สืบทอดมาแต่รากเหง้าค่อยๆ ลดลงตามไปด้วยเป็นลำดับ

ระยะแรกที่เหล็กประเทศตะวันตกเข้ามายังไม่ได้รับการยอมรับจากชาวล้านนา ที่ยังมีมโนทัศน์เรื่องความศักดิ์สิทธิ์ผูกติดกับเหล็ก ดังเช่นพญาพรหมโวหารกล่าวในค่าวฮ่ำนางจมที่แต่งขึ้นในช่วงพ.ศ.2380-2390 ว่า *"...เตมว่าเหล็กจำจอดป้อง(เหล็กฝรั่ง-ผู้เขียน) ดีเหมือนแต่งข้องใบตอง เตมว่าเชือกกองท่านง่าน พรหมค็บพร่านตกใจ ..บ่ใช่ว่าฅนปุมใสท้องเปล่า ชาติงูเห่างูจอง..."*[99] หรือค่าวตุ๊ปู่หมู กวีเมืองแพร่ กล่าวว่า *"...ชาติพร้ากาดเจ๊ก บ่ถ้ามาถือ เถือเนื้อกระบือ มันบ่ใจ้เข้า มันบ่เหมือน พร้าโต้พ่อเฒ่า ชาติหัวเหล็กลอง อย่างเก๊า..."*[100] แต่พอช่วงรถไฟขึ้นมาถึงหัวเมืองต่างๆ ในล้านนาช่วงพ.ศ.2464 ชาวเมืองเริ่มมีวิถีชีวิตแบบทุนนิยม พ่อค้าคนจีนได้นำเครื่องใช้เหล็กและเหล็กแท่งเข้ามาขายมากขึ้น ประกอบพื้นที่บ่อเหล็กลองกลายเป็นเขตป่าหวงห้าม ซึ่งในปีพ.ศ.2461 กรมขุนกำแพงเพชรเสนอให้ทำเหมืองแร่เหล็ก แร่ทองแดง และแร่วุลแฟลมในแขวงเมืองลอง เพราะเป็นที่ต้องการของตลาด เพื่อไม่ให้รถไฟเสียเที่ยว และเพิ่มรายได้ของแผ่นดิน แต่กระทรวงมหาดไทยไม่อนุญาต[101] ดังนั้นเครื่องมือเหล็กและเหล็กแท่งที่นำขึ้นมาทางรถไฟจึงเข้ามาแทนที่เหล็กเมืองลองตลอดถึงเหล็กเมืองต้า แม้แต่ช่างตีเหล็กในลำปางก็หันไปใช้

---

[98] สุภาพรรณ ขอผล, **"การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่าง ในช่วงปีพ.ศ.2448-2484"**, วิทยานิพนธ์คณะศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ.2534, หน้า 88 และ 99.

[99] สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม,**ค่าวสี่บท ฉบับสอบทานและคำจ่มของพระญาพรหมโวหาร**, หน้า 187 และ 189.

[100] "ตุ๊ปู่หมู บ้านปงป่าหวาย อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่กวีรุ่นหลังศรีวิไชย(โข้)" อ้างใน พระครูวิจิตรนวการโกศล, วัดสะแล่งตำบลห้วยอ้อ อำเภอลอง จังหวัดแพร่, เอกสารอัดสำเนา. 2546.

[101] กจช.ร.6 คค.5.3/8 รายงานการเสด็จตรวจทางรถไฟสายเหนือของกรมขุนกำแพงเพชร 13 กรกฎาคม 2461

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เหล็กแท่งจากต่างประเทศที่ขายในตลาดลำปาง หรือช่วงสงครามโลกก็ใช้เหล็กจากแหนบรถแทน[102] จึงปรากฏมีคำกล่าวล้อเลียนเครื่องมือเครื่องใช้เหล็กที่ผลิตในจังหวัดลำปาง จากคนในแถบจังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำพูนขึ้นในช่วงนี้ว่า *"ดาบเมืองละกอน ฟันใบบอนก็บ้าง"*[103]

ภายในอำเภอลองเมื่อเหล็กลองหมดบทบาทด้านหน้าที่ใช้สอย แต่บทบาทหน้าที่ทางด้านความเชื่อยังคงอยู่ โดยเฉพาะหลังมีกระแสการรื้อฟื้นความเป็นตัวของเมืองลองในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา กระแสเหล็กลอง "เหล็กศักดิ์สิทธิ์" เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงในวงกว้างระดับประเทศ ส่วนช่างตีเหล็กที่นำเหล็กเก่าหรือซื้อเหล็กมาตีใช้เองและขายยังเหลืออยู่ตามหมู่บ้านในอำเภอลอง เพิ่งลดลงช่วงใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจในพ.ศ.2504 ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

การขยายตัวของชุมชนใหม่กับความผันแปรของสำนึกความเป็นเมืองลอง

เมืองลองก่อนที่ระบบราชการไทยจะเข้ามา เป็นสำนึกร่วมของชาวเมืองที่มีความหมายมากกว่าหน่วยทางการเมืองการปกครอง แต่เป็นหน่วยที่มีชีวิต ตัวตน และจิตวิญญาณ(ดังกล่าวแล้วในบทที่ 2) มีอิสระจัดการปกครองภายใน มีความทรงจำ มีตำนานทั้งลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะอธิบายประวัติศาสตร์ความเป็นมาของบ้านเมือง ผู้คนจะผูกโยงพื้นที่ที่อาศัยร่วมกันกับความเชื่อเพื่อเป็นตัวกำหนดการใช้สอยพื้นที่ในส่วนต่างๆ ของเมือง และมีความทรงจำผูกพันกับพื้นที่โดยมีตำนานเป็นตัวกำหนดขอบเขตปริมณฑลของเมือง[104] เมืองตามสำนึกของคนเมืองลองยุคจารีตจึงมีการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของตนว่าอยู่จุดไหนของเมืองลอง ที่เป็นเสมือนจักรวาลหรือโลกใบหนึ่ง โดยเฉพาะมโนทัศน์เรื่องจักรวาลที่คลี่คลายสืบเนื่องมาจากคติพราหมณ์และพุทธ ซึ่งปราชญ์ล้านนาอธิบายในคัมภีร์อรุณวดีสูตรว่า *"...ชื่ออันว่าโลกธาตุอันหนึ่งนั้นมีทวีปใหญ่ ๔ อัน มีเขาสิเนรุราชตั้งอยู่ท่ามกลาง..ทวีปน้อย ๒ พันอันเปนบริวาร มีดอยขอบจักรวาลเปนที่สุดรอดทุกกล้ำ ได้ชื่อว่าจักวาลอันหนึ่งแล..."*[105] ดังนั้นจักรวาลทัศน์ของคนล้านนาจึงมีหลายจักรวาล เมื่อสร้างบ้านแปลงเมืองหรืออาณาจักรขึ้นตามหุบเขาใหญ่น้อยทั้งหลาย จึงจำลองจักรวาลน้อยใหญ่ให้เกิดขึ้นภายในเมืองหรือชุมชนนั้นๆ โดยสร้างศูนย์กลางชุมชนให้เป็นรูปธรรม ซึ่งเมืองลองใช้พระธาตุศรีดอนคำเป็นศูนย์กลางจักรวาลของเมืองมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นหัวเมือง กลางเมือง และหางเมืองอย่าง

---

[102] สัมภาษณ์พ่ออุ้ยชื่น อินตาคำ ช่างตีเหล็กบ้านขามแดง อายุ 85 ปี วันที่ 6 กันยายน พ.ศ.2522 อ้างในชูสิทธิ์ ชูชาติ, **"วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475"**, วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523, หน้า 38.

[103] วิลักษณ์ ศรีป่าซาง, **ดาบเมือง**,(กรุงเทพฯ : ปิรามิด,2547),หน้า 30.

[104] ชยันต์ วรรธนะภูติ ""คนเมือง" : ตัวตน การผลิตซ้ำสร้างใหม่และพื้นที่ทางสังคมของคนเมือง" อ้างใน **อยู่ชายขอบ มองลอดความรู้**,(กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), หน้า 46.

[105] มาลา คำจันทร์(ปริวรรต), **มองโลกแบบล้านนาผ่านอรุณวดีสูตร**,(กรุงเทพฯ : สันติภาพ, 2548), หน้า 55.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ชัดเจน และมีเขาที่ล้อมรอบทั้ง 4 ทิศเป็นกำแพงจักรวาล ซึ่งจักรวาลทัศน์นี้ไม่ใช่มีเฉพาะในหน่วยเมืองแต่ยังซ้อนในระดับเล็กลงไปตั้งแต่หมู่บ้าน(หัวบ้าน กลางบ้าน หางบ้าน) เรือน(หัวเรือน กลางเรือน หางเรือน) จนถึงตัวคนที่อาศัยที่มีการแบ่งศักดิ์ของร่างกาย

เมืองลองจะเชื่อมโยงพื้นที่กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ โดยกำหนดใช้พื้นที่ต่างๆ สัมพันธ์กับทิศทั้ง 8 ที่มีความเป็นมงคลและอวมงคลหรือเรียกว่า “ทักษาเมือง” ซึ่งเป็นลักษณะร่วมกันของแต่ละเมืองในล้านนา ดังเช่นเมืองเชียงใหม่ มีเวียงเชียงใหม่เป็นเวียงศูนย์กลางการปกครอง ใช้ประตูช้างเผือก(ประตูหัวเวียง)ด้านทิศเหนือที่ถือว่าเป็น “เดชเมือง” เป็นประตูมงคลเข้าสู่เวียงเชียงใหม่ และแต่ละเมืองก็จะใช้ประตูเวียงด้านทิศใต้ที่ถือว่าเป็นทิศอวมงคล เป็นประตูนำศพออกจากเวียง ซึ่งกรณีของเมืองลองก็ถือว่าทิศเหนือ ทิศตะวันออก เป็นทิศมงคล และทิศใต้เป็นทิศอวมงคลเช่นกัน จึงปรากฏเมืองลองใช้ทิศเหนือเข้าเมือง ดังเวียงลองยุคแรก(บ้านไฮสร้อย) หากมีการสถาปนาเจ้าเมืองลองหรือเจ้าเมืองลองกลับจากทำภารกิจ ก็จะเข้าสู่เวียงลองทางประตูหัวเวียง ด้านทิศเหนือ แวะไหว้พระที่วัดหลวงหัวเวียง(วัดหัวข่วง) ไหว้ผีเมือง(โฮงผีพ่อเฒ่าหลวง,โฮงผีแม่นางแก้ว)ที่ข่วงเวียง แล้วจึงเข้าประทับคุ้มหลวงที่ตั้งอยู่ถัดไป[106] ส่วนนอกเวียงด้านทิศใต้เป็นป่าช้าและลานประหาร ซึ่งความเชื่อนี้ยังใช้สืบมาถึงเมืองลองยุคที่ 3 แม้ไม่มีการสร้างเวียงแต่เจ้าเมืองลองก็จะเข้าเมืองทางทิศเหนือ แวะไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่วัดหลวงกลางเมือง(วัดพระธาตุศรีดอนคำ) ไหว้ผีเมือง(โฮงผีเจ้าเลาคำ,โฮงผีเจ้าช้างปาน) ก่อนเข้าพักโฮงไชย(คุ้ม)ที่ตั้งอยู่ถัดไปจากวัดหลวงกลางเมืองและข่วงเมือง หรือมีการสร้างศาลาที่พักไว้ทิศเหนือเมื่อแห่ครัวทานเข้าวัดพระธาตุศรีดอนคำก็พักที่นี่ก่อน ทิศตะวันออกเป็นโรงช้างของเจ้าเมือง ส่วนปลายแดนกลางเมืองชั้นในทิศใต้เป็นป่าช้าและลานประหาร

ในส่วนหน่วยหมู่บ้านก็มีการแบ่งความเชื่อตามศักดิ์ เมื่อเกิดเหตุการณ์ร้ายขึ้นในหมู่บ้าน “ขึดบ้าน” ต้องมีพิธีถอนขึดส่งขึด ถึงปีใหม่หรือคนภายในหมู่บ้านเสียชีวิตติดต่อกันก็มีพิธีเบิกบ้านและส่งเคราะห์บ้าน ซึ่งเป็นพิธีที่แสดงถึงความมีตัวตนและขอบเขตปริมณฑลของหมู่บ้านอย่างชัดเจน อันประสานความเชื่อทั้งพุทธ พราหมณ์ และผี ที่เน้นย้ำอาณาเขตของหมู่บ้านจากรุ่นสู่รุ่นและทำให้สมาชิกรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้าน ส่วนเรือนการสร้างทุกขั้นตอนมีความเชื่อและพิธีกรรมประกอบอยู่เสมอ เมื่อสร้างเสร็จจะมีพิธีสืบชะตาและเรียกขวัญขึ้นเรือนใหม่เพื่อเรียกขวัญไม้ที่ตัดฟันตลอดจนสู่ขวัญผู้อยู่อาศัย เมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่ปกติ “อุบาทว์” หรือ “ขึด” ภายในเรือนต้องส่งเคราะห์เรือน ส่งอุบาทว์ หรือถอนขึดส่งขึด ฯลฯ ปีใหม่(สงกรานต์)ต้องมีน้ำมะกรูดส้มป่อยดำหัวผีหัวขั้นใดที่รักษาบันไดเรือนที่เหยียบย่ำขึ้นลง ดำหัวข่มประตูเรือนที่ได้ก้าวล่วงข้ามไปมา

---

[106] สัมภาษณ์พ่อหนานนวล อ้นทา อายุ 72 ปี เลขที่ 21 ม.5 บ้านไฮสร้อย ต.ปากกาง อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2549

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

และดำหัวแม่คีไฟ(เตาไฟ)ที่มีผีปู่ย่าหม้อนึ่งรักษาอยู่ ดังนั้นทุกหน่วยตั้งแต่ตัวมนุษย์ไปจนถึงเมืองจึงมีความเชื่อและจิตวิญญาณกำกับร่วมอยู่ด้วยเสมอ

ด้านการปกครองเมืองลองมี “กฎหมาย” หรือ “อาชญา” ที่เจ้าเมืองลองและเค้าสนามออกใช้ภายในเมือง ทั้งอาชญาเกี่ยวกับบ่อเหล็ก เช่น กำหนดให้ทั้งคนในและนอกเมืองลองขุดแร่เหล็กเพื่อใช้โดยส่วนบุคคลปีหนึ่งห้ามเกินคนละ 3 หาบ(180 กก.) กำหนดระยะเวลาเปิดบ่อเหล็กอนุญาตให้เข้าขุดตั้งแต่เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำและปิดบ่อเหล็กตั้งแต่เดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำ ฯลฯ อาชญาเก็บค่าสินค้าผ่านเมือง เช่น ตั้งด่านหัวน้ำยมที่ด่านวังเงิน(เหนือแก่งหลวง)และหางน้ำยมที่ด่านผาขวาง(ใต้บ้านหาดรั่ว) ฯลฯ เมื่อเจ้าเมืองลองออกอาชญาเค้าสนามก็จะให้จเรหลวงบันทึกจารไว้ในใบลานและให้ล่ามออกป่าวประกาศไปทั่วเมืองโดยขึ้นต้นว่า *“ฟังเนอๆ อาชญามีหื้อข้าได้กล่าว...”*[107] จึงถือว่าเป็นกฎหมายและรับรู้ทั่วกัน การที่เมืองลองมีจารีตและกฎหมาย หรือ “อาชญาเจ้าเมืองลอง” ที่บัญญัติขึ้นใช้ภายในเมือง อันแสดงถึงความเป็นอิสระภายในที่สามารถออกกฎหมายใช้ภายในเมืองได้ โดยไพร่บ้านพลเมืองก็มีความเกรงกลัวต่อเจ้าเมืองและขุนนางอย่างมาก ดังนั้นจึงพบอยู่เสมอในอดีตเมื่อชาวบ้านเข้าเฝ้าเจ้าเฝ้าขุนนางต้องใช้คาถาหรือยันต์ต่างๆ เพื่อเพิ่มความกล้าและความมั่นใจ นอกจากนี้ในเมืองลองยังมีตำราต่างๆ ที่ปรากฏความเชื่อเกี่ยวกับเมือง เช่น ดูดวงชะตาเมือง เคราะห์เมือง เคราะห์เจ้าเมือง ดูข้าศึกจะยกมาทางทิศไหนของเมือง ดูฟ้าฝนของเมือง ตลอดถึงดูข้าวของภายในเมืองแต่ละปีว่าถูกหรือแพง[108]

ด้วยความเป็นเมืองเกิดขึ้นจากการร้อยรัดถักทอประสานกันของพุทธและผี ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม โดยเฉพาะผีจะมีอิทธิพลสูงและแนบชิดต่อความเป็นเมืองลองยุคจารีตมากกว่าพุทธศาสนา เมืองจึงมีความผูกพันและมีความหมายต่อผู้คนที่อยู่อาศัยภายในปริมณฑลสูง และเกิดการนิยามความหมายของตนเองเชื่อมโยงเข้ากับพื้นที่ว่าเป็น “คนเมืองลอง” หรือ “ชาวเมืองลอง” เหมือนกับบ้านเมืองอื่นๆ ที่นิยามตนเองว่าเป็น “คนเมืองต้า” “คนเมืองเมาะ” “คนเมืองจาง” “คนเมืองละกอน(ลำปาง)” “คนเมืองละปูน(ลำพูน)” หรือ “คนเมืองเชียงใหม่” ฯลฯ

แต่ภายหลังจากสยามสถาปนาระบบราชการขึ้นในพ.ศ.2442 ชาวเมืองที่อาศัยอยู่ภายในหัวเมืองเล็กหัวเมืองน้อยทั้งหลายของล้านนาค่อยๆ ถูกลดทอดและถูกกลืนความทรงจำ เปลี่ยนให้รับรู้ไปกับหน่วยการปกครองแบบใหม่ที่ “รัฐไทย” สร้างขึ้นในรูปของจังหวัด อำเภอ และตำบล รวมถึงเมืองลอง(เมืองต้า)ได้ถูกจัดวางตำแหน่งแห่งที่ใหม่ในรูปของอำเภอ(แขวง) กลายเป็นเพียงอำเภอหนึ่งของจังหวัดลำปางหรือจังหวัดแพร่ มีการพัฒนาผ่านระบบราชการที่รับมาจากสยาม จึง

---

[107] สัมภาษณ์พระใบฎีกานิคม อุปคุตฺโต(ทายาทพญาชื่นสมบัติ เจ้าเมืองลอง) วัดพระธาตุศรีดอนคำ บ้านห้วยอ้อ ต.ห้วยอ้อ อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ.2550

[108] ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), **ลานก้อมดูเคราะห์เมืองแลเจ้าเมือง** ฉบับวัดนาตุ้ม เมืองลอง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ทำให้ข้าราชการที่เข้ามาปกครองในอำเภอลองกลายเป็นชนชั้นนำใหม่ของสังคม ข้าราชการจะเป็นตัวแทนของรัฐไทยสมัยใหม่ที่ได้รับคำสั่งมาจากส่วนกลาง แต่ระยะแรกอำนาจของสยามยังอยู่ในส่วนกรมการแขวงเท่านั้น จนกระทั่งหลังทศวรรษ 2460 เป็นต้นมาจึงพยายามขยายอำนาจถึงด้านทำนุบำรุงพุทธศาสนา เปลี่ยนความเป็นเมืองลองในยุคนี้ให้เป็นพุทธศาสนามากขึ้น และลงถึงกลุ่มข้าราชการระดับล่าง โดยการอวยยศและพระราชทานราชทินนามให้กับกำนันที่ให้การสนับสนุนนโยบายของรัฐบาล เช่น นายอ้าย คำมูล กำนันตำหัวทุ่งคนที่ 2 เป็น “ขุนสัก” หนานปัญญา จำปาแก้ว กำนันตำบลหัวทุ่งคนที่ 3 เป็น “ขุนนิคมศิระเขต” หรือกำนันตำบลปากกางเป็น “ขุนปากกางไกรเดช” ฯลฯ ส่วนผู้ใหญ่บ้านส่วนใหญ่ก็เป็นผู้ที่เคยถูกเกณฑ์เป็นทหารมาแล้ว

เมื่อมีการจัดตั้งแขวงเมืองลองเพื่อเป็นหน่วยปกครองแบบใหม่ จึงมีการจัดตั้งสถานที่ราชการขึ้นครั้งแรกในพ.ศ.2446 คือ ที่ว่าการกรมการแขวงและสถานีตำรวจ อยู่ในส่วนพื้นที่ตอนเหนือของกลางเมืองลองยุคจารีต โดยเฉพาะที่ว่ากรมการแขวงได้ตั้งทับอยู่บนพื้นที่ “ม่อนก็อก” สุสานของเจ้าเมืองลองและมหาครูบาหลวงเมือง กอปรกับเมื่อการค้าในแขวงเมืองลองเกิดการขยายตัวได้เปลี่ยนเส้นทางการค้าจากแม่น้ำยม และเส้นทางบกของสัตว์ต่างมานิยมใช้ทางรถไฟมากขึ้น ตามเส้นทางรถไฟและทางล้อเกวียนที่เชื่อมต่อกันจึงเกิดเป็นชุมชนที่มีผู้คนมาจากภายนอกเพื่อรับจ้างทำหมอนไม้รถไฟ รับจ้างระเบิดศิลา รับจ้างเลื่อยไม้ ฯลฯ และได้กลายเป็นหมู่บ้านขึ้นใหม่ เช่น บ้านแก่งหลวง บ้านผาคอ บ้านผาคัน ฯลฯ โดยเฉพาะแถบบ้านปินที่เป็นสถานีหลักของแขวงเป็นที่รับส่งสินค้าแทนท่าเรือปากกาง ดังนั้นบริเวณนี้จึงมีการเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นโดยเฉพาะกลุ่มคนจีน มีการตั้งโรงแรมขนาดเล็กเพื่อรองรับผู้ที่สัญจรไปมา[109] ตลอดถึงสร้างศาลเจ้าป้องเฒ่ากรุง(ปุงเถ่ากง) เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจและประกอบพิธีกรรมของชาวจีนในแขวงเมืองลอง จนสามารถกล่าวได้ว่าบ้านปินกลายเป็นชุมชนชาวจีนยุคแรกของเมืองลอง

การขยายตัวของเมืองลองได้ขยายอย่างรวดเร็วภายหลังรถไฟมาถึงพ.ศ.2457 เพราะทำให้เกิดชุมชนการค้าแห่งใหม่บนพื้นที่ใกล้สถานีรถไฟ จากที่บ้านปินเป็นเพียงหมู่บ้านเล็กๆ และเป็นทุ่งนาตั้งอยู่บริเวณส่วนหัวเมืองลอง ได้เติบโตเป็นศูนย์กลางการค้าที่คึกคักไม่ด้อยไปกว่าตลาดห้วยอ้อที่เคยเป็นตลาดกลางเมืองที่มีมาแต่โบราณ โดยเฉพาะพ.ศ.2479 สภาจังหวัดแพร่ได้ผลักดันให้สร้างถนนจรูญลองรัฐเชื่อมระหว่างตัวอำเภอลอง(ต.ห้วยอ้อ)กับสถานีรถไฟบ้านปิน(ต.บ้านปิน)

> *“...การสร้างถนนหมายเลข 3 (ถนนจรูญลองรัฐ)นั้นก็ควรทำก่อนสายอื่นๆ เหมือนกัน โดยเหตุที่เป็นถนนจากอำเภอเมืองลองและตลาด อำเภอ ตำบลห้วยอ้อ ไปติดต่อกับทางรถไฟที่สถานีบ้านปินมีระยะทางเพียง 4 กิโลเมตรเศษเท่านั้น เพื่อสะดวกแก่*

[109] องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, **ประวัติศาสตร์เมืองแพร่(ฉบับพ.ศ.๒๕๕๐)**,(แพร่ : เมืองแพร่การพิมพ์,2550), หน้า 350.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

พ่อค้าประชาชนในตลาดตำบลห้วยอ้อกับคณะกรมการอำเภอเมืองลอง ในการขนส่งสินค้าและทำการติดต่อกับจังหวัดแพร่ด้วย..."[110]

ตัวเมืองลองสมัยใหม่จึงได้ขยายออกไปครอบคลุมถึงพื้นที่สถานีรถไฟบ้านปิน และได้กลายเป็นศูนย์กลางความเจริญควบคู่กันกับบ้านห้วยอ้อ ดังภายหลังทั้ง 2 พื้นที่ได้ยกขึ้นเป็นสุขาภิบาลและเทศบาลของอำเภอลอง บริเวณสถานีรถไฟบ้านปินมีพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยจากหมู่บ้านต่างๆ นำสิ่งของมาขาย หรือพ่อค้าเชื้อสายจีนรับหาบไปขายตามหมู่บ้านต่างๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไป[111] ส่วนเส้นทางเรือก็ไม่ได้หมดไปเมื่อรถไฟมาถึงเพราะถนนส่วนใหญ่เป็นทางล้อเกวียน จึงนิยมใช้เส้นทางน้ำขนส่งสินค้าระหว่างหมู่บ้านภายในแขวงเมืองลองมากกว่า โดยเมื่อรับสินค้าจากสถานีรถไฟบ้านปินก็จะนำบรรทุกล้อเกวียนมาขายยังตลาดบ้านห้วยอ้อ หรือนำมาลงที่ท่าเรือปากกางนำไปขายตามหมู่บ้านต่างๆ ถึงบ้านหาดรั่ว บ้านวังไค้ ตำบลวังชิ้นแล้วจึงถ่อเรือกลับ โดยมีตลาดรับส่งสินค้าขนาดเล็กอยู่บ้านวังชิ้น ที่จะกระจายต่อไปให้หมู่บ้านที่ห่างไกลออกไปจนถึงบ้านแม่ขมิง บ้านแม่ขมวก(ต.สรอย) ซึ่งพ่อค้าแม่ค้าหมู่บ้านต่างๆ แถบตำบลวังชิ้นก็จะนำสินค้าของป่า เช่น เขา หนัง สีเสียด เปลือกไม้ ฯลฯ บรรทุกเรือขึ้นมา หรือแถบตำบลเวียงต้าก็นำสินค้าบรรทุกล้อเกวียนหรือหาบมาขายที่สถานีรถไฟบ้านปินหรือตลาดห้วยอ้อ

ดังนั้นการที่รถไฟเข้ามาถึง ทำให้เศรษฐกิจของแขวงเมืองลองขยายตัวมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยคนพื้นเมือง ก็จะนำผักผลไม้ขึ้นรถไฟนำสินค้าไปขายที่ตลาดเมืองลำปางหรือเมืองเชียงใหม่ แล้วซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยกลับเข้ามาขายที่เมืองลอง[112] ประกอบกับเมื่อพัฒนาถนนเชื่อมต่อกับสถานีรถไฟดีขึ้น ได้มีการนำรถม้าเข้ามาใช้ร่วมกับล้อเกวียนจึงเพิ่มความสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น ส่วนพ่อค้าเชื้อสายจีนในเมืองลำปางบางตระกูล เช่น ตระกูลจิวะสันติการที่เคยมาตั้งรกรากเมืองลอง(พ.ศ.2470)ก่อนไปตั้งถิ่นฐานที่ตลาดเก๊าจาว เมืองลำปาง หรือตระกูลพานิชพันธ์ภายหลังก็ได้ขยายสาขามาที่เมืองลอง[113] จึงเกิดเป็นเครือข่ายทางการค้าระหว่างตัวเมืองจังหวัดลำปางกับอำเภอเมืองลองอีกทางหนึ่ง เช่น ร้านถ่ายรูป(ร้านฉลองศิลป์) ร้านจำหน่ายเครื่องใช้ต่างๆ ฯลฯ ส่วนในแถบตำบลวังชิ้นเนื่องจากอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางแขวงเมืองลอง ภายหลังจึงขยาย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

---

[110] กจช.ร.8 มท.5.105/9 การประชุมสภาจังหวัดแพร่สมัยสามัญ ครั้งที่ 3 ลงวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ.2479

[111] สัมภาษณ์แม่อุ๊ยไหล ฝั้นแบน(จาอาบาล) อายุ 94 ปี เลขที่ 136 ม.8 บ้านเชตะวัน(โกนป่าฮวก) ต.หัวทุ่ง อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ.2549

[112] สัมภาษณ์แม่อุ้ยแก้ว ฝั้นมงคล อายุ 80 ปี,(อ้างแล้ว).

[113] ชัยวัฒน์ ศุภดิลกลักษณ์, **วิทยานิพนธ์พ่อค้ากับการพัฒนาการเศรษฐกิจ : ลำปาง พ.ศ.2549-2512**,หน้า 62 และ 64.

สาธารณูปโภคต่างๆ เข้าไปให้บ้านวังชิ้นเป็นศูนย์กลางของตำบลจนชุมชนขยายตัวเกิดหมู่บ้านเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนสามารถจัดตั้งขึ้นเป็น “อำเภอวังชิ้น” ในเวลาต่อมา

เมื่อมีการปกครองแบบใหม่ ศูนย์กลางความเจริญและแผนผังของเมืองก็ได้ขยายวงกว้างขึ้น ส่งผลถึงหน่วยความเป็นเมืองลองแบบจารีตได้จึงค่อยๆ ล่มสลายไปในส่วนความทรงจำของชาวเมือง ดังจารึกท้ายคัมภีร์ใบลานที่จารขึ้นเมื่อพ.ศ.2476 ว่า *“...เขียนปลางเมื่ออยู่ปฏิบัติวัดสรีดอนไชย(นาตุ้ม)แม่ลองแก้วกว้าง ท่าท้างกลางเมืองลองวันนั้นแล...”*[114] ซึ่งเดิมบ้านนาตุ้มอยู่ส่วน “หางเมืองลอง” เป็นหมู่บ้านระหว่างรอยต่อของ “กลางเมือง” กับ “หางเมือง” แต่พอในยุคนี้การรับรู้แปรเปลี่ยนไปเป็น “กลางเมืองลอง” แทน สะท้อนถึงการรับรู้เกี่ยวกับปริมณฑลความเป็นตัวตน “เมืองลอง” ของผู้คนก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมด้วย และค่อยๆ เลือนหายไปจากการรับรู้และความทรงจำของคน “เมืองลอง” ในรุ่นปัจจุบัน

3.2.2 การสร้างสำนึกใหม่ในหน่วยอำเภอลองของรัฐไทย

เมืองลองแม้ว่าไม่สามารถพัฒนาขึ้นเป็น “อาณาจักร” ได้ เนื่องจากมีข้อจำกัดหลายประการ ทั้งตั้งอยู่แอ่งที่ราบขนาดเล็กมีพื้นเพาะปลูกน้อยตลอดถึงมีไพร่พลเบาบาง จึงไม่สามารถสั่งสมอำนาจได้เหนือกว่าเมืองอื่นที่ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดใหญ่กว่า เช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองแพร่ ฯลฯ แต่ทว่าเมืองลองก็เป็นเสมือน “รัฐ” ขนาดเล็กที่สามารถสถาปนาความเป็นเมืองศูนย์กลางขึ้นเหนือกว่าเมืองตรอกสลอบ เมืองต้า และเมืองช้างสารที่ตั้งอยู่ภายในแอ่งเดียวกัน ด้วยเมืองลองมีชัยภูมิตั้งอยู่กึ่งกลางแอ่ง มีที่ราบในการเพาะปลูก กำลังไพร่พล และทรัพยากรต่างๆ มากกว่า เมืองลองและเมืองบริวารเหล่านี้แต่ละเมืองจะมีอิสระจัดการปกครองภายใน ตลอดถึงมีประวัติศาสตร์และความทรงจำของตนเอง ซึ่งเมืองลองสามารถคงความเป็นเมืองอยู่ได้ตลอด ส่วนเมืองต้าก็ฟื้นฟูขึ้นเป็นระยะๆ และฟื้นฟูครั้งหลังสุดก็คงความเป็นเมืองมาได้ร่วมศตวรรษเศษ เมื่อจัดปฏิรูปการปกครองพ.ศ.2442 มีการนำระบบราชการไทยเข้ามา เมืองลอง เมืองต้าถูกจัดวางตำแหน่งแห่งที่ขึ้นใหม่ ในรูปของการปกครองระบบจังหวัด(เปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัดพ.ศ.2456) ความเป็น “เมืองลอง” “เมืองต้า” ถูกทำลายลงกลายเป็นเพียงอำเภอและตำบลหนึ่งของสยาม

การสร้างสำนึกหน่วยการปกครองท้องที่แบบใหม่นี้มีการเลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลา ครั้งแรกพ.ศ.2442 ได้รวมเมืองลอง เมืองต้าเป็นแขวงเมืองลอง จังหวัดลำปาง มีทั้งหมด 6 ตำบล และช่วงทศวรรษ 2460-2470 อำเภอเมืองลองเพิ่มเป็น 10 ตำบล เนื่องจากประชากรเริ่มหนาแน่นมีการแยกตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่หลายหมู่บ้านปกครองไม่ทั่วถึง จึงจัดตั้งตำบลบ้านปิน(แยกต.ห้วยอ้อพ.ศ.

---

[114] ภูเดช แสนสา(อ่าน), จารึกท้ายคัมภีร์ใบลานกุมารบัน ฉบับจริยา จารพ.ศ.2476 โดยพระจันทยส วัดนาตุ้ม เมืองลอง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2478) ตำบลต้าผามอก(แยกต.เวียงต้า) ตำบลแม่ป้าก(แยกต.ทุ่งแล้ง) ตำบลนาพูน(แยกต.วังชิ้น) และตำบลสรอย(แยกต.วังชิ้น) กระทั่ง 1 มีนาคม พ.ศ.2481 แยกตำบลวังชิ้น ตำบลแม่ป้าก ตำบลนาพูน และตำบลสรอย อำเภอเมืองลอง ตั้งเป็นกิ่งอำเภอวังชิ้น[115] และยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอวังชิ้น(4 ตำบล 34 หมู่บ้าน)ในวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ.2501[116] ดังนั้นอำเภอลองจึงเหลืออยู่ 7 ตำบล(58 หมู่บ้าน)ภายหลังได้จัดตั้งเพิ่มขึ้นอีก 2 ตำบล คือ ตำบลบ่อเหล็กลอง(แยกต.หัวทุ่งพ.ศ.2536) และตำบลแม่ปาน(แยกต.ห้วยอ้อพ.ศ.2539) หน่วยการปกครองอำเภอลองตามกระทรวงมหาดไทยถึงปัจจุบันจึงมีทั้งหมด 9 ตำบล(88 หมู่บ้าน) คือ (1)ตำบลห้วยอ้อ (2)ตำบลหัวทุ่ง (3)ตำบลปากกาง (4)ตำบลทุ่งแล้ง (5)ตำบลเวียงต้า (6)ตำบลต้าผามอก (7)ตำบลบ้านปิน (8)ตำบลบ่อเหล็กลอง และ(9)ตำบลแม่ปาน

อำเภอลองได้รวมเอาเมืองต้าที่เคยเป็นเมืองขึ้น และถือเป็นอีกหน่วยหนึ่งที่มีอิสระทางการปกครองในยุคจารีตรวมเข้าไว้ด้วยกัน ในส่วนปริมณฑลที่เคยเป็นหางเมืองลองซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางก็ถูกตัดแบ่งออกเป็น “อำเภอวังชิ้น” แยกเป็นอีกหน่วยการปกครองสมัยใหม่ หรือบ้านบ่อแก้ว[117] ที่เคยเป็นหมู่บ้านปลายเขตแดนของเมืองลองก็โอนให้เป็นหมู่บ้านในแขวงแม่พวก(สูงเม่น) โดยคำนึงถึงความสะดวกในการควบคุมปกครอง ระยะทางติดต่อราชการ และเรียกเก็บผลประโยชน์มากกว่าตระหนักถึง “ประวัติศาสตร์” หรือ “ความทรงจำร่วม” ของคนภายในท้องถิ่น ดังโอนอำเภอลอง(เมืองลอง)จากจังหวัดลำปาง(เมืองนครลำปาง) ที่มีประวัติศาสตร์เกี่ยวเนื่องกันมาหลายร้อยปีในฐานะ “เมืองพี่เมืองน้อง” “เมืองบริวาร” ให้ขึ้นกับจังหวัดแพร่ในวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ.2474 ด้วยเหตุผลของความสะดวกในการติดต่อราชการ[118] หรือแยกจัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอวังชิ้นในพ.ศ.2481 เพื่อความสะดวกในการจัดเก็บภาษีอากรและจัดการปกครอง[119] จึงทำให้ท้ายที่สุดเมืองลองและเมืองต้าล่มสลายกลายเป็นเพียงหน่วยการปกครองอำเภอหรือตำบลหนึ่งของ “จังหวัดแพร่” และ “ประเทศไทย” เท่านั้น

---

[115] กจช.ร.7,8 มท ๕.๓.๑/๓๖ ตั้งกิ่งอำเภอวังชิ้น ขึ้นที่อำเภอเมืองลอง จ.แพร่ (พ.ศ.๒๔๗๘ - ๒๔๘๒)

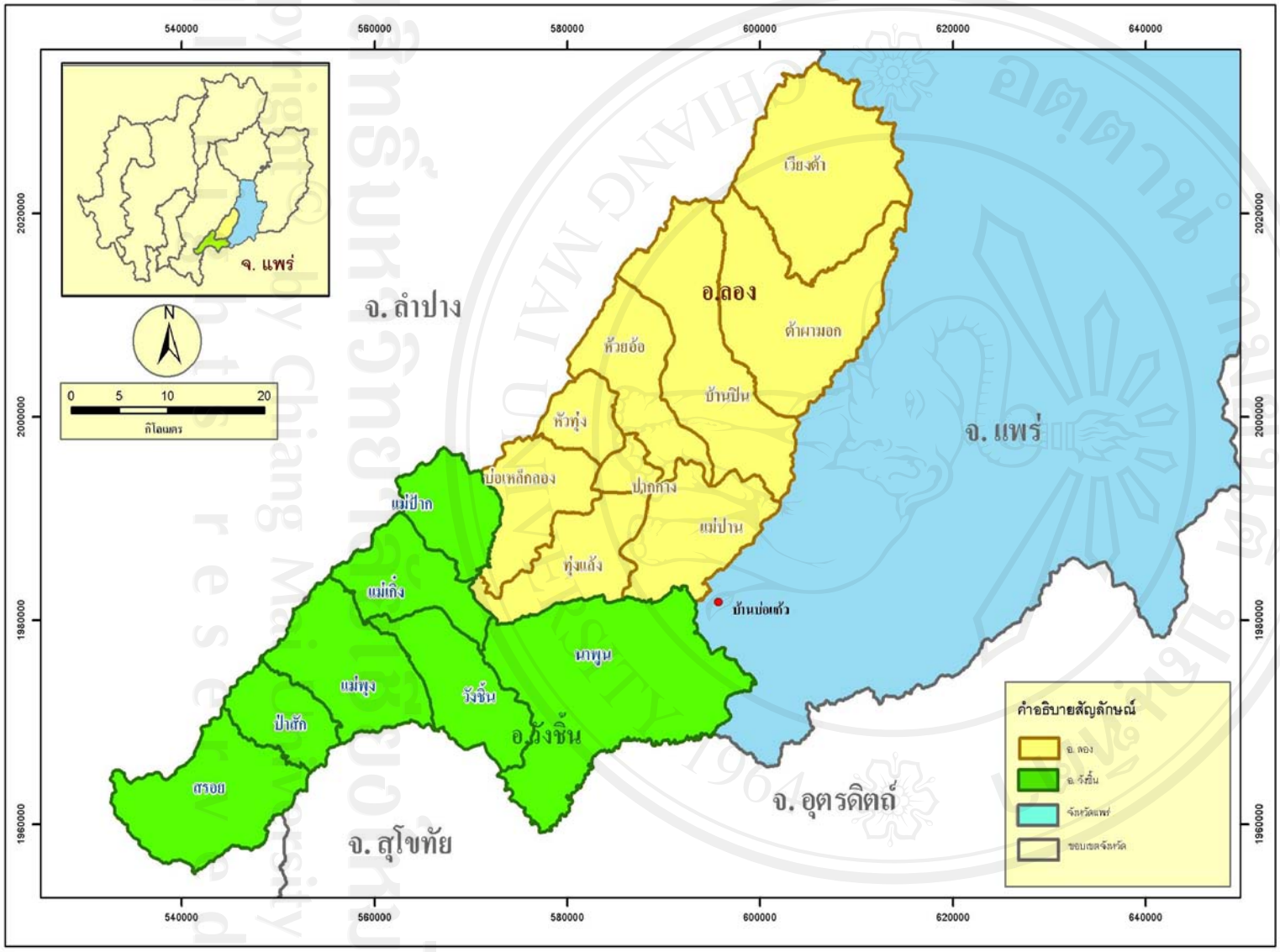
[116] จังหวัดแพร่,**ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่**,(นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2528), หน้า 90. “ปัจจุบันอำเภอวังชิ้นมี 7 ตำบล(79 หมู่บ้าน) คือ (1)ต.วังชิ้น (2)ต.แม่ป้าก (3)ต.นาพูน (4)ต.สรอย (5)ต.ป่าสัก(แยกจาก ต.สรอย) (6)ต.แม่พุง(แยกจาก ต.สรอย พ.ศ.2518) และ(7)ต.แม่เกิ๋(แยกจาก ต.แม่ป้าก พ.ศ.2538)”

[117] ภายหลังจากเหตุการณ์ “กบฏเงี้ยว” เงียบหายไปก็มีชาวไทยใหญ่และคนจากที่ต่างๆ เข้ามาตั้งหมู่บ้านอีกครั้งในชื่อเดิม ปัจจุบันคือบ้านบ่อแก้ว หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 8 และหมู่ที่ 10 ต.ไทรย้อย อ.เด่นชัย จ.แพร่

[118] จังหวัดแพร่,**ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่**, หน้า 58 - 59.

[119] กจช.ร.7,8 มท ๕.๓.๑/๓๖ ตั้งกิ่งอำเภอวังชิ้น ขึ้นที่อำเภอเมืองลอง จ.แพร่ (พ.ศ.๒๔๗๘ - ๒๔๘๒)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แผนที่ 3.2 แสดงอำเภอลองและอำเภอวังชิ้น

©ภูเดช แสนสา

: แผนที่แสดงอำเภอลองและอำเภอวังชิ้น

การจัดแบ่งหน่วยการปกครองรูปแบบใหม่นี้ก่อนทศวรรษ 2500 หรือใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจไม่ได้มีผลต่อสำนึกของราษฎรมากนัก ยังคงมีสำนึกในความเป็น “เมืองลอง” “เมืองต้า” มากกว่าหน่วยการปกครองรูปแบบใหม่ที่กรุงเทพฯ จัดส่งเข้ามา แม้ปัจจุบันคนในแถบตำบลเวียงต้าและต้าผามอกก็ยังเรียกพื้นที่ตำบลอื่นๆ ในอำเภอลองว่า “เมืองลอง” และ “คนเมืองลอง” ก็ยังเรียกพื้นที่ทั้งสองตำบลว่า “เมืองต้า” อยู่เช่นเดิม เนื่องจากราษฎรไม่ได้ติดต่อกับทางราชการโดยตรงแต่ติดต่อผ่านผู้ใหญ่บ้านที่ส่วนใหญ่เป็นคนในหมู่บ้าน (ปัจจุบันผู้ใหญ่บ้านยังเป็นตัวแทนเก็บรวบรวมเงินเสียภาษีของชาวบ้านไปเสียที่อำเภอ) และระบบราชการก็อยู่ห่างไกลจากวิถีชีวิตชาวบ้าน การกระทำแบบราชการจึงเป็นเพียงหน้าที่เมื่อเสร็จภารกิจก็เลิกแล้วกันไป ขณะที่พิธีกรรมความเชื่อทั้งที่เกี่ยวกับเมือง หมู่บ้าน เรือนอยู่ใกล้ชิดและฝังอยู่ในจิตใจของชาวบ้าน เมื่อเข้าร่วมหรือกระทำจึงออกมาจากก้นบึ้งของจิตใจด้วยความเชื่อศรัทธา คล้ายกับ “ภาษาไทย” ที่บางคนอาจใช้เมื่อติดต่อกับทางราชการแต่เมื่อพูดคุยปกติในชีวิตประจำวันก็ใช้ “ภาษาล้านนา(คำเมือง)” แม้ปัจจุบันคนในอำเภอลองจำนวนไม่น้อยที่อายุ 40 ปีขึ้นไปยังพูดภาษาไทยไม่ได้ ดังนั้นตามความรู้สึกของชาวบ้านเมื่อตอนเป็นอำเภอลอง จังหวัดลำปาง หรือ โอนมาเป็นอำเภอลอง จังหวัดแพร่ก็ไม่ได้มีผลกระทบกับชาวบ้านเพราะยังเป็นอำเภอลอง(เมืองลอง)เหมือนเดิม[120]

แต่ทว่าหน่วยการปกครองแบบใหม่ก็มีอิทธิพลในด้านขอบเขต ดังก่อนโอนอำเภอลองขึ้นกับจังหวัดแพร่ หัววัดในเมืองนครลำปาง เช่น วัดพระธาตุลำปางหลวง วัดดอนไฟ วัดหัวเสือ วัดนาดง ฯลฯ “หัววัดเติงกั๋น” ไปมาหาสู่กันเสมอกับหัววัดในเมืองลอง จนทำให้ผู้คนทั้งสองฝากภูเขาของลำปางและลองต่างเรียกขานกันถึงปัจจุบันว่า “บ้านหล่ายดอย”[121] หรือก่อนแบ่งเป็นอำเภอวังชิ้นพระสงฆ์ก็เป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน แต่ภายหลังเมื่อจัดแบ่งหน่วยการปกครองใหม่ขึ้นเรื่อยๆ จึงทำให้หัววัดขาดกันไปโดยปริยาย ตลอดจนประเพณีเลี้ยงผีเมืองที่เดิมหมู่บ้านต่างๆ ในแถบวังชิ้นต้องมีส่วนร่วมด้วยและกะเหรี่ยงบ้านโป่งต้องนำกะเหรี่ยงหมู่บ้านต่างๆ นำข้าวไร่มาให้บ้านนาตุ้มหมักเหล้าเลี้ยงผีเมือง แต่เมื่อแบ่งเขตเป็นอำเภอวังชิ้นจึงทำให้ปัจจุบันชาวบ้านในอำเภอวังชิ้นไม่ได้เข้าร่วม และบ้านแม่แขม(แยกจากหมู่บ้านกะเหรี่ยงบ้านค้างตะนะ)ที่อยู่เขตอำเภอลอง ต้องทำหน้าที่นำเหล้ามาให้แทนหมู่บ้านกะเหรี่ยงที่อยู่ในเขตอำเภอวังชิ้น

ระบบการศึกษาได้ค่อยๆ สร้างสำนึกของคนจาก “อำเภอลอง” แทนคำว่า “เมืองลอง” “คนเมืองลอง” “คนเมืองต้า” จึงจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของตนขึ้นใหม่ ว่าอยู่หมู่บ้านอะไรหรือตำบลไหนของอำเภอลอง จังหวัดแพร่ ซึ่งหลักฐานทางราชการก็ค่อยๆ ลดความนิยมใช้คำว่า “แขวง

---

[120] สัมภาษณ์พ่อหลักตั๋น อินต๊ะคำ(อดีตผู้ใหญ่บ้านนาตุ้ม ม.8 พ.ศ.2497-2517) อายุ 92 ปี,(อ้างแล้ว).

[121] สัมภาษณ์พ่อทองคำ วงศ์ละม่อม อายุ 68 ปี และแม่คำแปง วงศ์ละม่อม อายุ 66 ปี เลขที่ 16 ม.6 บ้านต้นนอด ต.วังเงิน อ.แม่ทะ จ.ลำปาง วันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ.2550

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เมืองลอง” หรือ “อำเภอเมืองลอง” ซึ่งปรากฏครั้งสุดท้ายในปีพ.ศ.2482[122] หลังจากนี้คำว่า “เมือง” หายไปจึงใช้ “อำเภอลอง” มาถึงปัจจุบัน การสร้างสำนึก “อำเภอลอง จังหวัดแพร่” ผ่านแบบเรียนที่เขียนขึ้นภายใต้กระแสประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ถูกครอบงำโดยประวัติศาสตร์ชาติ อันเป็นผลมาจากการผลักดันตามนโยบายของรัฐบาล หรือที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชาตินิยม” เช่น หนังสือแพร่...ประตูสู่ล้านนา ได้ใช้เป็นแบบเรียนของหมวดวิชาสังคมศึกษารายวิชา ส.017 ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น หนังสือประวัติศาสตร์เมืองแพร่ 800 ปีที่ใช้เป็นหนังสืออ่านประกอบการศึกษาค้นคว้าของโรงเรียนลองวิทยา หรือโรงเรียนระดับประถมศึกษาต่างๆ ในอำเภอลองทุกวันตอนเช้าต้องเข้าแถวร้องเพลงชาติและเคารพธงชาติไทย ก่อนเลิกเรียนก็กล่าวท่องจำคำขวัญจังหวัดแพร่ คำขวัญอำเภอลอง ชื่อผู้ว่าราชการจังหวัดแพร่ ชื่อนายอำเภอลอง ตลอดถึงชื่อกำนันผู้ใหญ่บ้าน จึงสร้างสำนึกให้ซึมซับกับเยาวชนที่ผ่านการศึกษาระบบโรงเรียนว่า หมู่บ้านและตำบลที่ตนอยู่เป็นส่วนหนึ่งของอำเภอลอง อำเภอลองเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดแพร่ และจังหวัดแพร่เป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย เป็น “คนไทย” “เชื้อชาติไทย” ดังนั้นเยาวชนรุ่นหลังทศวรรษ 2500 ที่ผ่านระบบการศึกษาแบบโรงเรียน จึงมีสำนึกตามที่รัฐสร้างว่า “เมืองลอง” “เมืองต้า” เป็นเพียง “ตำบล” หรือ “อำเภอ” หนึ่งของจังหวัดแพร่หรือประเทศไทยเหมือนกับตำบลและอำเภออื่นๆ เท่านั้น แม้จะรับรู้ว่าอำเภอลองเคยเป็น “เมืองลอง” แต่ก็นึกไม่ออกว่า “ความเป็นเมืองลอง” มีรูปร่างหน้าตาเป็นเช่นไร มากกว่ารู้เพียงแค่ว่า “เคยเป็นเมืองและมีเจ้าเมืองปกครอง”

อย่างไรก็ตามด้วยเมืองลองมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนาน ความเป็นเมืองลองก็ไม่ได้ถูกกลืนด้วยรัฐไทยเลยเสียทีเดียว แต่ทว่ามีการให้ความหมาย “เมืองลอง” ใหม่โดยสวมทับลงบนหน่วยการปกครองแบบใหม่ที่เรียกว่า “อำเภอลอง” ถึงแม้ว่าตำบลเวียงต้าและตำบลต้าผามอกเคยเป็นเมืองมีการปกครองตนเองมาก่อน หรืออำเภอวังชิ้นคือปริมณฑลส่วนหนึ่งของเมืองลองก็ตาม แต่ปัจจุบันหากกล่าวถึง “เมืองลอง” แทบทุกคนจะมีจินตภาพขึ้นมาทันทีว่าคือ “อำเภอลอง” และตั้งแต่พ.ศ.2481 เป็นต้นมารัฐบาลยกเลิกเก็บเงินรัชชูปการ(ภาษี 4 บาท) เพื่อปรับปรุงระบบการเก็บภาษีอากรใหม่ มีการออกบัตรประจำตัวประชาชนและทะเบียนบ้าน คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ มีบัตรประจำตัวประชาชน มีทะเบียนบ้านที่ระบุว่า “อำเภอลอง” ก็สามารถนิยามตนเองได้ว่า “เป็นคนเมืองลอง” ขณะที่ชาวเมืองต้าเองก็เกิดความสับสน ระหว่างหน่วยการปกครองแบบเมืองต้ากับหน่วยตำบลแบบใหม่ ดังบางคนในตำบลต้าผามอกบอกว่าตนไม่ใช่ “คนเมืองต้า” เมืองต้าคือส่วนที่เป็นตำบลเวียงต้าในปัจจุบัน[123] ส่วนคนที่เคยเรียกตนเองว่าเป็น “คนเมืองลอง” เมื่อถูกแบ่งหน่วย

---

[122] กจช.ร.7,8 มท ๕.๓.๑/๓๖ ตั้งกิ่งอำเภอวังชิ้น ขึ้นที่อำเภอเมืองลอง จ.แพร่ (พ.ศ.๒๔๗๘ - ๒๔๘๒)

[123] สัมภาษณ์พระครูสุวิมลพัฒนากร อายุ 68 ปี เลขที่ 111 วัดบ้านน้ำริน ม.2 ต.ต้าผามอก อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ.2550

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

การปกครองใหม่เป็นอำเภอวังชิ้นก็ไม่สามารถนิยมตนเองว่าเป็น “คนเมืองลอง” ได้ ภายหลังจึงมีการนิยามอำเภอวังชิ้นว่าเป็น “เมืองวังชิ้น”[124] หรือ ต.สรอย อ.วังชิ้นที่มีตำนานเกี่ยวกับเจ้าหมื่นด้งนครสร้างเวียงซึ่งอยู่ในบริเวณพื้นที่ก็นิยามว่าเป็น “เมืองด้งนคร” และการให้ความหมายตำแหน่งแห่งที่ของ “คนเมืองลอง” “คนเมืองต้า” ในยุคปัจจุบันก็เลื่อนไหลอยู่เสมอ เช่น หากพูดกับคนในจังหวัดแพร่ก็บอกว่าตนเป็น “คนเมืองลอง” “คนเมืองต้า” แต่หากพูดกับคนต่างจังหวัดก็บอกว่าเป็น “คนจังหวัดแพร่” เพื่อสื่อให้เข้าใจได้ง่าย การให้ความหมายจึงขึ้นอยู่กับการมีปฏิสัมพันธ์ ที่แสดงถึงการจัดตำแหน่งแห่งที่ของคน “เมืองลอง” “เมืองต้า” ในปัจจุบัน รวมถึงการสำนึกเรื่อง “คนเมืองลอง” “คนอำเภอลอง จังหวัดแพร่” ของคนเมืองลอง และ “คนเมืองต้า” “คนตำบลเวียงต้า ตำบลต้าผามอก อำเภอลอง” ของคนเมืองต้า จึงขึ้นอยู่กับบริบทและปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนที่สัมพันธ์ด้วยว่าเป็นใคร และแปรเปลี่ยนไปตามช่วงมิติเวลา

3.2.3 สร้างความเป็นไทยให้คนเมืองลอง(เมืองต้า) ผ่านการศึกษา รัฐพิธี และสื่อต่างๆ

การศึกษาในระบบจารีตของเมืองลองจะสัมพันธ์กับพุทธศาสนา เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ตามธรรมเนียมจารีตท้องถิ่นที่สืบมาแต่โบราณจากรุ่นสู่รุ่น โดยใช้วัดเป็นสถานศึกษา และมีพระภิกษุเป็นครูผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ที่เรียน เช่น อักษรธรรมล้านนา พระธรรมตำนาน จารคัมภีร์ใบลาน เขียนพับสา โหราศาสตร์ หมอยา และงานช่างแขนงต่างๆ ฯลฯ เมื่อชายใดผ่านการบวชแล้วถือว่าเป็น “คนสุก” ก็จะได้รับการยกย่องทางสังคม มีโอกาสสูงที่จะได้เลื่อนสถานะทางสังคมเป็นไพร่ชั้นดีหรือรับตำแหน่งขุนนางเมือง เนื่องจากผู้ที่ได้ผ่านการบวชเรียนในอดีตมีจำนวนน้อยเพราะทำให้ครอบครัวขาดแรงงาน จึงนิยมให้เด็กบรรพชาเป็นสามเณรมากกว่าให้ชายหนุ่มฉกรรจ์บวชเป็นพระภิกษุ หากเคยบรรพชาเป็นสามเณร(บวชพระ)จะมีคำนำหน้านามบ่งบอกสถานะหรือระดับทางการศึกษาว่า “น้อย” บวชเป็นภิกษุ(เป็กข์ตุ๊)จะมีคำว่า “หนาน(ขนาน)” และหากเคยเป็นเจ้าอาวาส(ตุ๊หลวง)หรือครูบาจะได้รับการนับถือมากเรียกว่า “หนานหลวง”

นอกจากเรียนในวัดแล้ว ภายในเมืองลองยังมีการเรียนรู้ที่ถ่ายทอดจากครอบครัวเป็นตระกูล เช่น ช่างเหล็ก ช่างคำ ช่างเงิน ช่างไม้ ช่างปั้น ช่างทอผ้า ตลอดถึงช่างซอ ช่างปี่ ฯลฯ หากมีความชำนาญก็สามารถเลื่อนสถานะขึ้นเป็นขุนนางได้เช่นกัน โดยเฉพาะตำแหน่ง “หมื่นวัด” ซึ่งกำหนดคุณสมบัติว่าต้องเป็น “คนดิบ” คือไม่ได้ผ่านการบวชเรียนเพราะต้องทำหน้าที่ควบคุมผลประโยชน์และการก่อสร้างซ่อมแซมภายในวัดนั้นๆ ส่วนเด็กผู้หญิงที่ไม่สามารถบวชเรียนได้จึงเรียนรู้อยู่บ้านกับย่า ยาย แม่หรือน้าป้า โดยเฉพาะการทอผ้าซิ่นตีนจกถือว่าเป็นงานฝีมือชั้นสูงของ

[124] ตำบลวังชิ้น, **ประวัติอำเภอวังชิ้น**,(เอกสารอัดสำเนา)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ผู้หญิงเมืองลองเพราะมีจำนวนน้อยมากที่ทอได้และส่วนใหญ่สืบทอดเป็นตระกูล งานฝีมือเหล่านี้จึงศึกษาไว้เพื่อเตรียมตัวออกเรือนเป็น "แม่ศรีเรือน" ช่วยเสริมศักดิ์และศรีของสามี ตลอดถึงช่วยเลื่อนสถานะทางสังคมของวงศ์วานผ่านทางการสมรส โดยการศึกษาในยุคจารีตมีเป้าหมายหลักคือไว้เพื่อดำรงชีพ ด้วยความสำคัญต่อการดำรงชีวิตจึงมีการถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นอย่างสืบเนื่อง

เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษาในล้านนาหรือมณฑลพายัพ สยามได้เริ่มต้นนำระบบโรงเรียนแบบตะวันตกเข้ามาใช้ นอกจากเพื่อผลิตข้าราชการให้เพียงพอกับระบบราชการที่ขยายตัวอย่างมาก จุดมุ่งหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เพื่อเป็นการ *"...ชักภาให้กลมเกลียวสนิทกับไทย..."*[125] ไม่แบ่งแยกว่าเป็น "คนลาว"[126] เป็น "คนไทย" เพราะเดิมมีความแตกต่างกันมากสะท้อนจากเมื่อข้าหลวงสยามขึ้นมาในล้านนาต้องใช้ล่ามแปลภาษา การศึกษาระบบโรงเรียนแผนใหม่จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการเปลี่ยนความคิดของเยาวชนในแขวงเมืองลอง ให้สำนึกว่าตนไม่ใช่เป็นเพียง "คนเมืองลอง" "คนเมืองต้า" หรือเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของเจ้าผู้ครองนครลำปาง เจ้าเมืองลองหรือเจ้าเมืองต้าอีกต่อไปแล้ว แต่มีฐานะเป็นพลเมืองของ "รัฐไทย" ที่จะต้องมีความรักชาติและจงรักภักดีต่อกษัตริย์ไทย ดังสมเด็จเจ้าฟ้าวชิราวุธ(ร.6)กราบทูลรัชกาลที่ 5 ว่า *"...ถ้าประสงค์จะให้พวกลาวเชื่อง จะฝึกหัดในทางอื่นไม่ดีเท่ากวาดเด็กเข้าโรงเรียน จะได้ดัดสันดานและความคิดเสียตั้งแต่ยังเยาว์..."*[127]

สาเหตุที่ชาวเมืองลองและชาวสยามมีความแตกแยกกัน เพราะเมืองลองมีพัฒนาการสืบเนื่องมายาวนาน ถึงแม้ว่าจะมีภาษาเขียน(อักษรธรรมล้านนา)เหมือนหัวเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนา ซึ่งเป็นอักษรต้นแบบที่เผยแพร่ใช้ไปถึงเชียงตุง สิบสองพันนา และล้านช้าง(ลาว,อีสาน) แต่เมืองลองก็มีภาษาพูดที่มีสำเนียงและคำศัพท์บางคำที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ดังสะท้อนคำกล่าวถึงศัพท์สำเนียงของคนเมืองลองกับเมืองต้าที่ต่างกันว่า *"เจ้าต้าเปลื่องตอง เจ้าลองเปลื่องหลิ่ง"*[128] ตลอดจนมีขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีวัฒนธรรมเป็นรูปแบบเฉพาะของตน นอกจากนี้ชาวเมืองลองเมืองต้าก็เหมือนกับหัวเมืองอื่นๆ ในล้านนาที่มีความใกล้ชิดกับชาวพม่า เงี้ยวมากกว่าชาวสยาม และมีความสัมพันธ์ทางการค้าขายและการสมรสมาเป็นเวลายาวนาน เพราะล้านนาเคย

---

[125] กจช.ร.5 ม.58/151 ลายพระหัตถ์กรมดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมพันธุ์ 27 พฤศจิกายน ร.ศ.114

[126] ""ลาว" เป็นคำที่สยามใช้เรียกกลุ่มคน ดินแดน และวัฒนธรรมที่มองจากทัศนะของสยามเองว่าด้อยกว่าตน ใช้เรียกหมายถึงล้านนา สิบสองพันนา เชียงตุง และล้านช้าง(อีสาน)" อ้างใน เตือนใจ ไชยศิลป์, **"ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ.2437-2476"** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2536, หน้า 31.

[127] กจช.ร.5 ม.58/44 รายงานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้าวชิราวุธ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

[128] ชาวเมืองต้านิยมลงท้ายประโยคด้วย "ห่อ" เมืองลองลงท้ายด้วย "หล่อ" และเมืองลองมีคำศัพท์เช่นเรียกปู่,ตาว่า "พ่อแหย็บ" เรียกย่า,ยายว่า "แม่แหย็บ" ส่วนสำเนียงพูดจะมีเสียงต่ำ เช่น วาดรูป ออกเสียงเป็น หวาดหูบ, เปิ้นว่า - เปิ่นหว่า,พ่อแม่ - ป่อแหม่ ฯลฯ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

อยู่ภายใต้การปกครองของพม่าถึง 200 กว่าปี ประกอบกับมีการทำสงครามกันเสมอระหว่างล้านนากับอยุธยา โดยเฉพาะอยุธยาแตกทั้ง 2 ครั้งก็มีกองทัพของเมืองลอง เมืองต้า ร่วมกับหัวเมืองในล้านนา หัวเมืองเงี้ยว ลื้อ เข้าร่วมกับกองทัพพม่าเข้าโจมตี[129] ด้วยสาเหตุข้างต้นชาวสยามจึงถือว่าเมืองลองและเมืองต้าเป็นบ้านเมืองต่างชาติต่างภาษา แบ่งแยกเชื้อชาติกันอย่างชัดเจนว่าเป็น “คนลาว(ลาวพุงดำ)” กับ “คนไทย” ขณะที่ชาวเมืองในล้านนาเองก็ถือว่าชาวสยามคบไม่ได้ และไม่ใช่ญาติพี่น้องเพื่อนพ้องของตนเหมือนอย่างชาวพม่าและเงี้ยว[130]

ในยุคแรกที่มีการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ มีการกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอนให้เป็นแบบแผนเดียวกัน โดยยึดภาษาพูด ภาษาเขียน ความรู้ และทัศนคติของสยามเป็นหลัก[131] โดยส่งเสริมให้มีการเรียนการสอนภาษาไทยมาบ้างตั้งแต่พ.ศ.2442 และเน้นมากขึ้นหลังเหตุการณ์ “กบฏเงี้ยว” ในระยะแรกรัฐบาลสยามยังผ่อนผันให้เรียนอักษรธรรมล้านนาเพราะรู้ดีว่าไม่สามารถที่จะห้ามได้ แต่ใช้วิธีกำหนดให้ผู้ที่จะเป็นข้าราชการทุกคนต้องรู้หนังสือไทยเท่านั้น ส่วนผู้สนใจเรียนอักษรธรรมล้านนา ถึงแม้ว่ามีความเชี่ยวชาญเพียงใดแต่ไม่อาจเข้ารับราชการได้ ซึ่งรัฐบาลสยามเห็นว่าในอนาคตภาษาล้านนาจะมีผู้เรียนน้อยลงและสูญสิ้นไปเอง[132] ซึ่งก็ไม่ต่างกับพม่าที่เข้ายึดครองรัฐฉาน ที่มีนโยบายให้คนไทยใหญ่เรียนและใช้ภาษาพม่าเป็นภาษาราชการ[133]

ภายในแขวงเมืองลองในระยะแรกนั้น ผู้ที่ได้ผ่านการศึกษาระบบโรงเรียนสมัยใหม่ยังเป็นกลุ่มผู้บวชเรียนโดยเฉพาะสามเณร สันนิษฐานว่าแขวงเมืองลองเริ่มมีการเรียนการสอนแบบระบบโรงเรียนสมัยใหม่ ตั้งแต่สยามได้แต่งตั้งครูบาเจ้าหมวดอุโบสถหรือพระอุปัชฌาย์ของแขวงเมืองลองรับตำแหน่งต่างๆ ในพ.ศ.2452 ซึ่งการตั้งฐานันดรศักดิ์ให้พระสงฆ์นอกจากเป็นการดึงฝ่ายสงฆ์ของเมืองลองเข้าสู่ส่วนกลาง ยังใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการปกครองอีกทางหนึ่ง โดยเฉพาะเจ้าคณะแขวงที่ในช่วงนี้เป็นผู้เปลี่ยนชื่อวัดแบบเก่าอันมีตำนานอธิบายที่มาของชื่อมายาวนาน ให้ฟังดูไพเราะและเป็นชื่อที่เข้ากับพุทธศาสนา เช่น “วัดนาหมาโก้ง” เป็น “วัดเชตวัน” “วัดพระธาตุขวยปูหรือวัดแม่ป้าก” เป็น “วัดชัยสิทธิ์” ฯลฯ ได้ใช้วัดเป็นโรงเรียนและอยู่ในความอุปถัมภ์ของนายแขวง รองนายแขวง นายแคว้น และพระสงฆ์เจ้าหมวดอุโบสถ จึงทำให้หัววัดต่างๆ ภายใน

---

[129] นายต่อ(แปล),สุจิตต์ วงษ์เทศ(บรรณาธิการ),**มหาราชวงษ์พงษาวดารพม่า**,(กรุงเทพฯ : พิฆเณศพริ้นติ้ง,2545),หน้า 229-230.

[130] ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), **ตำนาน 4 เกลอ** ฉบับวัดแม่คือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ จารโดยพ่อน้อยคำ อักษรธรรมล้านนา

[131] วิบูลย์ ทานุชิต, **“การปฏิรูปการศึกษามณฑลพายัพ(พ.ศ.2442-2476)”**, วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีน ครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528,หน้า 89.

[132] สรัสวดี อ๋องสกุล,ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 468 - 469.

[133] อภิวันท์ พันธ์สุข, **“การเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทของภาษาล้านนา”**, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,2551,หน้า 118.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แขวงเมืองลองมีการบังคับเรียนภาษาไทยโดยเฉพาะหัววัดที่มีพระอุปัชฌาย์ได้รับตำแหน่ง และพบว่าจารึกท้ายคัมภีร์ใบลานจำนวนหลายฉบับ เริ่มมีการเขียนภาษาไทยแทรกเข้ามาตั้งแต่ช่วงพ.ศ. 2455 เริ่มใช้พุทธศักราชแบบสยามแทรกกับจุลศักราชมาตั้งแต่ช่วงพ.ศ.2457 และทศวรรษ 2460 เริ่มปรากฏนับเวลาตามนาฬิกาและนับวันเดือนปีแบบสากล แต่ในระยะแรกเหล่าพระสงฆ์สามเณรก็ไม่ได้เห็นความสำคัญของการเรียนสมัยใหม่ เพราะช่วงนั้นแม้แต่เจ้าผู้ครองนครหรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้านครน่าน หรือเจ้าบุรีรัตน์ เมืองนครเชียงใหม่ก็อ่านเขียนได้เฉพาะอักษรธรรมล้านนาเท่านั้น[134] ดังนั้นชาวบ้านธรรมดายิ่งเป็นสิ่งที่นอกเหนือจากความจำเป็นในชีวิตประจำวัน จึงพากันมีความรู้สึกว่าโดนบังคับให้เรียน

"...ใจบ่ตั้งย้อนว่าสูตรก็ดีเรียนโรงเรียนก็ดีเข้า..."[135] *"...ทุพี่พระพี่เฮยใจบ่ตั้งเพราะว่าเรียนสูตรโยค...ใจบ่ได้เพราะว่าเขาขะหนาบเรียนสูตรไธย(ไทย)แล..."*[136]

ครูผู้สอนส่วนใหญ่ยังคงเป็นพระสงฆ์ที่สอนอักษรธรรมล้านนา และมีครูส่งมาจากนครลำปางที่จบโรงเรียนฝึกหัดครูมณฑลพายัพที่ได้เริ่มผลิตบุคลากรมาตั้งแต่พ.ศ.2437 เข้ามาสอนวิชาภาษาไทย วิชาเลข วิชาเครื่องเลี้ยงชีพ และวิชาธรรมปฏิบัติ[137] ซึ่งการเรียนการศึกษาในระยะนี้ของแขวงเมืองลองยังกระจุกอยู่เฉพาะในกลุ่มพระสงฆ์สามเณร จนกระทั่งมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาพ.ศ.2464 พระราชบัญญัติฉบับนี้ต้องการให้เด็กทุกคนทั้งชายและหญิงที่มีอายุตั้งแต่ 7-14 ปี ได้เล่าเรียนในระดับประถมศึกษา(ป.1-ป.4) โดยรัชกาลที่ 6 ทรงเน้นนโยบายปลูกฝังความคิดชาตินิยมให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และสร้างสำนึกความเป็น "ชาติไทย" "คนไทย" โดยเฉพาะสร้างภาพว่า "พม่า" เป็นศัตรูร่วมชาติ ที่กลายมามีอิทธิพลฝังอยู่ในความคิดของคนในเมืองลอง เมืองต้า หรือคนล้านนามาถึงปัจจุบัน การจัดการศึกษาในแขวงเมืองลองจึงมีการกวดขันเหมือนโรงเรียนอื่นๆ ในมณฑลพายัพ ที่เน้นวิชาภาษาไทยและเรื่องเมืองไทยทั้งด้านภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะสอนให้เทิดทูลสถาบันพระมหากษัตริย์ มีการร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี และตามผนังห้องเรียนจะต้องติดภาพพระบรมฉายาลักษณ์และธงชาติไทย

แขวงเมืองลองเริ่มจัดตั้งให้หัววัดต่างๆ ที่เป็นวัดของพระอุปัชฌาย์จำพรรษาหรือเป็นวัดที่กำนันมีบ้านเรือนตั้งอยู่ เพราะทั้งพระอุปัชฌาย์และกำนันจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะเข้าถึงชาวบ้าน

---

[134] สำราญ จรุงจิตรประชารมย์, **บันทึกความทรงจำสำราญ จรุงจิตรประชารมย์**,(น่าน : 73 ถนนยันตรกิจโกศล,2542), หน้า 84.

[135] ภูเดช แสนสา(อ่าน),จารึกท้ายคัมภีร์หิมพานต์ ฉบับไผ่แจ้เรียวแดง จารพ.ศ.2455 โดยสามเณรปัญโญ วัดพระธาตุไฮสร้อย

[136] ภูเดช แสนสา(อ่าน),จารึกท้ายคัมภีร์มหาราช ฉบับไผ่แจ้เรียวแดง จารพ.ศ.2455 โดยพระขนานอภิไชย วัดไผ่ล้อม เมืองลอง

[137] วิบูลย์ ทานุชิต, **การปฏิรูปการศึกษามณฑลพายัพ(พ.ศ.2442-2476)**, หน้า 90.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

และสนองนโยบายของรัฐบาลสยามที่ส่งผ่านทางนายอำเภอ โดยใช้ศาลาบาตรภายในวัดของหัววัดสำคัญในแต่ละตำบลจัดตั้งเป็นโรงเรียนในพ.ศ.2467[138] และพ.ศ.2469 ได้จัดตั้งโรงเรียนเพิ่มที่ตำบลปากกางและตำบลนาพูนจึงมีโรงเรียนครบทุกตำบลในอำเภอลอง[139] เมื่อจัดตั้งโรงเรียนจึงเป็นการเปิดโอกาสให้เด็กทั่วไปได้เข้าเรียน แต่ก็ไม่ได้มีนักเรียนเข้าเรียนมากนัก เพราะส่วนใหญ่เด็กมีครอบครัวฐานะยากจน มีภาระช่วยเหลืองานผู้ปกครอง การคมนาคมลำบาก และผู้ปกครองไม่เห็นความสำคัญในการศึกษาสมัยใหม่ บางหมู่บ้านจึงไม่มีเด็กเข้าเรียนหรือบางหมู่บ้านมีไม่เกิน 6-7 คน โดยเฉพาะเด็กผู้หญิงที่ต้องช่วยงานบ้าน และถูกปลูกฝังว่าไม่ควรเรียนหนังสือโดยเฉพาะอักษรธรรมล้านนาถือว่าเป็นบาป จึงมีเด็กผู้หญิงเข้าเรียนน้อยบางหมู่บ้านมีเพียง 1-2 คน ส่วนใหญ่เป็นบุตรสาวของเจ้านาย ข้าราชการ หรือผู้มีฐานะ เช่น โรงเรียนวัดเชตะวันรุ่นแรกในพ.ศ.2467 หมู่บ้านนาตุ้มมีเพียง 2 คน คือ เด็กหญิงเจ้าบัวทอง ณ ลำปาง(ธิดาเจ้าน้อยศรีสองเมือง ณ ลำปาง) กับเด็กหญิงเรือนคำ เครือเหมย(เหลนแสนไชยะปราบเมืองหรือเจ้าน้อยไชยสาร)[140]

ขณะเดียวกันเจ้านายเมืองนครลำปางที่ตั้งถิ่นฐานในเมืองลอง ก่อนเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตได้ถึงแก่พิราลัย(พ.ศ.2465)ก็ยังจัดส่งธิดาเข้าศึกษาที่คุ้มหลวง หรือเหล่าข้าราชการก็ส่งบุตรหลานเข้าศึกษาโรงเรียนในนครลำปาง และช่วงนี้ยังขาดแคลนครูบางโรงเรียนมีเพียงครูพระสงฆ์ 1 รูป ครูประชาบาล 1 คน จึงมีการแก้ปัญหาให้ผู้ที่เรียนดีเป็นครู เมื่อผู้ปกครองเริ่มเห็นว่าการเรียนสมัยใหม่ทำให้บุตรหลานสบายไม่ต้องทำงานหนักเหมือนตน ดังนั้นประมาณช่วงทศวรรษ 2475 เป็นต้นมาผู้ปกครองจึงนิยมส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียนสมัยใหม่มากขึ้น ส่งผลให้การศึกษาวิชาชีพจากครอบครัวที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นค่อยๆ ลดลง แต่การจัดตั้งโรงเรียนรัฐบาลก็ไม่มีงบประมาณสนับสนุน ดังนั้นจึงใช้นโยบายให้นายอำเภอเรี่ยไรและเกณฑ์ชาวบ้านช่วยกันสร้างโรงเรียนขึ้นเองในหมู่บ้านต่างๆ เพื่อให้บุตรหลานได้เข้าเรียนอย่างทั่วถึง จึงปรากฏมีการตั้งชื่อโรงเรียนเพื่อเป็นที่ระลึกถึงการร่วมมือร่วมใจกันสร้างของเหล่าครูราษฎรในครั้งนั้น เช่น ร.ร.บ้านนาหลวง(พ.ศ. 2477)“ลองประชาอุทิศ” ร.ร.บ้านนาตุ้ม(พ.ศ.2488)“คุรุราษฎร์วิทยานุสรณ์” ฯลฯ

น่าสังเกตว่าในอำเภอลองแม้ว่ารัฐบาลบังคับให้เด็กเข้าเรียน แต่ในส่วนการก่อสร้างโรงเรียนเกือบไม่มีงบประมาณจากรัฐบาลเลย แทบทั้งหมดล้วนแต่สร้างขึ้นจากการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้าน ครู หรือคหบดี ที่แม้แต่ช่วงทศวรรษ 2500 แล้วก็ตาม อย่างกรณีโรงเรียนลองวิทยาซึ่งเป็นโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอลอง ก็ล้วนได้รับการอุปถัมภ์จากคหบดีในอำเภอลองและเรี่ยไร

---

[138] สัมภาษณ์พ่อหลักตั๋น อินต๊ะคำ(หลานแสนอินต๊ะ)นักเรียนร.ร.วัดเชตะวันรุ่นแรก อายุ 92 ปี วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2549

[139] สรัสวดี ประยูรเสถียร, **การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ(พ.ศ.2436-2476)**, หน้า 295.

[140] สัมภาษณ์แม่อุ๊ยเรือนคำ สายบัญดิ(เครือเหมย) อายุ 94 ปี 38 ม.2 บ้านนาตุ้ม ต.บ่อเหล็กลอง อ.ลอง วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2549

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เงินจากเหล่าคณะครู ทั้งนี้ก็เพราะวัตถุประสงค์สำคัญดั้งเดิมที่รัฐบาลให้เยาวชนในแขวงเมืองลองรับการศึกษา ก็เพื่อปรับเปลี่ยนความคิดให้รู้สึกร่วมว่าเป็น “คนไทย” “เชื้อชาติไทย” การผลิตให้เป็นข้าราชการหรือเลื่อนสถานะโดยการศึกษาสมัยใหม่เป็นผลพลอยได้ ส่วนจะให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ทั้งสร้างโรงเรียน อาคารเรียน จึงเป็นสิ่งเกินความจำเป็นและรัฐบาลก็ไม่มีงบประมาณมากพอ แต่หากชาวบ้านต้องการก็ต้องจัดหาจัดทำกันเอง ดังนั้นการเรียนการสอนของโรงเรียนในอำเภอแถบชนบทส่วนใหญ่จึงไม่พัฒนา เพราะรัฐบาลได้เน้นให้การสนับสนุนเฉพาะโรงเรียนในเขตตัวจังหวัดเป็นหลัก จึงเป็นผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ระหว่างโรงเรียนรอบนอกกับโรงเรียนในเมืองที่มากขึ้นเรื่อยมาสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน ดังเกิดความขัดแย้งในปีพ.ศ.2551 เมื่อจะมีการย้ายสำนักเขตพื้นที่การศึกษาแพร่ เขต 2(ครอบคลุม อ.ลอง อ.วังชิ้น อ.สูงเม่น อ.เด่นชัย) จากอำเภอลองไปไว้ที่อำเภอสูงเม่นซึ่งใกล้ตัวจังหวัดแพร่ เหล่าคณะครูทั้งโรงเรียนคฤหัสและโรงเรียนสงฆ์จำนวน 85 โรงเรียน พร้อมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและผู้ปกครองของนักเรียนจำนวนกว่า 200 คนในอำเภอลอง อำเภอวังชิ้น ร่วมกันประท้วงและลงชื่อคัดค้านการย้ายและเสนอให้กระทรวงศึกษาธิการให้ความสำคัญกับ “อำเภอไกลปืนเที่ยง”

ส่วนการให้บุตรหลานบวชเรียนก็ยังมีความนิยมอยู่ เพราะหลังจากจบระดับประถมไม่สามารถเข้าเรียนในโรงเรียนระดับมัธยมที่ต้องเสียค่าเล่าเรียนเอง ผู้ปกครองจึงหันมาให้บุตรหลานบวชเรียน จึงตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมครั้งแรกในพ.ศ.2493 ที่วัดพระธาตุศรีดอนคำ(ต.ห้วยอ้อ) วัดพระธาตุขวยปู(ต.แม่ป้าก) และขยายจัดตั้งขึ้นตามหัววัดต่างๆ ซึ่งการจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม เป็นจุดทำให้พระสงฆ์สามเณรเปลี่ยนวัตถุประสงค์ของการบวช ที่เดิมเน้นศึกษาพระธรรมวินัยสะสมผลบุญบารมีมาเป็นการศึกษาเพื่อทางโลกเป็นหลัก เพราะพระสงฆ์สามเณรที่สอบผ่านนักธรรมชั้นโทหรือชั้นเอก เมื่อลาสิกขาก็มีโอกาสสูงที่จะเข้ารับราชการเป็นทหาร ตำรวจ หรือครู

การเรียนการสอนภายในอำเภอลองแม้จะเป็นระบบใหม่ แต่ในช่วง 2 ทศวรรษแรกก็ยังอาศัยวัดและพระสงฆ์เหมือนยุคจารีต จนกระทั่งทศวรรษ 2470 ได้เริ่มแยกโรงเรียนออกจากวัด จึงทำให้การศึกษาของเยาวชนที่เคยศึกษาไปพร้อมกันทั้งทางโลกและทางธรรม เริ่มแบ่งแยกออกจากกันเด่นชัดขึ้น โรงเรียนประชาบาลแห่งแรกของอำเภอลองที่ตั้งเป็นเอกเทศคือโรงเรียนบ้านห้วยอ้อ(ห้วยอ้อวิทยาคม) แยกมาจากวัดพระธาตุศรีดอนคำโดยการนำของหลวงสุนทรพิทักษ์(โต๊ะ ธุวะนุติ) นายอำเภอเมืองลอง เปิดโรงเรียนวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ.2473 ห้อง ก. มีครูจันทร์แก้ว ไชยแก้ว เป็นครูผู้สอน และห้อง ข. มีพระจันทร์ ปิ่นไชยเขียว เป็นครูผู้สอนซึ่งเป็นคนในท้องถิ่น[141] ส่วนการเรียนการสอนระดับสูงกว่าประถมศึกษาชั้นปีที่ 4 คือมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 1-3 เปิดสอนครั้งแรก

[141] เอกสารประวัติโรงเรียนบ้านห้วยอ้อ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอลอง จังหวัดแพร่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ประมาณพ.ศ.2480 ระยะแรกใช้ศาลาบาตรของวัดพระธาตุศรีดอนคำเป็นห้องเรียน ภายหลังประมาณพ.ศ.2490 ได้แยกมาตั้งเป็น “โรงเรียนไชยแก้ววิทยาคาร” เช่นกัน เป็นโรงเรียนเอกชนของครูปรีชา ไชยแก้ว บุตรชายพ่อเลี้ยงช้างทำไม้เมืองลองเชื้อสายแสนมังคละ มีครูทองวัน ไชยแก้ว คนในท้องถิ่นเป็นครูใหญ่ การเรียนระดับนี้ผู้ปกครองจะต้องจ่ายค่าเล่าเรียนเอง ยกเว้นนักเรียนที่เป็นภารโรงให้กับโรงเรียนจะได้รับยกเว้นค่าเล่าเรียน[142] นอกจากนี้ผู้ปกครองบางส่วนก็นิยมส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อในตัวจังหวัดลำปางที่เดินทางสะดวกกว่าไปตัวจังหวัดแพร่ ซึ่งการศึกษาในระดับมัธยมภายหลังได้ผลิตชนชั้นกลางและนักการเมืองท้องถิ่นเป็นจำนวนมากในอำเภอลอง

นอกจากนี้การสร้างสำนึกความเป็นไทยให้กับคนเมืองลอง มีความเข้มข้นขึ้นหลังทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ที่เดิมรัฐบาลใช้การศึกษาเป็นหลัก พอมาช่วงนี้เริ่มมีสื่อต่างๆ เข้าสู่เมืองลองโดยเฉพาะสื่อวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือ และหนังสือพิมพ์ ที่สามารถสร้างสำนึกความเป็นพลเมืองว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย และมีจินตนาการความเป็นคนไทยร่วมกันให้คนเมืองลอง ผ่านทั้งข่าวสาร คำแถลงการณ์ของรัฐบาล บทเพลง นิยาย หรือละครที่รัฐส่งผ่านกับสื่อเหล่านี้ แม้กระทั่งผ่านการจัดงานของข้าราชการ เช่น งานฤดูหนาวอำเภอลองที่มีการออกร้านของหน่วยงานราชการ มีการแข่งกีฬาของจังหวัดแพร่หรืออำเภอลองที่ดึงคนแต่ละหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอเข้าร่วม รวมถึงพยายามสร้างให้รู้สึกเป็นพสกนิกรชาวไทย ภายใต้ร่มพระบารมีของกษัตริย์ไทย ผ่านการดึงผู้คนเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นรัฐพิธีหรือเหล่าข้าราชการจัดขึ้น เช่น ถวายพระพรต่อพระบรมฉายาลักษณ์ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาในที่ว่าการอำเภอลอง จัดงานวันพ่อและวันแม่ที่ตรงกับวันเฉลิมพระชนมพรรษาของโรงเรียน โดยดึงผู้ปกครองกับนักเรียนมาทำกิจกรรมร่วมกันที่แสดงความกตัญญูในฐานะของลูกที่มีต่อพ่อแม่ ขณะเดียวกันก็ปลูกจิตสำนึกในฐานะ “ลูก” ของประชาชนคนไทยให้มีความกตัญญูรู้คุณต่อ “พ่อหลวง” ของปวงชนชาวไทย

การศึกษาสมัยใหม่ รัฐพิธี และสื่อต่างๆ ถือว่าได้เปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดของคนในแวงเมืองลองให้เป็นไปตามความประสงค์ของรัฐไทย โดยเฉพาะการกล่อมเกลาให้ “คนเมืองลอง” “คนเมืองต้า” รุ่นหลังมีสำนึกร่วมว่าเป็นประชาชนคนไทย อันมีสถาบันพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทยทั้งชาติ แต่ก็ส่งผลเสียอย่างใหญ่หลวงให้กับท้องถิ่น โดยเฉพาะการตีกรอบให้เด็กเรียนรู้แต่เรื่องราวและประวัติศาสตร์ชาติไทย ที่มีอาณาจักรสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ที่ถูกกำหนดมาจากส่วนกลาง จึงมีปัญหาส่งผลตามมาถึงปัจจุบันว่าคนในท้องถิ่นขาดความรู้ความเข้าใจถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของบ้านเกิดเมืองนอน และ

[142] สัมภาษณ์ ดร.เชต อนุศาสนกุล(ศิษย์เก่ารุ่น 2485) อายุ 76 ปี เลขที่ 65/2 ม.9 บ้านข่วงเปา ต.ห้วยอ้อ อ.ลอง วันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ.2551

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

บรรพชนอันเป็นรากเหง้าของตนเอง แต่ก็เริ่มมีหน่ออ่อนปรากฏกระแสการโหยหาตัวตนของคนในอำเภอลองตั้งแต่พ.ศ.2495 และมีความเข้มข้นอย่างมากในช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา

3.3 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ : การขยายตัวของรัฐไทยอย่างเข้มข้น

อำเภอลองเริ่มเข้าสู่ยุคการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเริ่มต้นใช้ฉบับแรกเมื่อพ.ศ.2504 เป็นต้นมา ช่วงนี้จึงมีการการจัดตั้งหน่วยงานราชการขึ้นจำนวนมากนำมาสู่การพัฒนาด้านต่างๆ ภายในอำเภอลองให้เป็นสัดส่วน มีระบบระเบียบแบบแผนทางราชการมากกว่ายุคสมัยที่ผ่านมา ที่พิจารณาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ เนื่องจากการปกครองรูปแบบใหม่ของอำเภอลองนั้นเน้นนโยบายที่ป้อนเข้ามาจากส่วนกลางหรือภายนอก ต่างจากระบบเมืองแบบจารีตที่สามารถจัดการหล่อเลี้ยงตนเอง ประกอบกับอำเภอลองอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางพัฒนา(กรุงเทพฯ,เชียงใหม่,แพร่) ดังนั้นลำพังเฉพาะชาวบ้านเองหากไม่ได้รับแรงกระตุ้นจากภาครัฐก็จะยังคงมีวิถีชีวิตแบบดังเดิมแบบค่อยเป็นค่อยไป แม้ว่าการพัฒนาในอำเภอลองจะได้ผลช้าไม่เป็นไปตามช่วงปีแผนพัฒนา แต่แผนพัฒนาเศรฐกิจฯ ก็เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบใหม่ในยุคนี้ ซึ่งจะพิจารณาตามผลของการพัฒนาภายในอำเภอลองเป็นหลัก สามารถแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ (1) สมัยพัฒนาช่วงที่ 1 พ.ศ.2504 – 2529 เริ่มเข้าสู่ความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คน และ(2) สมัยพัฒนาช่วงที่ 2 พ.ศ.2530 – 2549 เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตอย่างเข้มข้น

3.3.1 ช่วงที่ 1 พ.ศ.2504 – 2529 เริ่มเข้าสู่ความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คน

แผนพัฒนาฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) เรียกว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และตั้งแต่แผนพัฒนาฉบับที่ 2 (พ.ศ.2510-2514) เรียกว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อสร้างการพัฒนาสมัยใหม่ให้ประเทศไทยทันสมัย ซึ่งแผนพัฒนาฉบับแรกและฉบับที่ 2 เน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญโดยเฉพาะการลงทุนในสิ่งก่อสร้างขั้นพื้นฐาน เช่น การคมนาคมและขนส่ง การชลประทาน การไฟฟ้า สาธารณูปการ ฯลฯ โดยรัฐจะสนับสนุนเพื่อปูพื้นฐานให้มีการลงทุนของเอกชนเป็นหลัก ส่วนแผนพัฒนาฉบับที่ 3 มีการพัฒนามุ่งทิศทางเศรษฐกิจตามเดิมเพื่อลดช่องว่างของรายได้ประชากรที่ห่างกันมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการพัฒนาของสองแผนแรกพยายามกระจายรายได้และบริการทางสังคมเข้าสู่ชนบท โดยเฉพาะปรับปรุงสถาบันและองค์กรทางด้านเกษตรและสินเชื่อ ซึ่งเป็นการพัฒนาที่เริ่มจากถนนหนทางและการเกษตรเป็นสำคัญเพราะเหมาะกับสภาพของประชาชนที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร และสร้างความมั่นคงเพื่อป้องกันการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ งบประมาณประเทศส่วนใหญ่จึงใช้ในการสร้างทางหลวง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ส่วนแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 - 2524) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 – 2529) รัฐบาลมีนโยบายสร้างเมืองหลักและเมืองรองในภาคเหนือ เนื่องจากแผนพัฒนาฉบับที่ 1-3 ที่ใช้ก่อนหน้านี้ทำให้กรุงเทพฯ พัฒนาในทุกๆ ด้านมากกว่าจังหวัดอื่นๆ จนเกิดความแตกต่างกันอย่างมาก เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงเกิดนโยบายกระจายความเจริญไว้ตามภูมิภาคโดยกำหนดจังหวัดที่มีขนาดใหญ่เป็นเมืองหลักหรือศูนย์กลางพัฒนา ในภาคเหนือกำหนดให้จังหวัดเชียงใหม่เป็นเมืองหลัก มีจังหวัดลำปางและจังหวัดเชียงรายเป็นเมืองรอง โดยจังหวัดลำปางเป็นศูนย์กลางถ่ายเทผลผลิตจากจังหวัดแพร่และจังหวัดน่าน ตามนโยบายเมืองหลักและเมืองรองนี้ ทำให้จังหวัดแพร่ที่เป็นจังหวัดขนาดเล็กและมีศักยภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจน้อยกลายเป็นเมืองชายขอบของการพัฒนาในภาคเหนือ ขณะเดียวกันก็ส่งผลต่อการพัฒนาของอำเภอลองให้กลายเป็นอำเภอชายขอบของการพัฒนาในจังหวัดแพร่อีกชั้นหนึ่ง ที่แม้ปัจจุบันคนในแถบอำเภอเมืองแพร่และสูงเม่น ยังมองและเรียกแถบอำเภอลองและวังชิ้นว่าเป็น “บ้านป่าเมืองป่า”[143] แต่ทว่าการพัฒนาในทุกด้านก็ค่อยหลั่งไหลถาโถมเข้าสู่อำเภอลองและเริ่มเปลี่ยนวิถีชีวิตของผู้คน

พัฒนาการคมนาคมขนส่งระหว่างหมู่บ้านและตำบลขยายตัว

แผนพัฒนาฉบับที่ 1 และ 2 มีนโยบายเร่งพัฒนาสร้างทางหลวงสายหลักเพื่อเชื่อมโยงภูมิภาคต่างๆ เข้ากับกรุงเทพฯ ทำให้การคมนาคมระหว่างภาคเหนือกับกรุงเทพฯ สะดวกรวดเร็วมากกว่าเดิม สามารถกระจายผลผลิตจากภาคเหนือไปยังกรุงเทพฯ โดยไม่ต้องอาศัยเส้นทางรถไฟเพียงอย่างเดียว และแผนพัฒนาฉบับที่ 3 จึงเน้นการก่อสร้างทางหลวงสายรองและสายย่อยเชื่อมกับทางหลวงสายหลักที่ได้ก่อสร้างไปแล้ว เพื่อให้การขนส่งผลผลิตจากชนบทตามหมู่บ้านและตำบลไปสู่ตลาดโดยสะดวก ซึ่งช่วงก่อนทศวรรษ 2510 การคมนามคมระหว่างอำเภอลองกับตัวจังหวัดแพร่มีความลำบาก เพราะมีถนนเชื่อมต่อระหว่างตัวจังหวัดกับเฉพาะอำเภอภายในแอ่งแพร่เท่านั้น (อ.เมืองแพร่ อ.สูงเม่น(แยกอ.เด่นชัย) อ.สอง อ.ร้องกวาง(แยกอ.หนองม่วงไข่)) การพัฒนาส่วนใหญ่ของจังหวัดแพร่จึงกระจายอยู่ในอำเภอเหล่านี้เป็นหลัก ส่วนอำเภอที่ตั้งในแอ่งลอง(อ.ลอง อ.วังชิ้น) หากติดต่อราชการต้องใช้เส้นทางรถไฟที่ขับเคลื่อนด้วยแรงไอน้ำ โดยขึ้นรถไฟที่สถานีบ้านปินหรือสถานีย่อยไปลงที่สถานีรถไฟเด่นชัย(อ.เด่นชัย,ใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมง)แล้วจึงต่อรถโดยสารเข้าสู่ตัวจังหวัดแพร่ ส่วนกิ่งอำเภอวังชิ้นก็ต้องเดินทางด้วยล้อเกวียนหรือเรือทางแม่น้ำยมมาขึ้นสถานีรถไฟบ้านปิน ที่ขณะนั้นมีรถโดยสารวิ่งเพียงระหว่างสถานีรถไฟบ้านปินกับตลาดห้วยอ้อ[144]

---

[143] สัมภาษณ์นายชัยพงษ์ สำเนียง อายุ 27 ปี บ้านดอนแท่น ต.ดอนมูล อ.สูงเม่น จ.แพร่ วันที่ 10 มีนาคม พ.ศ.2552

[144] ผู้ว่าราชการจังหวัดและคณะนายอำเภอในจังหวัดแพร่, **ที่ระลึกในคราวเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร จังหวัดแพร่ พุทธศักราช ๒๕๐๑**,(ธนบุรี : ประยูรวงศ์,2501),หน้า 4-5.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

อำเภอลองกับอำเภอวังชิ้นจึงเป็นเมืองปิดได้รับการพัฒนาตามแบบสมัยใหม่น้อย และกลายเป็นเขตพื้นที่ยากจนของจังหวัดแพร่ตามประกาศกระทรวงมหาดไทยในช่วงทศวรรษ 2520[145] แต่มีส่วนดีคือสามารถรักษาพลังเครือข่ายของท้องถิ่นไว้ได้ เช่น ลักษณะการอยู่ร่วมกันของผู้คนยังคงพึ่งพาอาศัยมีความเป็นเครือญาติสูงเหมือนยุคจารีต สะท้อนจากช่วง 4 ปีก่อนพ.ศ.2500 ในอำเภอลองมีการเกิดเหตุคดีอุกฉกรรจ์เพียง 3 รายเท่านั้น ด้วยการติดต่อกับตัวจังหวัดแพร่ลำบาก ชาวบ้านในช่วงนี้จึงนิยมเดินทางติดต่อค้าขายกับทางจังหวัดลำปางมากกว่า เพราะเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญของภาคเหนือ และมีถนนลูกรังตัดผ่านทับบนเส้นทางกิ่วระสีที่เป็นเส้นทางคมนาคมสืบเนื่องมาแต่โบราณมีรถโดยสารบริการ จนกระทั่งช่วงทศวรรษ 2510 ได้ตัดถนนลูกรังและบางช่วงลาดยางเชื่อมระหว่างจังหวัดแพร่กับอำเภอในแอ่งลอง จึงทำให้การติดต่อกับจังหวัดแพร่สะดวกขึ้นกว่าเดิม

ในปีแรกที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจพ.ศ.2504 นายอำเภอลองเป็นผู้ประสานสำคัญระหว่างรัฐบาลกับกำนันและผู้ใหญ่บ้านแต่ละหมู่บ้านเพื่อดำเนินการสร้างพัฒนาถนน ที่เดิมเป็นเพียงคันนา ช่องทางเดินขนาดเล็ก หรือทางล้อเกวียนให้ขยายใหญ่ขึ้นและถมปรับพื้นผิวถนนด้วยดินหรือลูกรัง โดยให้ผู้ใหญ่บ้านใช้วิธีขอแรงงานของลูกบ้านภายในหมู่บ้านพัฒนา จึงทำให้ตั้งแต่ช่วงพ.ศ.2504 เป็นต้นมามีถนนหนทางที่เชื่อมแต่ละหมู่บ้านภายในอำเภอลองสะดวกสบายขึ้น[146] ดังตารางถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านภายในตำบลต่างๆ ดังนี้

ชนิดถนน / ตำบล	ถนนลูกรัง จำนวน/ระยะทาง(กม.)	ถนนดิน จำนวน/ระยะทาง(กม.)	ถนนเดินเท้า จำนวน/ระยะทาง(กม.)
(1) ตำบลบ้านปิน	2 / 2.5	19 / 11.6	5 / 5
(2) ตำบลทุ่งแล้ง	2 / 24	20 / 12	-
(3) ตำบลหัวทุ่ง	10 / 24	18 / 10	-
(4) ตำบลปากกาง	2 / 8	29 / 52	-
(5) ตำบลห้วยอ้อ	15 / 5.5	50 / 8.2	-
(6) ตำบลเวียงต้า	-	35 / 65	-
(7) ตำบลต้าผามอก	1 / 0.7	32 / 60	-

จัดทำโดย : ภูเดช แสนสา รวบรวมจากเอกสารรายงานการสำรวจข้อมูลเขตพัฒนาตำบลต่างๆ ในอำเภอลอง พ.ศ.2518 - 2523

ตาราง 3.1 แสดงการสร้างถนนเชื่อมต่อหมู่บ้านและตำบลในอำเภอลองช่วงพ.ศ.2504 – 2523

[145] สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, **จังหวัดแพร่ ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากร พ.ศ.2524**,หน้า 62.

[146] สัมภาษณ์พ่อหลักตั๋น อินต๊ะคำ(อดีตผู้ใหญ่บ้านนาตุ้ม ม.8 พ.ศ.2497-2517) อายุ 92 ปี,(อ้างแล้ว).

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

การขนส่งเส้นทางบกภายในอำเภอลองจึงขยายตัว มีการนำรถยนต์ รถจักรยานยนต์ และรถจักรยานเข้ามาใช้แทนขนส่งด้วยล้อเกวียน บรรทุกสัตว์ต่าง หรือแบกหาบในช่วงพ.ศ.2518-2523

ชนิดรถ / ตำบล	รถยนต์(คัน)				จักรยานยนต์ (คัน)	จักรยาน (คัน)
	รถบรรทุก		ส่วนตัว	โดยสาร		
	เล็ก	ใหญ่				
(1)ตำบลบ้านปิน	-	-	7	-	63	206
(2)ตำบลทุ่งแล้ง	6	-	25	9	22	249
(3)ตำบลหัวทุ่ง	9	-	32	17	207	506
(4)ตำบลปากกาง	-	-	5	4	295	160
(5)ตำบลห้วยอ้อ	-	-	4	7	108	311
(6)ตำบลเวียงต้า	12	16	21	2	315	852
(7)ตำบลต้าผามอก	12	9	9	-	283	564

จัดทำโดย : ภูเดช แสนสา รวบรวมจากเอกสารรายงานการสำรวจข้อมูลเขตพัฒนาตำบลต่างๆ ในอำเภอลอง พ.ศ.2518 - 2523[147]

ตาราง 3.2 ยานพาหนะในอำเภอลองช่วงพ.ศ.2518 – 2523

มีผลทำให้การขนส่งและคมนาคมทางเส้นทางแม่น้ำยมภายในแอ่งลอง ได้ยุติบทบาทลงอย่างแท้จริง เพราะการติดต่อระหว่างอำเภอลองกับอำเภอวังชิ้นที่เดิมนิยมใช้เส้นทางแม่น้ำยมในช่วงนี้ได้มีถนนตัดผ่านเชื่อมต่อถึงกันและมีรถโดยสารบริการ จารีตประเพณีก็เริ่มปรับเปลี่ยน เช่น ประเพณีล่องวัดเดือนหก(ขึ้นพระธาตุแหลมลี่)ทางแม่น้ำยม ที่ชาวเมืองลองเคยปฏิบัติมาแต่บรรพบุรุษ ได้เปลี่ยนมาแห่เครื่องไทยทานตามเส้นทางถนนที่สร้างขึ้นใหม่ในช่วงนี้ และมีการตัดถนนผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ตัดถนนเชื่อมระหว่างบ้านห้วยอ้อผ่านพื้นที่กัลปนา(ธรณีสงฆ์)วัดพระธาตุศรีดอนคำ บ้านนาตุ้มตัดถนนต้องถมที่นาทุ่งสองห้องซึ่งเป็นนาวัดพระธาตุแหลมลี่

[147] กจช.ร.9 มท 5.4.1.39/8 การสำรวจข้อมูลเขตพัฒนาตำบลบ้านปิน, กจช.ร.9 มท 5.4.1.39/20 การสำรวจข้อมูลเขตพัฒนาตำบลทุ่งแล้ง, กจช.ร.9 มท 5.4.1.39/41(กล่อง 3) การสำรวจข้อมูลเขตพัฒนาตำบลหัวทุ่ง, กจช.ร.9 มท 5.4.1.39/42(กล่อง 3) การสำรวจข้อมูลเขตพัฒนาตำบลปากกาง, กจช.ร.9 มท 5.4.1.39/21(กล่อง 2) การสำรวจข้อมูลเขตพัฒนาตำบลเวียงต้า, กจช.ร.9 มท 5.4.1.39/24 (กล่อง 2)การสำรวจข้อมูลเขตพัฒนาตำบลต้าผามอก และกจช.ร.9 มท 5.4.1.39/34(กล่อง 2) การสำรวจข้อมูลเขตพัฒนาตำบลห้วยอ้อ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

บางส่วน บ้านไฮสร้อยตัดถนนผ่านกำแพงเวียงลองและวัดหัวเวียงหรือวัดหัวข่วง(ร้าง) ถนนเชื่อมตัวอำเภอลองกับสามแยกหัวทุ่งตัดผ่านวัดร้างบ้านค่า(นาไผ่) หรือถนนบ้านนาหลวงตัดผ่านวัดร้างนาปงและวัดร้างต้นมุ่น ฯลฯ และตั้งแต่พ.ศ.2520 เป็นต้นมามีการตัดทางหลวงแผ่นดินผ่านอำเภอลอง ซึ่งบริเวณสี่แยกแม่แขม บ้านแม่แขมจะเป็นชุมทางกระจายไปจังหวัดต่างๆ ทั้งสายลำปาง สายสุโขทัย สายอุตรดิตถ์ และสายเข้าสู่ตัวจังหวัดแพร่ ส่งผลให้การเดินทางและคมนาคมขนส่งสะดวกขึ้น มีการตั้งสถานีรถทัวร์และรถบัสที่บริการผ่านสี่แยกแม่แขม แต่ก็ทำให้เส้นทางกิ่วระสีที่เคยใช้ติดต่อกับแอ่งลำปางมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์หมดหน้าที่ลงตั้งแต่ช่วงนี้เป็นต้นมา

ดังนั้นการพัฒนาแบบใหม่ในช่วงนี้ จึงสวนกระแสกับความเป็นตัวตนของเมืองลองยุคเก่า เพราะไม่ว่าจะเป็นวัดร้าง เวียงร้าง พื้นที่กัลปนาของเจ้าเมือง เหล่านี้ล้วนแต่ไม่ตอบสนองของการดำรงชีวิตในยุคใหม่ จึงถูกความเจริญแบบใหม่เข้าแทนที่ทับบนซากประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษ จนกระทั่งเวลาล่วงเลยไปกว่า 4 ทศวรรษ ได้เกิดกระแสการโหยหาอดีตการรื้อฟื้นตัวตนเข้ามาสู่ “คนเมืองลอง” จึงพยายามหวนกลับรักษาและหวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษอีกครั้ง

ชาวบ้านเปลี่ยนวิถีการผลิตแบบยังชีพสู่ระบบทุนนิยมเพิ่มขึ้น

เดิมการปลูกพืชภายในเมืองลองต้องอาศัยน้ำจากลำห้วยและน้ำฝนเป็นหลัก เหมืองฝายก็เป็นฝายไม้ขนาดเล็กเจ้าฝายต้องเกณฑ์ซ่อมทุกปี ในหน้าแล้งน้ำในลำห้วยก็แห้งขอดจึงมีการเพาะปลูกได้เฉพาะบางช่วง เมื่อเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ การชลประทานมีความสำคัญเป็นอันดับต้นๆ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถเพาะปลูกได้ตลอดปี จึงมีโครงการจัดสร้างฝายคอนกรีตแทนฝายไม้ ขุดเจาะอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กตามหมู่บ้านต่างๆ ซึ่งรัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนให้ปลูกพืชเพื่อการค้าแทนการผลิตเพื่อพอยังชีพ ส่งเสริมการใช้ปุ๋ย การใช้เทคนิคใหม่ ตลอดจนแนะนำการปลูกพืชไร่เชิงพาณิชย์ควบคู่กับการทำนา จึงเกิดการขยายตัวของการผลิตพืชผลทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น มีการบุกเบิกลำห้วยขนาดสายเล็กเปลี่ยนเป็นที่นา เวียงเก่าถูกรื้อเป็นที่นา วัดร้างถูกแผ้วถางจับจองเป็นที่ทำสวนทำไร่ หรือแผ้วถางป่าและจับจองพื้นที่หัวไร่ปลายนาที่เดิมเป็นพื้นที่ทำไร่หรือปลูกข้าวไร่ พอทำซ้ำหลายปีเมื่อพื้นที่เดิมขาดความอุดมสมบูรณ์ก็ขยับย้ายไปที่ใหม่ แล้วค่อยกลับหมุนเวียนมาทำเมื่อผ่านไปหลายปีไม่มีการจับจองอย่างถาวร

แต่ในยุคนี้มีการเข้าจับจองพื้นที่ไร่เก่าถูกทิ้งร้างที่เรียกว่า “ไฮ่เหล่า” มากขึ้น เพื่อทำการปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสง ฯลฯ แต่การปลูกข้าวไร่กลับลดความนิยมลงตั้งแต่ช่วงประมาณ พ.ศ.2510 พร้อมกับเลิกการตีฝายและสร้างฝายคอนกรีตขึ้นแทน เพราะพื้นที่นามีน้ำจากฝายกักเก็บน้ำมากพอสำหรับเพาะปลูกและไม่เสี่ยงต่อสัตว์ป่ามารบกวนข้าว ถ้าหากทำข้าวไร่เพียงเจ้าเดียวหรือพื้นที่เล็กๆ ก็ยิ่งเสี่ยงต่อผลผลิตที่เสียหายไปกับสัตว์ป่า จึงทำให้พันธุ์ข้าวไร่ เช่น ข้าวซิว(ขาว)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ข้าวซิวดำ ข้าวห้าว ข้าวแบะ ข้าวสะ ข้าวน่าน ฯลฯ ลดความนิยมลงจนเหลือเพียงไม่กี่สายพันธุ์ และมีผู้ปลูกไม่กี่รายในปัจจุบัน[148] ส่วนพืชสวนก็มีการขยายตัวโดยเฉพาะสวนส้มเขียวหวาน สวนพุทรา สวนส้มโอ สวนลางสาด สวนทุเรียนที่นิยมปลูกริมแม่น้ำยม และแทบทุกหมู่บ้านทำสวนใบยาสูบเพื่อส่งเข้าโรงบ่ม นอกจากนี้ยังมีการนำพืชสายพันธุ์ใหม่เข้ามาปลูกเพื่อสนองตอบความต้องการของตลาด เช่น ถั่วเขียว ถั่วเหลือง มันสำปะหลัง กระหล่ำปลี ผักกาดกวางตุ้ง ฯลฯ ที่เข้ามาพร้อมกับปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ทำให้การทำเกษตรของชาวบ้านลงทุนสูง ต้องพึ่งพาตลาดหรือหน่วยงานราชการ ขณะที่ก่อนหน้านี้เมล็ดพันธุ์ต่างๆ มีการคัดเลือกแบ่งไว้จากผลผลิตที่ได้ ใส่ปุ๋ยมูลสัตว์ หรือแม้แต่การเลี้ยงสุกรช่วงนี้ก็เริ่มใช้อาหารสัตว์ที่ผลิตจากโรงงานแทนการเลี้ยงด้วยพืชที่หาได้ในท้องถิ่น เพราะเริ่มเลี้ยงจำนวนมากขึ้นเพื่อให้ทันกับความต้องการของตลาด จึงไม่สามารถหาพืชในท้องถิ่นเพียงพอกับจำนวนสุกรที่เลี้ยง อีกทั้งประหยัดเวลาและทำให้สุกรโตเร็ว

การสร้างถนนหนทางช่วยให้การขนส่งผลผลิตทางการเกษตร จากหมู่บ้านสู่ตลาดห้วยอ้อ สถานีรถไฟ ตลอดถึงส่งออกสู่ภายนอกอำเภอลองได้สะดวกมากขึ้น พร้อมกับแลกเปลี่ยนกับสินค้าสำเร็จรูปจากตลาดเข้าสู่หมู่บ้านต่างๆ สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมจึงเริ่มกระจายเข้าแทนที่หัตถกรรม ทำให้สินค้าที่ผลิตตามหมู่บ้านลดความนิยมลง เช่น เครื่องใช้พลาสติกแทนเครื่องจักสาน ใช้ถังน้ำแทนหม้อน้ำดื่มหรือตุ่มดินเผา ถ้วยชามช้อนพลาสติกหรือสังกะสีแทนถ้วยชามกระเบื้องหรือช้อนกะลามะพร้าว เสื้อผ้าสำเร็จรูปแทนผ้าฝ้าย ผ้าทอมือ ฯลฯ รวมถึงสินค้าอำนายความสะดวกในชีวิตประจำวันที่ทำให้การใช้วิถีชีวิตเปลี่ยนไป เช่น อาหารสำเร็จรูป สบู่ ผงซักฟอก แชมพู รองเท้า เป็นต้น ส่วนการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมภายในอำเภอลองยังเป็นอุตสาหกรรมขั้นต้นที่เน้นการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเหมือนเดิม เช่น โรงสีข้าว โรงเลื่อย โรงต้มเหล้า โรงบ่ม ฯลฯ โดยเฉพาะอุตสาหกรรมโรงสีข้าวในช่วงพ.ศ.2506 - 2507 แต่ละหมู่บ้านมีโรงสีข้าวอย่างน้อยหมู่บ้านละ 1 โรง โดยไม่ได้เสียค่าสีข้าวเป็นเงินแต่เจ้าของโรงสีจะขอรำข้าวอ่อนเป็นค่าตอบแทน มีผลให้ชาวบ้านเลิกวิธีการตำข้าวหันมาใช้บริการโรงสีข้าวแทน และตั้งแต่ช่วง พ.ศ.2525 เป็นต้นมามีความนิยมสร้างบ้านแบบก่ออิฐฉาบปูนโดยเก็บก้อนหินและทรายจากลำห้วย ทำให้บ้านไม้ยกพื้นสูงหายไปเกิดค่านิยมขึ้นในช่วงนี้ว่าใครสร้างบ้านด้วยอิฐปูนถือว่ามีฐานะ

ส่วนผ้าซิ่นตีนจกหลังจากยกเลิกส่งส่วยให้เจ้านายนครลำปาง ยังมีการทอใส่เองในหมู่เชื้อสายเจ้านาย ขุนนาง ช่างทอและผู้มีฐานะในแขวงเมืองลองยังไม่ใช้เป็นที่กว้างขวาง ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังใส่ผ้าซิ่นธรรมดาไม่ต่อตีนจก จนกระทั่งช่วงทศวรรษ 2480 ได้ผ่านมาหนึ่งชั่วคนคนรุ่นที่ได้รับการปลูกฝังและดำรงชีวิตในยุคจารีตได้ล้มหายตายจาก ผู้คนยุคใหม่ได้เริ่มปรับเปลี่ยน

[148] สัมภาษณ์แม่หวัน ธรรมศานติบูรณ์ อายุ 66 ปี 68 ม.2 และแม่อารมณ์ อินต๊ะคำ อายุ 64 ปี 42/1 ม.2 บ้านนาตุ้ม ต.บ่อเหล็กลอง อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ.2551

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ทัศนคติพร้อมกับระบบการปกครองที่เปลี่ยนไป ศักดิ์ศรีความเป็น “คน” ตามระบอบการปกครองประชาธิปไตยมีความเท่าเทียมกัน จึงค่อยๆ คลี่คลายฐานันดรศักดิ์สูงต่ำที่มีในยุคจารีตของเมืองลอง สะท้อนจากพิธีศพใส่ปราสาท เดิมผู้มีสิทธิ์ใส่ปราสาทมีเฉพาะเจ้าเมืองลองญาติวงศ์ถึงชั้นบุตรธิดาขุนนางชั้นผู้ใหญ่ และครูบาเถระ มาในช่วงทศวรรษนี้คหบดีและชาวบ้านเริ่มนำศพใส่ปราสาท แต่ทว่าก็ยังมีธรรมเนียมมาถึงปัจจุบันว่าศพที่สามารถใส่ปราสาทได้เฉพาะผู้สูงอายุเท่านั้น รวมถึงการใช้ผ้าซิ่นตีนจกที่ในช่วงนี้ได้เริ่มแพร่หลายไปสู่ชาวบ้านทั่วไป เพราะช่างได้ทอออกจำหน่าย (ประมาณผืนละ 1 บาท) และเป็นที่นิยมมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อข้าราชการสตรีและภรรยาข้าราชการทั้งจังหวัดแพร่และต่างจังหวัดนิยมซื้อหามาใส่ ประกอบกับพ.ศ.2522 ช่างทอผ้าได้ทูลเกล้าฯ ถวายซิ่นตีนจกแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ คราวเสด็จพระราชทานธงลูกเสือชาวบ้านจังหวัดแพร่ ทรงสนพระทัยและมอบทุนพัฒนาผ้าซิ่นตีนจก ยิ่งทำให้ตีนจกเมืองลองเป็นที่นิยมซื้อหาใส่กันมากขึ้น ดังนั้นในช่วงปีเดียวกันนี้จึงมีการเปลี่ยนกรรมวิธีทอผ้าซิ่นตีนจกให้รวดเร็วขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดโดยประยุกต์เอา “เขา”[149] มาใช้แทนจกแบบโบราณ ซึ่งการทอวิธีเดิมใช้เวลาแรมเดือนแต่วิธีการทอแบบใหม่ใช้เวลาเพียง 2 - 3 วัน แต่ด้วยความรีบเร่งในการผลิตเพื่อค้าขายจึงทำให้ซิ่นตีนจกที่ได้ขาดความประณีตและจิตวิญญาณ

ด้านสุขภาพอนามัยเดิมอาศัย “พ่อเลี้ยง” หมอยากลางบ้านใช้ยาสมุนไพรประกอบการเสกเป่าคาถารักษาอาการเจ็บไข้ มี “พ่อฮับ” “แม่ฮับ” เป็นหมอตำแยทำคลอดที่บ้าน จนกระทั่งพ.ศ.2484 จึงเริ่มมีการรักษาแบบแผนตะวันตกโดยตั้งสุขศาลาขึ้นที่บ้านนาม้อ แต่ระยะแรกเน้นให้บริการด้านหญิงมีครรภ์เป็นหลักและให้บริการยังไม่ทั่วถึง เมื่อมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับแรกจึงเริ่มกระจายตั้งสถานีอนามัยตามตำบลต่างๆ และส่งเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเข้าประจำอยู่ โดยเริ่มอบรมให้ความรู้แก่ชาวบ้านและฝึกอบรมตัวแทนชาวบ้านเป็นอาสาสมัครสาธารณสุข(อ.ส.ม.) เพื่อให้ความรู้และเป็นตัวแทนเข้าถึงชาวบ้านในด้านสาธารณสุข ซึ่งในพ.ศ.2518 มีการยกฐานะศูนย์การแพทย์และการอนามัย(สุขศาลา)ขึ้นเป็นโรงพยาบาลลอง จึงทำให้ผู้คนนิยมเข้ามาใช้บริการรักษาแพทย์แผนปัจจุบันมากกว่าแพทย์แผนโบราณ

ด้านการศึกษามีการขยายถึงระดับมัธยมตอนปลาย ซึ่งสามารถผลิตชนชั้นกลางกลับมาพัฒนาท้องถิ่น การศึกษาในอำเภอลองแต่เดิมเมื่อศึกษาจบระดับมัธยมศึกษาตอนต้น หากจะศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาตอนปลายต้องเข้าไปศึกษาที่ตัวจังหวัดลำปางหรือจังหวัดแพร่ จนกระทั่งพ.ศ. 2499 ได้เริ่มทำการเรียนการสอนถึงระดับมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 4-6 ขึ้น และสร้างอาคารไม้เปิดเป็นโรงเรียนลองวิทยาในพ.ศ.2503 เพื่อรองรับนักเรียนจากอำเภอลองและกิ่งอำเภอวังชิ้น โดยการ

[149] เทคนิคใหม่โดยเอาเส้นด้ายมามัดกับลวดลายที่ทำไว้ในเส้นยืนมัดกับก้านไม้ที่เหลาไว้ เมื่อจะทอก็ยกขึ้นครั้งเดียวแล้วเอาด้ายเส้นนอนพุ่งทอ แทนวิธีแบบโบราณที่ใช้ขนแม่นจกเส้นยืนที่ละเส้นแล้วค่อยเอาด้ายเส้นนอนพุ่งทอ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

อุปถัมภ์ของพ่อเลี้ยงแสวง แม่เลี้ยงคำเอ้ย เชาวรัตน์ และแม่เลี้ยงนวล ภูมมะภูติ(บุตรสาว) นายทุนเจ้าของกิจการโรงเลื่อยไม้เครื่องจักรไอน้ำบ้านปิน[150] จึงเปิดโอกาสให้บุตรหลานของคนในพื้นที่ได้มีโอกาสเรียนในระดับที่สูงมากขึ้น และนักเรียนเหล่านี้ภายหลังได้เป็นชนชั้นกลางที่มีส่วนสำคัญในการสร้างและรื้อฟื้นความเป็นตัวตนของเมืองลอง

3.3.2 ช่วงที่ 2 พ.ศ.2530 – 2549 เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตอย่างเข้มข้น

ผลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับก่อนหน้าที่ผ่านมาจึงเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างเข้มข้นต่อวิถีชีวิตของคนอำเภอลองในหลายๆ ด้าน ทั้งวิถีการผลิต การดำเนินชีวิต จารีตประเพณีและพิธีกรรม ฯลฯ เมื่อเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 – 2534) จึงมีการสานต่อและพัฒนาอย่างรวดเร็วจนเป็นแบบ “ก้าวกระโดด”

ผู้คนมีวิถีการผลิตแบบทุนนิยมเข้มข้นปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต

เมื่อเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 6 ตั้งแต่พ.ศ.2530 เป็นต้นมา เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อคนในอำเภอลอง โดยเฉพาะด้านวิถีการผลิตเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างเข้มข้น ได้ปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม เพื่อสนองตอบกับระบบเศรษฐกิจในอำเภอลองที่ขยายตัวมากกว่าอดีตที่ผ่านมา และตอบรับกับ “ความทันสมัย” ที่เป็นผลมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ การผลิตทางเกษตรกรรมโดยเฉพาะข้าวถือว่าเป็นอาชีพหลัก เมื่อวิถีชีวิตมีความเร่งรีบด้วยแรงงานที่อยู่ในพื้นที่มีน้อย เนื่องจากตั้งแต่ช่วงพ.ศ.2530 เป็นต้นมาวัยรุ่นและวัยกลางคนโดยเฉพาะผู้ชายนิยมออกไปทำงานต่างจังหวัดหรือต่างประเทศ ขณะที่ก่อนหน้านั้นยังนิยมทำไร่ทำสวนเพื่อขายผลิตผลทางการเกษตร ดังนั้นเมื่อผูกพันกับการทำงานนอกพื้นที่ลางานไม่ได้หรือลาได้เวลาจำกัด ประกอบกับบุตรหลานวัยรุ่นที่เคยเป็นแรงงานสำคัญต้องเข้าโรงเรียน ส่งผลถึงการ “อยู่กำเดือน”(อยู่เดือนไฟ)ของหญิงที่พึ่งให้กำเนิดบุตรค่อยๆ ลดลงอย่างมากในช่วงนี้ ด้วยการบีบรัดของงานและความเจริญทางการแพทย์แผนใหม่ ตลอดถึงปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตหลายๆ อย่างเพื่อประหยัดเวลา มีการใช้รถไถนาแทนควาย ใช้คันไถเหล็กแทนคันไถไม้ จ้างคนแทนการ “เอามื้อเอาแรง” ใช้รถเกี่ยวข้าวและรถโม่ข้าวแทนการฟัดข้าว ใช้รถบรรทุกแทนเกวียนและเรือ

การทำนาแต่เดิมต้องใช้ระยะเวลานานเฉพาะไถนาใช้เวลาแรมเดือน เพราะใช้แรงงานควายหากร้อนหรือไถนานๆ ก็ต้องให้พักกินหญ้า ตลอดถึงความเชื่อว่าจะไม่ไถนาวันพระ *“ควายจะแช่ง”* ด้วยปัจจัยข้างต้นจึงทำให้ในอดีตใช้เวลานานในการผลิต แต่ภายในเมืองลองก็มีกำหนด

[150] สัมภาษณ์ครูสุวรรณ วันแก้ว(รองผู้อำนวยการ ร.ร.ลองวิทยา) อายุ 56 ปี 125/1 ม.7 บ้านห้วยอ้อ ต.ห้วยอ้อ อ.ลองจ.แพร่ วันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ.2551

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ฤดูกาลช่วงทำนาว่า *"เดือน 3 บ่ดีฝู่พรวมข้วา เดือน 9 บ่ดีฝู่พรวมนา"* คือ ระยะเวลา 6 เดือน ประมาณปลายเดือนมิถุนายนถึงต้นเดือนมกราคม และกำหนดช่วงเก็บเกี่ยว *"ข้าวเดือน 3 มะขาม เดือน 5"* ให้เก็บเกี่ยวอย่างช้าไม่ควรเกินเดือน 3 เพื่อทันถวาย *"ทานข้าวใหม่น้ำใหม่เดือน 4 เป็ง"* ซึ่งเมื่อเปลี่ยนมาใช้รถไถนาผืนที่นาเท่ากันจะใช้เวลาเพียง 1-2 วัน รวมถึงล้อเกวียนที่อดีตใช้บรรทุกตลอดจนเป็นเครื่องแสดงฐานะของผู้เป็นเจ้าของ เช่น ใช้แห่เจ้าบ่าวไปสู่ขอเจ้าสาว กลับค่อยๆ ลดลงพร้อมกับคันไถไม้และเรือที่เหลือไม่มากในปัจจุบัน ได้กลายเป็นสินค้าของผู้ชอบสะสมของเก่าประดับตามโรงแรม ร้านอาหาร หรือบ้านเรือน

ส่วนวัวควายแม้นิยมเลี้ยงเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ไม่ได้ลดลงพร้อมกับล้อเกวียน แต่ก็ไม่ได้เลี้ยงเพื่อจุดประสงค์ใช้แรงงานแบบเดิมแต่กลับนิยมเลี้ยงเพื่อบริโภค ซึ่งก่อนหน้าที่วัวควายจะหมดบทบาทด้านการทำนาถือว่าเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณต่อคน จะมีการฆ่าบริโภคก็เฉพาะมีงานปีใหม่หรืองานเลี้ยงใหญ่ๆ เมื่อควายมีความสำคัญเพียงเป็นอาหารของคนจึงส่งผลถึงพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ ก็สูญหายตามไปด้วย เช่น สู่ขวัญควาย สู่ขวัญข้าว ทานธรรมให้ควายที่ล่วงลับ ฯลฯ ขณะที่ในช่วงพ.ศ.2518-2523 ล้อเกวียน คันไถไม้ และเรือยังมีอยู่จำนวนมากดังแสดงในตาราง

ตำบล	ล้อเกวียน (เล่ม)	คันไถไม้ (คัน)	ควาย (ตัว)	วัว (ตัว)	เรือพาย (ลำ)
(1) ตำบลบ้านปิน	*	*	488	94	*
(2) ตำบลทุ่งแล้ง	200	*	2,329	14	338
(3) ตำบลหัวทุ่ง	476	40	2,852	1,152	*
(4) ตำบลปากกาง	95	619	515	59	5
(5) ตำบลเวียงต้า	613	719	715	98	*
(6) ตำบลต้าผามอก	413	195	956	492	7
(7) ตำบลห้วยอ้อ	335	1,371	1,384	133	*
รวม	2,132	2,944	9,239	2,042	350

จัดทำโดย : ภูเดช แสนสา รวบรวมจากเอกสารรายงานการสำรวจข้อมูลเขตพัฒนาตำบลต่างๆ ในอำเภอลอง พ.ศ.2518 - 2523
*ไม่ปรากฏจำนวน

ตาราง 3.3 แสดงจำนวนล้อเกวียน คันไถไม้ ควาย วัว และเรือ ของอำเภอลองช่วง พ.ศ.2518 -2523

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

หลังจากรัฐบาลได้ตั้งอุตสาหกรรมป่าไม้(อ.อ.ป.)ในพ.ศ.2490 มีการจัดตั้งหมวดทำไม้เมืองลองและตั้งโรงเลื่อยที่บ้านนาม้อ(ที่ตั้งร.พ.ลองปัจจุบัน) ส่งผลให้โรงเลื่อยไม้ของเอกชนที่บ้านผาคอและบ้านปินค่อยๆ ซบเซาและปิดกิจการลงเมื่อรัฐบาลมีนโยบายปิดป่า แต่ชาวบ้านเริ่มมีอาชีพใช้เกวียนและช้างรับจ้างชักลากไม้ออกจากป่ามากขึ้น จากเดิมจำกัดอยู่เฉพาะเงี้ยวและกลุ่มเชื้อสายศักดินาเมืองลองที่มีช้างเป็นมรดกชักลาก ซึ่งในพ.ศ.2524 ในอำเภอลองมีผู้เลี้ยงช้างชักลากไม้ถึง 133 ครอบครัวและมีช้างจำนวน 165 เชือก[151] จนกระทั่งพ.ศ.2532 รัฐบาลมีนโยบายปิดป่าสัมปทานทั่วประเทศเป็นป่าสงวนและสวนป่าเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไม้ การทำป่าไม้ในอำเภอลองจึงได้ยุติลง ช้างจึงหมดหน้าที่พร้อมกับคติความเชื่อ เช่น สู่ขวัญช้าง ก็หายไปด้วย พื้นที่รกร้างตามชายป่าที่ไม่ได้อยู่ในเขตป่าสงวนและสวนป่าต่างๆ เริ่มมีราคาและเข้าจับจองมากขึ้น ตลอดถึงพื้นที่ในหมู่บ้านก็ล้อมรั้วก่อกำแพงถาวร ทำให้บ้านเรือนที่เคยปลูกซ้อนกันสามารถเดินผ่านบริเวณบ้านกันได้ เพราะอดีตไม่นิยมสร้างเรือนใกล้ถนนเพราะกลัวผี สัตว์ป่า และโจรผู้ร้ายที่ผ่านไปมา แต่มายุคนี้ค่านิยมเปลี่ยนไปเพราะที่ดินใกล้ถนนยิ่งมีราคาแพง ประกอบกับเขตพื้นที่บ้านได้ล้อมกำแพงอย่างแน่นหนาจึงต้องมีการขอตัดทางเข้าบ้านใหม่ ที่สาธารณะหมู่บ้านก็ลดน้อยลงเพราะได้รับเงินทุนจากรัฐบาลก่อสร้างสิ่งต่างๆ มากมาย จนกระทั่งปัจจุบันส่วนใหญ่ต้องบุกรุกเข้าใช้เขตพื้นที่ผีเจ้าบ้าน ผีปู่ย่า เพื่อแบ่งพื้นที่สร้างสิ่งก่อสร้างตามการพัฒนาใหม่ๆ

รวมถึงเริ่มมีความนิยมใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวชนิดใหม่ เช่น พันธุ์ข้าวเหนียว ก.ข.6(สันป่าตอง) ก.ข.8 ข้าวพานทอง ฯลฯ ที่ได้รับจากเกษตรอำเภอนำมาเข้ามาให้ทดลองปลูกตั้งแต่ช่วงพ.ศ.2518 ซึ่งได้รับความนิยมมากเพราะข้าวที่ได้นิ่มกว่าข้าวพันธุ์โบราณที่เคยปลูก และเมื่อเหลือจากการบริโภคก็ขายได้ราคาดีเป็นที่นิยมของตลาด จึงทำให้ข้าวพันธุ์โบราณที่เคยปลูกในเมืองลองหลายสายพันธุ์ค่อยๆ ลดความนิยมและหมดลงในยุคนี้ ข้าวพันธุ์โบราณที่สูญหายไปมี 3 แบบ คือ

(1) ข้าวปี ใช้เวลาเพาะปลูก 4-5 เดือน เช่น ข้าวมะตาล ข้าวสานมะโก่ ข้าวพวงหางหมี ข้าวก่ำ ข้าวเหลือง ข้าวหลงหล้อ ข้าวสามผิว ข้าวหลงขี้ไคล ข้าวลายน้อย ข้าวลังก๋าย ข้าวเชียงดาว ข้าวแม่หม้ายหลบหนี้ ฯลฯ

(2) ข้าวฮาม ใช้เวลาเพาะปลูก 4 เดือน เช่น ข้าวเล็บช้าง ข้าววังหิน ข้าวหลงดอกปุ๊ด ฯลฯ

(3) ข้าวดอ ใช้เวลาเพาะปลูก 3 เดือน เช่น ข้าวดอไฮ ข้าวดอขาว ข้าวดอดำ ข้าวดอนกแก๊น ข้าวดอแป่ ข้าวดอเลย ข้าวดอสินไชย ฯลฯ

ตลอดถึงมีพันธุ์ข้าวจ้าวหอมมะลิเข้ามาแทนข้าวจ้าวก้นแง้น (อดีตไม่ได้ปลูกเพื่อบริโภคโดยตรงแต่ใช้โม่เป็นแป้งทำขนมจีนหรือขนมต่างๆ) ทำให้พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกในปัจจุบันเป็นพันธุ์

---

[151] สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, **สมุดรายงานสถิติจังหวัดแพร่**,(ม.ป.ท.: ม.ป.พ.,ม.ป.ป.), หน้า 31.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ข้าวเกษตรและมีไม่กี่สายพันธุ์ ภูมิปัญญาการปลูกข้าวแบบเดิมจึงหายไป เช่น ดูลักษณะพันธุ์ข้าวกับที่นา หากนาล้อง(นาลุ่มน้ำ) จะใส่ข้าวปี ส่วนนาดอนใส่ข้าวฮามและข้าวดอ ฯลฯ หรือเมื่อคนหันมาปลูกข้าวชนิดเดียวกันจึงต้องเก็บเกี่ยวพร้อมกัน ความสัมพันธ์ที่เคยเอามื้อเอาแรงก็ลดน้อยลง เพราะต้องรีบเก็บเกี่ยวข้าวของตนเอง แต่ในส่วนของข้าวจ้าวนั้นยังไม่ได้เป็นที่นิยมปลูกในอำเภอลองเพราะเป็นคนพื้นเมืองถึง 98% ชาวบ้านนิยมปลูกข้าวเหนียวและเพื่อบริโภคเป็นหลัก ดังนั้นแม้ว่าในช่วงพ.ศ.2547-2548 จึงมีการปลูกข้าวจ้าวเพียง 52 ไร่(33 ตัน) แต่ปลูกข้าวเหนียวถึง 41,516 ไร่(24,692 ตัน) ส่วนข้าวนาปรังยังไม่เป็นที่นิยมส่วนใหญ่จะปลูกบริเวณที่มีชลประทาน เช่น ตำบลต้าผามอก และปลูกเพื่อขาย

เมื่อความเจริญที่อำนวยความสะดวกต่างๆ เริ่มเข้ามาตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ทั้งไฟฟ้าประปา ทำให้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมเปลี่ยนไป เดิมเมื่อยังไม่มีไฟฟ้าต้องใช้ตะเกียงมีประเพณีการแอ่วสาว เมื่อไฟฟ้าเริ่มเข้ามาสู่หมู่บ้านต่างๆ ประมาณพ.ศ.2523 เป็นต้นมาทำให้ประเพณีการแอ่วสาวค่อยๆ หายไป และทำให้สะล้อ ซึง ค่าว และจ๊อยลดความนิยมตามไปด้วย ตลอดถึงบ้านใกล้เรือนเคียงที่เคยเที่ยวไปมาหาสู่ยามค่ำคืน เมื่อโทรทัศน์เข้ามาใหม่ๆ มีใช้ไม่กี่หลังคาเรือนยังเป็นศูนย์กลางการพบปะกันของคนในหมู่บ้าน แต่พอช่วงทศวรรษ 2530 ทุกหลังคาเรือนเริ่มมีโทรทัศน์เป็นของตนเองจึงทำให้การไปมาหาสู่กันยามค่ำคืนลดน้อยลง มีน้ำประปาเข้ามาใช้ถึงบ้านเรือนประกอบมีการใช้สารเคมีในการเกษตรมากขึ้นมาตั้งแต่ช่วงก่อนหน้านี้ ทำให้การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำตามธรรมชาติลดความนิยมลง เช่น การตักน้ำอาบน้ำตามลำห้วย หรือบ่อน้ำลดความนิยมและค่อยๆ หายไปจนบ่อน้ำถูกถมหรือถูกทิ้งร้างเป็นจำนวนมาก แม้แต่แหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่เคยใช้ในพิธีกรรมสำคัญของบ้านเมือง เช่น หนองสะบันงาน้ำพุ หนองสะเปาคำ ก็ลดความสำคัญลง

ส่วนการตีเครื่องมือเหล็กก็เริ่มลดลงอย่างรวดเร็วในระยะนี้ เพราะมีพ่อค้าแม่ค้าออกไปรับซื้อเป็นเครื่องมือสำเร็จรูปจากตัวจังหวัดแพร่เข้ามาขายในท้องถิ่น มีราคาถูกกว่าจ้างช่างตีเองและไม่มีช่างรุ่นใหม่สืบทอด จึงทำให้จากที่เคยมีหมู่บ้านละ 2-3 แห่งค่อยๆ ลดลงและปัจจุบันทั่วอำเภอลองเหลือเพียง 2-3 แห่งเท่านั้น แต่ผ้าซิ่นตีนจกระยะนี้กลับได้รับความนิยมขึ้นเรื่อยๆ มีหน่วยราชการแผนพัฒนาชุมชนอำเภอลองและคณะกรรมการหมู่บ้านนามนให้การสนับสนุน จึงจัดตั้งกลุ่มสตรีทอผ้าเมื่อพ.ศ.2532 และช่างทอผ้าได้รับการอบรมการทอผ้าจากเจ้าหน้าที่ที่พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ จ.เชียงใหม่ มีหน่วยงานมหาวิทยาลัยต่างๆ เข้ามาให้ความรู้ จึงยิ่งได้รับความสนใจมีการพัฒนารูปแบบผ้าซิ่นตีนจกต่างไปจากเดิม ช่วงนี้จึงทำให้ตีนจกเมืองลองมีหน้าที่ใช้สอยมากกว่าเป็นตีนซิ่น(เชิงผ้าถุง)แบบอดีตที่ผ่านมา รวมถึงด้านคติความเชื่อที่เดิมห้ามผู้ชายทอผ้าแต่สามารถช่วยผลิตอุปกรณ์ทอได้ มายุคนี้เพื่อให้ทันกับความต้องการของตลาด หาเงินจุนเจือครอบครัว จึงเริ่มปรากฏมีผู้ชายทอผ้าเกิดขึ้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ซิ่นตีนจกเมืองลองตื่นตัวมากขึ้นช่วงทศวรรษ 2540 เพราะกลุ่มสตรีทอผ้าได้รับการสนับสนุนจากส.ส.แพร่ มีทุนจ้างเป็นวิทยากรออกไปสอนในแถบตำบลเวียงต้า ตำบลต้าผามอก อำเภอวังชิ้น อำเภอเด่นชัย ตลอดถึงอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง จึงทำให้ผ้าซิ่นตีนจกเมืองลองเผยแพร่ไปทั่ว แต่กลับมีผลกระทบด้านการตลาดที่ภายหลังมีผู้ผลิตมากขึ้นแต่ตลาดเท่าเดิม และมีการนำผ้าทอเลียนแบบตีนจกจากฝั่งประเทศลาวที่มีต้นทุนการผลิตต่ำ มีราคาถูกกว่าจกเมืองลอง 1-2 เท่าเข้ามาตีตลาด ทำให้ตั้งแต่พ.ศ.2545 เป็นต้นมาวงการตลาดผ้าซิ่นตีนจกเมืองลองซบเซาลงและยังทรงตัวมาจนถึงปัจจุบัน[152] ซึ่งช่างผู้ทอผ้าซิ่นตีนจกก็เหลือเพียงแม่บ้านที่ยังทอกันอยู่ ส่วนวัยรุ่นที่ต้องเข้าโรงเรียน มหาวิทยาลัยทั้งในและนอกพื้นที่ และบางส่วนออกไปหางานทำจึงทำให้ขาดการสืบทอด รวมถึงงานช่างแขนงต่างๆ ที่เคยสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษก็ค่อยหายไปในคนรุ่นนี้ นอกจากมีการรวมกลุ่มผ้าซิ่นตีนจก แต่ละหมู่บ้านก็ได้รับการอบรมสนับสนุนจัดตั้งเป็นกลุ่มต่างๆ ขึ้นมากมาย ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของชาวบ้านแบบเดิมได้ค่อยเปลี่ยนไป เป็นลักษณะขององค์กรแยกย่อยและมีความสัมพันธ์แบบทางการมากขึ้นกว่าอดีตที่มักร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งหมู่บ้าน

ด้านการท่องเที่ยวตั้งแต่รัฐบาลประกาศให้ปีพ.ศ.2530 เป็นปีท่องเที่ยวไทยจึงทำให้เริ่มมีการท่องเที่ยวเป็นเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ในอำเภอลอง โดยใช้ทุนวัฒนธรรมเดิมภายในท้องถิ่นเป็นจุดขาย ทั้งโบราณวัตถุ โบราณสถาน และสถานที่ธรรมชาติ ทำให้เกิดการพยายามรื้อฟื้นความมีตัวตน ความมีอัตลักษณ์ และความมีเอกลักษณ์ของแต่ละพื้นที่ และได้ตื่นตัวมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2540 ที่มีหลายๆ หน่วยงานเริ่มเข้ามากระตุ้นการดูแลรักษามรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดต่อไป ประกอบกับช่วงนี้เมืองใหญ่ที่มีการพัฒนาอย่างรวดเร็วจนเกิดปัญหาต่างๆ ทั้งชุมชนแออัด เกิดมลภาวะ ฯลฯ พยายามเข้าหาแหล่งวัตถุดิบและแรงงานเพื่อลดต้นทุนทางการผลิต จึงมีการขยายตัวเข้ามาลงทุนในชนบทมากขึ้นรวมถึงในอำเภอลอง มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมและบริษัทห้างร้านต่างๆ ทั้งจากคนภายในประเทศและต่างประเทศเข้ามาลงทุน เช่น โรงงานแปรรูปผลิตภัณฑ์จากไม้ยางพารา โรงงานผลิตกระดาษเยื่อไม้ไผ่ โรงงานเย็บผ้า โรงโม่หิน ท่าดูดทรายจากแม่น้ำยม ฯลฯ ซึ่งต่อไปในอนาคตหากไม่ดูแลรักษาระดับคุณภาพของโรงงานหรือควบคุมการผลิต ชุมชนในแอ่งลองที่เป็นแอ่งขนาดเล็กมีพื้นที่จำกัด ก็จะมีสภาพไม่ต่างไปจากเมืองหลวง(กรุงเทพฯ)หรือเมืองใหญ่ ขณะเดียวกันกลุ่มทายาทของพ่อค้าจีนและพ่อค้าไทย ที่เข้ามาลงทุนสะสมทุนในอำเภอลองตั้งแต่รถไฟเข้ามา และคนในพื้นที่ที่สะสมทุนจากการทำไม้หรือออกไปทำงานต่างประเทศและต่างจังหวัด ได้กลายเป็นชนชั้นกลางและเปิดกิจการต่างๆ ขึ้นในช่วงนี้จำนวนมาก เช่น อู่ซ่อมรถล้างรถ ร้านเสริมสวย ร้านอาหาร ฯลฯ แต่การพัฒนาสมัยใหม่เมื่อถึง

[152] สัมภาษณ์นางสุพรรณ แสนสา อายุ 45 ปี เลขที่ 44/4 ม.2 บ้านนาตุ้ม ต.บ่อเหล็กลอง อ.ลอง จ.แพร่ วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2551

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

จุดหนึ่งก็ไม่อาจตอบสนองความต้องการของจิตใจได้ ดังเช่นบ้านเรือนส่วนใหญ่ในช่วงนี้ก่อด้วยอิฐบล็อกฉาบปูนแทบทั้งหมด จึงทำให้ชาวบ้านกลับมานิยมสร้างบ้านด้วยไม้อีกครั้งหลังหมดความนิยมไปในช่วงทศวรรษ 2520 เพราะการตัดไม้เริ่มถูกควบคุมอย่างเข้มงวดทำให้หายากมีราคา และเกิดการโหยหาอดีตของชนชั้นกลาง แต่การสร้างก็ไม่เหมือนโบราณแต่จะเน้นความหนาและใหญ่ของไม้ จึงเกิดเปลี่ยนค่านิยมในช่วงนี้ว่าถ้าใครสร้างบ้านด้วยไม้แสดงถึงความมีรสนิยมและมีฐานะ

ดังนั้นจากเดิมคนส่วนใหญ่ในอำเภอลองจะมีโลกทัศน์แคบๆ อยู่เฉพาะภายในอำเภอหรือพื้นที่ใกล้เคียง แต่เมื่อการพัฒนาเทคโลยีทั้งวิทยุ โทรทัศน์ โดยเฉพาะอินเตอร์เนต ทำให้คนมีโลกทัศน์กว้างไกลสามารถรับรู้ความเป็นไปทั่วโลก ประกอบกับมีการขยายโอกาสทางการศึกษาแผนใหม่ให้กว้างและระดับสูงขึ้นเรื่อยๆ เช่น เปิดโรงเรียนสายวิชาชีพ “วิทยาลัยการอาชีพลอง” ในพ.ศ.2540 เปิดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาในปีพ.ศ.2543 จัดตั้งมหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์วิทยาเขตเมืองลองเปิดสอนระดับปริญญาตรีและปริญญาโท โดยเน้นรองรับคนจากพื้นที่อำเภอลองและอำเภอวังชิ้นเป็นหลัก จึงทำให้เกิดการขยายตัวของชนชั้นมากขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะคนในท้องถิ่นที่ได้ผ่านการศึกษาระดับสูงภายในพื้นที่ ก็จะเป็นผู้นำในชุมชนตั้งแต่ระดับ หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ ตลอดจนระดับจังหวัด และเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการรื้อฟื้นตัวตนของท้องถิ่น “เมืองลอง”

เมื่อมองในระยะยาว ตั้งแต่ระบบการปกครองของเมืองลองแบบจารีตล่มสลายมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวได้ว่าการขยายอิทธิพลเข้ามาปฏิรูปการปกครองรวมล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ประสบผลสำเร็จในด้านโครงสร้างการเมืองการปกครองเท่านั้น ส่วนคติและวิถีความเชื่อยังคงไม่ได้ถูกกลืนไปกับการการปกครองทั้งหมด เพียงแต่ปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางอย่างเพื่อให้ตอบสนองกับสภาวการณ์ตามยุคสมัยเท่านั้น ส่วนการพัฒนานั้นตั้งแต่รถไฟเข้ามาถึงแขวงเมืองลองในพ.ศ.2457 ถึงก่อนใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ การพัฒนาในอำเภอลองค่อยเป็นค่อยไป โดยเฉพาะหมู่บ้านในเขตห่างไกลจากตัวอำเภอและสถานีรถไฟยังมีการพึ่งพาตนเองได้มาก กระทั่งเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 1 พ.ศ.2504 เป็นต้นมาจึงเริ่มเกิดการพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ และพัฒนามากจนชาวบ้านต้องพึ่งพาตลาดหลังพ.ศ.2520 แต่ทวีความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตอย่างรวดเร็วนั้นพึ่งเริ่มเมื่อช่วงทศวรรษ 2530 และหากเปลี่ยนแปลงอย่างเข้มข้นมีการพัฒนาด้านต่างๆ เปิดโลกทัศน์ของคนเชื่อมกับโลกภายนอกมากขึ้นก็กล่าวได้ว่าในช่วงพ.ศ. 2540 เป็นต้นมานี้เอง

ขณะเดียวกันการดำรงชีวิตแบบเกษตรกรรมและพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน เช่น การปลูกฝ้ายทอผ้าห่ม เย็บถุงย่าม ทอผ้าซิ่นใส่เอง เก็บนุ่นมายัดหมอน ปลูกผักไว้กินเอง จับปลาตามแม่น้ำยมหนองน้ำลำห้วย หรือเก็บผัก ขุดหน่อไม้ ล่าสัตว์ตามป่าตามไร่มาทำอาหาร ฯลฯ ก็ยังมีอยู่ควบคู่กับความเจริญที่ถาโถมเข้ามา ไม่ได้หายไปจากวิถีชีวิต “คนเมืองลอง” อย่างสิ้นเชิงและยังคงมีอยู่ถึงปัจจุบัน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สรุป

ตั้งแต่สยามเริ่มจัดปฏิรูปการปกครองหัวเมืองนครประเทศราชล้านนา เมืองลองและเมืองต้าถูกยุบรวมจัดตั้งเป็นหน่วยการปกครองรูปแบบใหม่เรียกว่า “แขวงเมืองลอง” มีข้าราชการจากสยามเข้ามาทำหน้าที่ปกครองแทนกลุ่มเจ้าเมืองขุนนาง ทำให้กลุ่มอำนาจเดิมถูกเบียดขับออกจากระบบการเมืองการปกครอง ผลประโยชน์ต่างๆ ตลอดถึงความเป็น “เจ้าชีวิต” ต้องสูญสลายชั่วพริบตา เหลือเพียงพื้นที่ด้านจารีตประเพณีไว้ให้กลุ่มอำนาจเดิมเท่านั้น ทำให้เกิดความไม่พอใจมีการต่อต้านสยามอย่างรุนแรงของกลุ่มอำนาจเดิมที่ร่วมมือกันของหัวเมืองต่างๆ ในล้านนา แต่เมื่อมีการปราบปรามอย่างรุนแรงที่เมืองแพร่ ทำให้เจ้าผู้ครองนคร เจ้าเมือง และพ่อเมืองทั้งหลายเห็นว่าไม่อาจต้านทานอำนาจของสยามได้ จึงยอมให้ความร่วมมือในการจัดปฏิรูปการปกครองอย่างราบรื่น ขณะเดียวกันเมื่อรัฐบาลสยามได้ปฏิรูปด้านการปกครองสำเร็จ ต่อมาจึงมีนโยบายปฏิรูปด้านการศึกษาและพระสงฆ์ที่ทำการปฏิรูปควบคู่กัน ซึ่งนโยบายสำคัญเพื่อไม่ให้ขัดขวางต่อการสร้าง “รัฐชาติ” สมัยใหม่ คือ การเปลี่ยนความคิดเยาวชนล้านนา “คนเมืองลอง” “คนเมืองต้า” ให้มีสำนึกร่วมว่าเป็นประชาชนคนไทยผ่านทางการศึกษาสมัยใหม่ รัฐพิธี และสื่อต่างๆ

เมื่อสร้างทางรถไฟผ่านอำเภอลอง ก็ได้รับผลความเปลี่ยนแปลงที่ขึ้นมาตามเส้นทางรถไฟ โดยเฉพาะเศรษฐกิจของอำเภอลองที่ขยายตัวเข้าสู่ระบบทุนนิยม มีพ่อค้าชาวจีนและไทย(ภาคกลาง)เป็นผู้ควบคุมระบบเศรษฐกิจกลุ่มใหม่ แต่การขยายตัวนี้ก็จำกัดเฉพาะส่วนศูนย์กลางการปกครอง(อำเภอ)และย่านเศรษฐกิจ(ตลาดอำเภอ,สถานีรถไฟ)เท่านั้น ส่วนหมู่บ้านที่ห่างไกลออกไปโดยเฉพาะในแถบบริเวณวังชิ้นยังอยู่ในระบบพึ่งพาตนเองอยู่มาก จนเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 1 ในพ.ศ.2504 ทำให้การพัฒนาตามแบบสมัยใหม่ด้านต่างๆ ถาโถมเข้าสู่อำเภอลอง ส่งผลให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากเดิม สามารถแบ่งเป็นสองช่วง คือ ช่วงที่แรกแผนพัฒนาฉบับที่ 1 – 5 เริ่ม เข้าสู่ความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนในด้านสาธารณูปโภค และช่วงที่สองแผนพัฒนาฉบับที่ 6 – 9 ได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาถือว่าอำเภอลองพัฒนาเร็วแบบก้าวกระโดด และเพิ่มมากขึ้นในทศวรรษ 2540 ผู้คนมีรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ผูกติดกับระบบทุนนิยมมากที่ไม่เคยมีมาก่อน

ด้วยอำเภอลองเป็นอำเภอเล็กๆ ที่อยู่ห่างไกลศูนย์กลางการพัฒนา การพัฒนาเหล่านี้จึงเป็นตัวชี้วัดความเปลี่ยนแปลงภายในอำเภอลองเองว่าถูกดึงเข้าสู่ระบบทุนนิยมมากขึ้นทุกขณะ แต่เมื่อเทียบกับมาตรฐานตามการพัฒนารูปแบบใหม่ของประเทศไทย อำเภอลองก็ไม่ถึงกับเป็นระดับ “สังคมเมือง” ยังเป็นเพียง “สังคมชนบท” ที่ผู้คน “เมืองลอง” กลุ่มใหญ่แทบทั้งหมดยังคงมีวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมและพึ่งพาตนเองควบคู่กันไปด้วย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved